

Atrakcijska osnova i mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj

Hrvojić, Enni

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:927566>

Rights / Prava: [In copyright](#)/Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Enni Hrvojić

**Atrakcijska osnova i mogućnosti razvoja mračnog turizma
u Republici Hrvatskoj**

Diplomski rad

**Zagreb
2022.**

Enni Hrvojić

**Atrakcijska osnova i mogućnosti razvoja mračnog turizma
u Republici Hrvatskoj**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre edukacije geografije i povijesti

**Zagreb
2022.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Vuka Tvrтка Opačića

Sveučilište u Zagrebu
 Prirodoslovno-matematički fakultet
 Geografski odsjek

Diplomski rad

Atraksijska osnova i mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj

Enni Hrvojić

Izvadak: Ljudska patnja, katastrofe, tragedije i smrt postale su uobičajene komponente mračnog turističkog proizvoda koji posljednjih godina predstavlja rastući segment u turizmu. Prvi dio rada bavi se pojmovnim određenjem mračnog turizma, njegovom definicijom, različitim konceptima, osnovnim motivima, promocijama destinacija mračnog turizma te atraksijskom osnovom mračnog turizma kao turističkog proizvoda destinacije. Rad donosi razne primjere mračnog turizma, kao i obilježja njegove potražnje. Mračni turizam je kao poseban oblik turizma još uvijek u razvoju, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj, stoga drugi dio rada odnosi se na mogućnost razvoja takvog oblika turizma u Hrvatskoj kroz tri studije slučaja: Jasenovac, Goli otok i Vukovar. Diplomski rad sadrži i istraživanje kroz koje uspoređuje razinu zainteresiranosti, poznavanja termina i ponude mračnog turizma između studenata koji pohađaju humanističke znanosti na Filozofskom fakultetu i studenata PMF-a koji se primarno bave prirodnim znanostima.

113 stranica, 66 grafičkih priloga, 3 tablice, 55 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: mračni turizam, Jasenovac, Goli otok, Vukovar, smrt, selektivni oblici turizma

Voditelj: prof. dr. sc. Vuk Tvrтко Opačić

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Vuk Tvrтко Opačić
 prof. dr. sc. Zoran Curić
 doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 10. 11. 2021.

Rad prihvaćen: 8. 9. 2022.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Attraction basis and possibilities of dark tourism development in the Republic of Croatia

Enni Hrvojić

Abstract: Human suffering, disasters, tragedies and death have become usual components of dark turistic products which represents growing segment in tourism in recent years. The first part of thesis deals with the conceptual definition of dark tourism, defining it, al sorts of concepts, basic motives, promotion of destinations and attraction basis of dark tourism as touristic product of destination. The thesis provides various examples of dark tourism, as well as characterizes its demands. Dark tourism is like a special part of tourism still in development in world and in Croatia, so the other part of thesis is dedicated to possibility of developing this sort of tourism in Croatia through three case studies: Jasenovac, Goli otok and Vukovar. Graduation thesis also contains resarch through which compares the level of interest, familiarity with terms and offers of dark tourism between students which atend humanistic sciences on Faculty of Philosophy and students on Faculty of Science which primarily deal with natural sciences.

113 pages, 66 figures, 3 tables, 56 references; original in Croatian

Keywords: Dark tourism, Jasenovac, Goli Otok, Vukovar, death, Selective forms of tourism

Supervisor: Vuk Tvrтко Opačić, PhD, Full Professor

Reviewers: Vuk Tvrтко Opačić, PhD, Full Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 10/11/2021

Thesis accepted: 08/09/2022

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Svrha i ciljevi istraživanja	1
1.2. Hipoteze istraživanja	1
1.3. Metodologija istraživanja	2
1.4. Predmet i prostorni okvir istraživanja	2
1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja	3
2. POJMOVNO OREĐENJE MRAČNOG TURIZMA	6
2.1 Pojam i definicija mračnog turizma	6
2.2. Različiti koncepti mračnoga turizma	8
2.3 Osnovni motivi mračnog turizma	11
2.4 Atrakcijska osnova mračnog turizma	14
3. ATRAKCIJSKA OSNOVA MRAČNOG TURIZMA KAO TURISTIČKOG PROIZVODA DESTINACIJE – PRIMJERI IZ SVIJETA	17
3.1 Mračna zabava	17
3.1.1. The London Dungeon	17
3.1.2 Ghost Walk tour u Edinburhu	18
3.1.3. Tematske rute poput Titanica	19
3.2 Mračne izložbe	19
3.2.1 Izložba Body Worlds	20
3.2.2. Muzej terora u Budimpešti	21
3.3 Zatvori i tamnice	22
3.3.1 Alcatraz	22
3.3.2. Robben Island	24
3.4 Mračna svetišta	25
3.4.1 Svetište za princezu Dianu	25
3.4.2 Svjetski trgovinski centar	26

3.5 Groblja	26
3.5.1 Sretno groblje	26
3.5.2 Groblje La Noria u Čileu	27
3.6 Područje genocida	28
3.6.1 Auschwitz	28
3.6.2 Srebrenica	29
3.7 Ratno područje	30
3.7.1 Arnhem Bridge u Nizozemskoj	30
3.7.2 Tvornica emajla Oscara Schindlera	31
4. OBILJEŽJA PONUDE I POTRAŽNJE MRAČNOG TURIZMA	33
5. UČINCI MRAČNOG TURIZMA	35
5.1 Pozitivni učinci	35
5.2 Negativni učinci	37
6. MOGUĆNOSTI RAZVOJA MRAČNOG TURIZMA U REPUBLICI HRVATSKOJ	39
6.1 Studije slučaja	40
6.1.1 Jasenovac	40
6.1.2 Goli otok	49
6.1.3 Vukovar	58
7. ISTRAŽIVANJE ZAINTERESIRANOSTI ISPITANIKA TE POZNAVANJA TERMINA I PONUDE MRAČNOG TURIZMA	67
8.1 Uzorci	67
8.2 Analiza i interpretacija rezultata istraživanja	68
7. RASPRAVA	86
9. ZAKLJUČAK	89
LITERATURA	92
PRILOZI	IX
Metodička priprema	IX

Popis slika	XVII
Popis tablica	XVIII
Anketni upitnik	XIX
Prilozi uz pripremu	XXII

1. UVOD

Turizam koji se temeljio na Suncu i moru, u 21. stoljeću otkreće se od masovnosti prema specifičnim oblicima turizma koji se međusobno razlikuju s obzirom na motive i interese turista. Mračni turizam pripada u kategoriju selektivnih oblika turizma i ne predstavlja uobičajene turističke sadržaje i atrakcije, već ljudsku radoznalost usmjerenu prema posjeti mjesta smrti i tragičnih događaja. Ono privlači sve veći broj ljudi, iako na prvu ne zvuči kao idealan način provoda slobodnog vremena i odmora. Ovakav oblik turizma u sve većem fokusu je i od strane medija jer za sobom povlači pitanje etičnosti i moralnosti uz niz pozitivnih i negativnih učinaka na lokalitete i destinacije mračnog turizma. Motivi posjeta vrlo su osjetljive prirode i svaki posjetitelj ih percipira na sebi svojstven način. Takva pozornost od strane medija i turista potaknula je i niz stručnjaka na istraživanje ovog specifičnog oblika turizma.

1.1. Svrha i ciljevi istraživanja

Kao što nam govori i sam naslov ovog diplomskog rada, glavni ciljevi istoga su utvrditi različite potencijalne mogućnosti za razvoj mračnog turizma u svijetu i Republici Hrvatskoj te identificirati razinu zainteresiranosti i poznavanja termina i ponude mračnog turizma u studentskoj populaciji. Uz glavne ciljeve treba istaknuti i svrhu ovog diplomskog rada. Svakako kao glavne svrhe istoga treba istaknuti podizanje svijesti o očuvanju povijesne i kulturne baštine te dugoročno i održivo pozicioniranje svjetskog i hrvatskog turizma na međunarodnom tržištu unaprjeđivanjem postojeće kvalitete i ponude. Također kao svrhu treba istaknuti i zadržavanje starih i privlačenje novih turista te svakako poticanje restauracija i održavanja spomenika, grobnica, muzeja i ostalih vrlo važnih elemenata ponude mračnog turizma.

1.2. Hipoteze istraživanja

U ovom diplomskom radu postavljene su četiri hipoteze istraživanja. To su:

1. Postoji potencijal za unaprjeđivanje i proširenje postojeće ponude mračnog turizma u Republici Hrvatskoj.
2. Postoji potreba za uvođenjem strategije mračnog turizma na razini pristupa cijele Republike Hrvatske.
3. Zainteresiranost za mračne oblike turizma je veća u studentskoj populaciji koja pohađa Filozofski fakultet u odnosu na studentsku populaciju PMF-a.

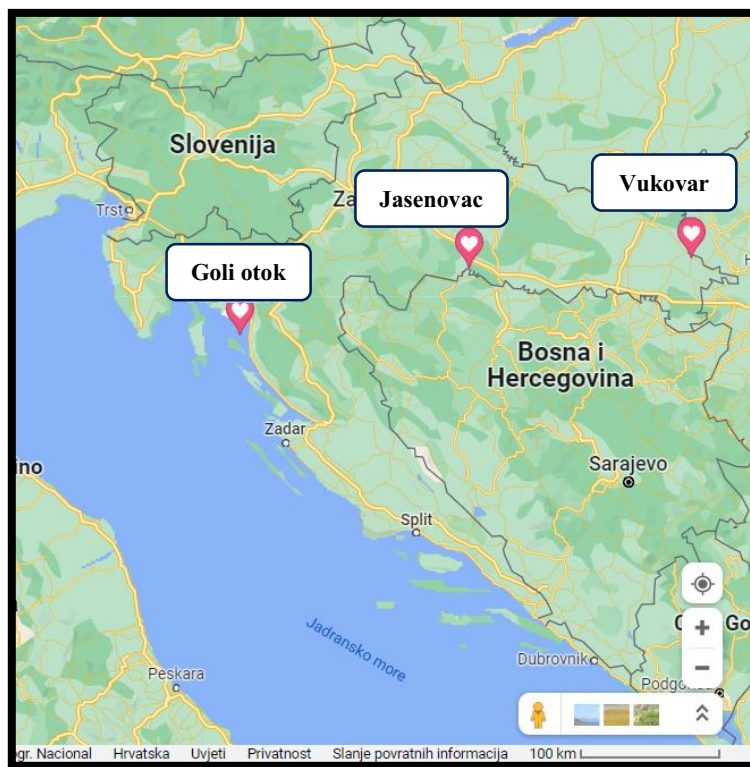
4. Poznavanje termina i ponude mračnog turizma izraženija je u studentskoj populaciji koja pohađa Filozofski fakultet u odnosu na studentsku populaciju PMF-a.

1.3. Metodologija istraživanja

U ovom diplomskom radu analizirani su već postojeći (sekundarni) podaci s interneta te su prikupljane informacije iz različitih stručnih knjiga domaćih i stranih autora. Istraživačka metoda koja je korištena je metoda anketnog istraživanja u studentskoj populaciji, dok druga metoda obuhvaća intervju s lokalnim dionicima u tri lokaliteta mračnog turizma u Republici Hrvatskoj.

1.4. Predmet i prostorni okvir istraživanja

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada je atrakcijska osnova i mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. "Povijest na području današnje Republike Hrvatske obilježena je brojnim političkim i društvenim previranjima koja su nerijetko kao posljedice imale tragedije, progonstva i ratna zbivanja." (Kesar i Tomas, 2014: 69) Upravo ljudska patnja, katastrofe, tragedije i smrt postale su uobičajene komponente mračnog turističkog proizvoda koji posljednjih godina predstavlja rastući segment u turizmu. Zbog velikog broja žrtava, bilo civilnih ili vojnih Republika Hrvatska ima brojne lokalitete na kojima se iskazuje kolektivna ili individualna empatija prema stradalima i samim time ima velik potencijal u ostvarivanju ove vrste turističkog proizvoda. Republika Hrvatska je srednjoeuropsko - mediteranska zemlja koja je prepoznatljiva po turizmu. Po turizmu više se ističe njezin primorski dio gdje se u sklopu turističkih tura mogu posjetiti lokaliteti i destinacije mračnog turizma, a njezin kontinentalni dio u turističkom smislu, vrlo često se nalazi u sjeni ovog primorskog dijela (s izuzetkom Grada Zagreba). Razdoblje Domovinskog i Drugog svjetskog rata za sobom ostavilo je velik broj razrušenih stambenih jedinica, objekata kulturne baštine, bolnica, prometnih infrastruktura te samim time obogatila primorski, ali ponajviše kontinentalni dio Republike Hrvatske ratnim ostacima, spomenicima, grobljima, zatvorima i drugim objektima prožetima s mnoštvom tužnih i tragičnih priča ljudi. (Šuligoj, 2016) U ovom radu naglasak je stavljen na tri lokaliteta izabrana među mnoštvom lokaliteta koje je moguće valorizirati u svrhu razvoja mračnog turizma. Ti lokaliteti su: Jasenovac, Goli otok i Vukovar. Izabrani su upravo iz razloga što ovi lokaliteti imaju veliku mogućnost daljnjeg razvoja mračnog turizma, a i od velike su povijesne važnosti za Republiku Hrvatsku (sl.1).

Sl. 1. Lokaliteti mračnog turizma u Hrvatskoj koji su analizirani kao studije slučaja

Izvor: GoogleMaps, 2022.

1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja

Mračni turizam, kao jedan od selektivnih oblika turizma predmet je istraživanja prilično velikog broja stranih radova. No kada govorimo o radovima hrvatskih autora, tu su dosadašnja istraživanja dosta oskudna. Odnos turizam-smrt sve je popularnija tema za znanstvena istraživanja, a poseban porast interesa bilježi se od 2011. godine. To je vidljivo u stalnom porastu broja radova u recenziranim časopisima o tamnom turizmu. Od važnijih autora treba isaknuti Philipa R. Stonea. Godine 2009., zajedno sa svojim kolegom Richardom Sharpleyjem, objavio je knjigu pod nazivom *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism* koja pruža suvremenu i sveobuhvatnu analizu mračnog turizma oslanjajući se na postojeću literaturu, brojne primjere i uvodeći nove konceptualne perspektive, razvija teorijski utemeljen temelj za ispitivanje potražnje i ponude mračnih turističkih iskustava. Također istražuje pitanja relevantna za razvoj, upravljanje i tumačenje mjesta za posjetitelje i atrakcija povezanih sa smrću, katastrofom i patnjom. Također, osim Stonea i Sharpleya, ne smije se izostaviti niti rad Lennona i Foleya objavljen 2002. godine. Njihovo djelo naziva se *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster* u kojem se nastoji istražiti mračni turizam; odnosno predstaviti neljudska djela te njihovo tumačenje posjetiteljima na brojnim

mjestima diljem svijeta, primjerice na mjestima koncentracijskih logora u zapadnoj i istočnoj Europi. Od velike važnosti je i rad Seaton iz 1996. godine pod nazivom *Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism*. Konceptualizirao je tanoturizam kao oblik baštinskog turizma te je identificirao pet oblika tanoturizma koji uključuje različite oblike odnosa između turista i smrti. Osim navedenih mračnim turizmom bavili su se i mnogi drugi. Primjerice, Tarlow 2005. godine je u svom djelu *Tourism Borders and Tourism Security* istražio sigurnost mjesta mračnog turizma te utjecaj sigurnosti na dolazak posjetitelja, gospodarstvo, broj motela, hotela i sl. Schneider je 2021. godine u istraživanju pod nazivom *Tourists' Motivations For Visiting Dark Tourism Sites. Case Of Romania* pokušao utvrditi motivaciju turista za putovanje u mračna rumunjska turistička odredišta kroz anketu provedenu neprobabilističkom tehnikom temeljenom na prigodnom uzorkovanju. Proučavao je odnos između motivacijskih determinanti te stave i ponašanja turista prilikom posjećivanja mračnih turističkih mjesta. Martini i Buda člankom iz 2018. godine pod nazivom *Dark tourism and affect: framing places of death and disaster, Current Issues in Tourism* skreće pozornost na nove mogućnosti teoretiziranja mračnog turizma kao afektivnog socio-prostornog susreta. Svi oni su kroz svoje studije dali doprinos istraživanju mračnog turizma.

Posebno bi trebalo istaknuti Olivera Kesara, profesora na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, koji je 2014. godine objavio članak pod nazivom *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Republici Hrvatskoj*. Ovaj rad sadrži analizu obilježja i uspjeha međunarodno etabliranih memorijalnih lokaliteta te sadrži i komparativnu analizu tri najpopularnija memorijalna lokaliteta u Hrvatskoj: Jasenovac, Goli otok i Vukovar. Također doprinos istraživanju mračnog turizma u Republici Hrvatskoj dala je Njegovan i Bagarić svojim člankom iz 2019. godine. Članak nosi naziv *Potencijal mračnog turizma kao turističkog proizvoda destinacije*. U radu su odredile temeljne značajke mračnih proizvoda kao i karakteristike i percepciju mračne turističke ponude. To su učinile kroz teoriju „nijansi“ lokacija i emocionalne težine koju potencijalna lokacija sadrži. U radu su također analizirano poznavanje pojma mračnog turizma kao i stavovi o njemu. Ovom tematikom bave se i brojni diplomski radovi od kojih treba istaknuti onaj autorice Perasović iz 2019. godine pod nazivom *Mračni turizam*. Uz lokalitete mračnog turizma u Republici Hrvatskoj daje uvid u zainteresiranost i zadovoljstvo ispitanika o uvođenju mračnog turizma. Kongresni rad koji treba istaknuti je onaj autora Vukojević i Opačića iz 2018. godine. Rad nosi naziv *Mogućnosti razvoja memorijalnog turizma u Vukovaru*, i daje nam teorijski okvir memorijalnog i mračnog turizma koji se u Vukovaru može razvijati, pregled stanja turističkog razvoja Vukovara, kratku kronologiju Domovinskog

rata, te pregled memorijalnih atrakcija u Vukovaru s kritičkim osvrtom na projekt Memorijalni Vukovar.

2. POJMOVNO OREĐENJE MRAČNOG TURIZMA

Potreba za putovanjem stara je koliko i čovječanstvo, počevši od potrage za hranom i vodom te boljim uvjetima života pa sve do organiziranih putovanja u svrhu zdravlja, odmora i zabave.

Iako danas u svjetskim okvirima dominira masovni turizam, pojavljuje se i “novi turizam” koji se javlja kao svojevrsni pokret, njegov kvalitativni korektiv. Razvoj turizma u destinacijama se okreće od masovnosti prema diferencijaciji ponude, odnosno prema razvoju selektivnih oblika turizma. Selektivni turizam je turizam motiviran različitim razlozima gdje je turistička ponuda prilagođena turistu kako bi on sam na specifičan način doživio određenu turističku destinaciju. U selektivne oblike turizma ubrajamo: ruralni turizam, gradski (kulturni) turizam, pustolovni turizam, robinzonski turizam, planinski turizam. Naravno tu nisu nabrojane sve vrste selektivnog turizma, u tu kategoriju potpadaju i mnogi drugi oblici turizma koji nisu navedeni, a između ostalog i mračni turizam koji je tema ovog diplomskog rada.

Mračni turizam je turizam temeljen na posjetu destinacija ili lokaliteta obilježenih ljudskim stradanjima i tragedijama u povijesti (Willis, 2014). Ono što mračni turizam čini drugačijim od onog klasičnog je višedimenzionalnost odnosno različita poimanja tragedije, različitost psiholoških stanja i unutarnjih poriva za posjetom mjesta povezanih s tragedijom, različitim stavovima o okolnostima u kojima je tragedija nastala. Osim višedimenzionalnosti ono što mračni turizam razlikuje od klasičnog je i društvena osjetljivost na resurse na kojima se temelji razvoj mračnog turizma (Kesar, 2014).

2.1 Pojam i definicija mračnog turizma

Pod pojmom mračni turizam podrazumijeva se putovanje na mjesta koja su na neki način povezane sa smrću ili katastrofom ili pak s nečim jezivim. Ova definicija je općenita i nije jedina, postoje razni koncepti i pristupi kada govorimo o definiranju mračnog turizma, o čemu će više biti riječ u slijedećem potpoglavlju. Povezanost sa smrću i katastrofom može biti vrlo izravna (npr. mauzoleji komunističkih vođa čija su stvarna tijela izložena), dok s druge strane može bit i potpuno neizravna (npr. mjesta vulkanskih razaranja bez stvarnih ljudskih žrtvi). Zanimanje za mračnu i jezivu prošlost sve više dobiva na pažnji te takva mjesta poprimaju obilježja komercijalizirane atrakcije. Posjećivanja mjesta mračnog turizma najčešće nalazimo kao dodatak široj turističkoj ponudi koji treba posjetiti prilikom odlaska na određeno mjesto (<https://www.dark-tourism.com>, 2022).

Pojam mračnog turizma pojavljuje se posljednjih nekoliko godina, no bez obzira na tu činjenicu putovanja u mjesta gdje su se dogodile katastrofe i tragedije odvijala su se i davno prije, od

samih početaka ljudskog putovanja (Rabotić, 2013). Ta činjenica ukazuje na to da je mračni turizam oduvijek prepoznat kao jedan od oblika turizma, ali zanimanje za njega s daljnim razvojem turizma postajalo je sve veće, a samim time i prepoznatljivije (Stone, 2010). Za ovakav oblik turizma, osim pojma mračnog turizma (engl. *dark tourism*) koji se ujedno i najviše koristi, veže se velik broj i drugih pojmova koji ne predstavljaju sinonime poput: „turizam ropstva“ (Dann i Seaton, 2009), „turizam crnih mjesta“ (Rojek, 1993.), „memorijalni turizam“ (Urbain, 2003), „morbidni turizam“ (Blom, 2000), „tanatoturizam“ (Seaton, 1996), „turizam zvjerstava“ (Ashworth i Hartmann, 2005), „turizam tugovanja“ (Trotta, 2013), također se navode i pojmovi: „turizam ratišta“, „turizam katastrofa“, „turizam duhova“, „turizam groblja“, „turizam holokausta“ i „zatvorski turizam“ (Kesar, 2014).

Pojam „mračni turizam“, kako je već i rečeno najviše je u upotrebi kada govorimo o ovom obliku turizma. Pojam su kreirali i prvi upotrijebili autori Foley i Lennon 1966. godine, koji je kasnije postao i naslov knjige pod nazivom *Mračni turizam: Atrakcija smrti i katastrofe*. Ova knjiga jedan je od najcjelovitije literature koja proučava i donosi informacije vezane uz ovaj fenomen (Lennon i Foley, 2000.). Smatraju da taj fenomen nije nov i da postoje dokazi još u vrijeme bitke kod Waterlooa kada su ljudi iz svojih kočija gledali bitku, ili kao drugi još stariji primjer navodi javna vješanja u 16. stoljeću u Engleskoj koja su bila praćena brojnom publikom. Definicija prema autorima Foleyu i Lennonu (1996) odnosi se prije svega na mjesta gdje se dogodila nekakva nesreća ili smrt koja još uvijek živi u sjećanju ljudi (Rabotić, 2013). Autori smatraju da je mračni turizam neka vrsta proizvoda postmoderne kulture i globalizacije, odnosno da upravo nove komunikacijske tehnologije pobuđuju interes kod ljudi za ovakav oblik turizma, a da mračne atrakcije pobuđuju sumnju u racionalnost i modernost (Rabotić, 2013). Nadalje, prema autorima ekonomija, politika, sociologija i tehnologija suvremenog svijeta su ključni u odabiru i interpretaciji mjesta i događaja koji postaju turistički proizvodi i samim time oni su važni čimbenici u događanjima na koje je usmjeren mračni turizam. Ono što je vrlo zanimljivo je to da su kao kronološko polazište mračnog turizma uzeli potapanje Titanica (Lennon, Foley, 2000). Prema Kesaru „putovanja i motivi koji potiču ljude na turistička kretanja u destinacije i lokalitete koji su u bližoj ili daljoj povijesti bili obilježeni smrću, nasiljem, stradanjima i patnjom ljudi, odnosno memorijalni turizam okvirno pripada tzv. „mračnom turizmu“ (engl. *dark tourism*).“ (Kesar, 2014:). Također definiciju mračnog turizma donosi nam i Stone (2010:): „putovanje i/ili privremeni boravak osoba na lokacijama koje su obilježene ljudskim stradavanjem u povijesti, na kojima su se odvijali ratni sukobi, dogodile prirodne ili ljudskom pogreškom nastale katastrofe, odnosno na kojima su stradale poznate ličnosti“. Jedan od autora koji smatra da povijest mračnog turizma seže daleko u prošlost, još u razdoblje

romantizma kada i dobiva na snazi, je Seaton (1996) koji je donio svoju definiciju mračnog turizma, ali navodi i brojne mračne atrakcije, poput grobova, zatvora, javnih smaknuća te istiće Pompeje, kao najveću destinaciju tanatoturizma u razdoblju romantizma. Njegova definicija mračnog turizma glasi: „putovanje na mjesto koje je u cijelosti ili djelomično motivirano željom za stvarnim ili simboličkim susretima sa smrću, posebno, ali ne i isključivo nasilnom smrću“ (Sharpley, Stone, 2009: 15).

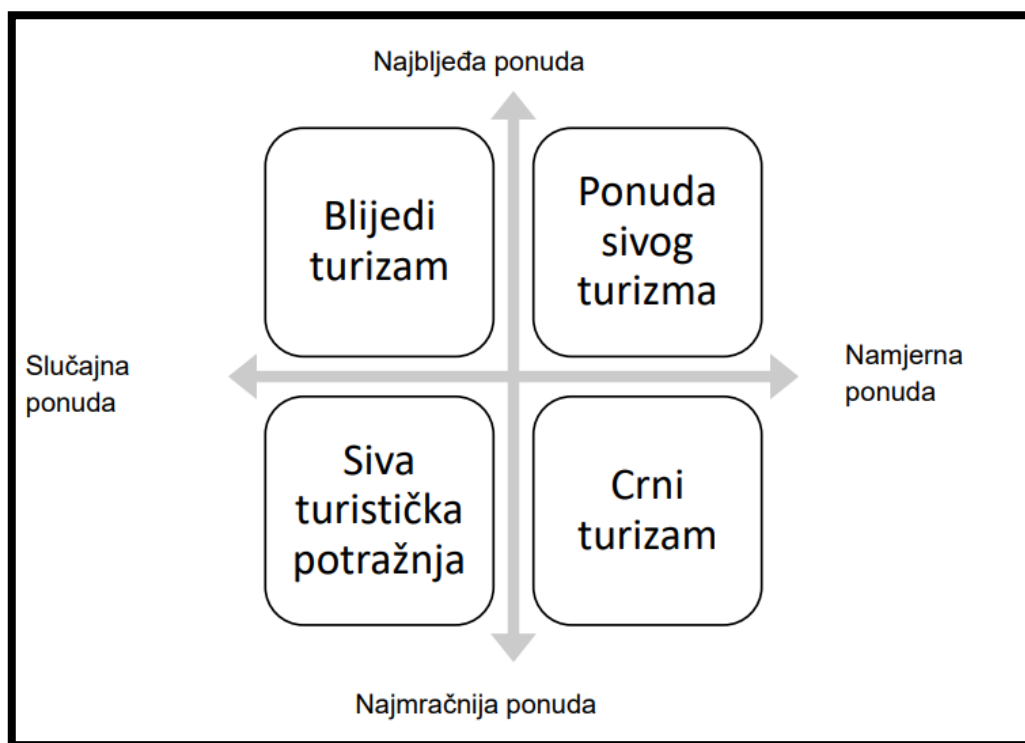
Kao što je i prikazano, može se zaključiti da kao i u slučaju turizma općenito, praksa napreduje mnogo brže u odnosu na teoriju. Usprkos brojnim znanstvenim i stručnim radovima i dalje konceptualni okvir mračnog turizma još nije određen, čak niti oko njegovog naziva, ali niti oko definicije. Iz tog razloga ostaje otvoreno pitanje je li mračni turizam “mala prljava tajna” turističke industrije, ili je važan kanal za oživljavanje uspomena na nekadašnje žrtve (Rabotić 2013, prema Stone, 2006).

2.2. Različiti koncepti mračnoga turizma

Stručna i znanstvena literatura pruža tri različita pristupa mračnom turizmu. Prvi pristup, koji je ujedno i najviše zastupljen, razvijen je iz perspektive ponude. Taj pristup odnosi se na tipologiju atrakcija koje mogu biti na različitim razinama “mračnog” ovisno o njihovim karakteristikama i percepcijama potrošača. (Rabotić, 2012)

Drugi pristup razvijen je iz perspektive potražnje, a zasniva se na motivaciji turista. Ovim pristupom podrazumijevamo putovanja koja su u cjelini ili djelomično motivirani željom turista za stvarnim ili simboličnim susretom sa smrću, osobito, ali ne i isključivo nasilnom smrću. (Rabotić 2013, prema Seaton, 1996).

Treći pristup, odnosno integralni pristup koji pokušava objasniti vezu između ponude i potražnje u obliku kontinuiteta namjere u kojem ponuda varira od slučajne ka namjerno kreiranoj, čiji je cilj eksploatacija interesa na temu smrti s četiri “nijanse” mračnog. (Rabotić, 2013) Četiri “nijanse” mračnog turizma su: crni turizam, siva turistička potražnja, siva turistička ponuda i blijedi turizam (sl. 2).

Sl. 2. Matrični prikaz ponude i potražnje mračnog turizma

Izvor: Rabotić (2013,226) prema Sharpley (2009)

Crni turizam je “čisti” oblik mračnog turizma čija je ponuda kreirana da bi se zadovoljio interes prema smrću i na tome ostvario profit, dok s druge strane blijedi turizam podrazumijeva turiste koji imaju minimalno zanimanje za temu smrti te oni posjećuju mjesta “slučajnog” mračnog turizma. Sivu turističku ponudu čine atrakcije nastale s ciljem eksploatacije teme smrti te one privlače i one turiste s malim zanimanjem za smrt, tragediju i katastrofu. Pojam sive turističke potražnje obuhvaća turiste koje intrigira tema smrti, a posjećuju “slučajna” mjesta mračnog turizma (Sharpley, Stone, 2009).

Seaton, autor prvog koncepta s početka ovog poglavlja, 1966. godine stvara tipologiju koja se sastoji od pet kategorija (tab.1.). On smatra da je mračni turizam bihevioralni koncept gdje motivacija, a ponajviše ona individualna, igra glavnu ulogu. (Seaton, 2011)

Tab. 1. Kategorizacija mračnog turizma prema Seatonu

Kategorija	Objašnjenje
Putovanje s ciljem promatranja smrti	Prisustvovanje javnoj manifestaciji smrti .
Putovanja na mjesta na kojima se u prošlosti dogodila smrt	Posjete lokaliteta individualnog ili masovnog umiranja u prošlosti.
Putovanja na memorijalna mjesta	Posjeta mjestima sahrana i memorijalnim spomenicima mrtvih.
Putovanja radi promatranja povijesnih rekonstrukcija bitaka	Prisustvovanje rekonstrukcijama značajnih bitaka iz prošlost.
Putovanja na mjesta gdje su sakupljeni izloženi dokazi o smrti	Posjeta lokacija na kojima se dogodila smrt kako bi vidjeli materijalne dokaze ili simboličnu prezentaciju smrti na tim lokalitetima.

Izvor: Seaton (2011)

Prema autoru Sharply (2009) mračni turizam možemo podijeliti u sljedeće kategorije (sl. 3).

PODJELA MRAČNOG TURIZMA

Opasna mjesta

-opasne destinacije iz prošlosti ili sadašnjost

POTPODJELA

Gradovi strave
Opasne destinacije

Kuće strave

-zgrade povezane sa smrću ili stravom, bilo zamišljeno ili stvarno

POTPODJELA

Tamnice smrti
Zloglasni hoteli

Mjesta pogubljena

-mjesta koja obilježavaju strah, smrt ili ozloglašenost

POTPODJELA

Bojna polja
Groblja poznatih osoba

POTPODJELA
Zločini i ubojstva
Zloglasnost

Mjesta mučenja

-ture ili posjeti atrakcijama koje se povezuju sa smrću, ubojstvima i zločinima

POTPODJELA
Morbidni muzeji
Spomenici

Tematizacija smrti

-kolekcije ili muzeji čije su teme povezane s patnjom i smrću

Sl. 3. Kategorizacija mračnog turizma prema Sharplyu

Izvor: Stone i Sharpley (2009: 11)

2.3. Osnovni motivi mračnog turizma

Jako je teško objasniti razloge posjeta područja mračnog turizma, jer najčešće takvi turisti imaju unutarnji poriv, koji je dosta teško objasniti i o kojima je teško govoriti. Mračni turisti vođeni su unutarnjim i vanjskim silama koje proizlaze iz spontanog zadovoljstva u posjetu (Stone, 2006).

Razumjevanje motivacije mračnih turista, osoba koje posjećuju područja povezana s katastrofom, smrću i tragedijom, usko je povezano s razumijevanjem samog pojma mračni turizam. (Kesar, 2014). Turisti su općenito za putovanja motivirani stanjem u kojem se suvremeno društvo nalazi te umjesto traženja nečeg što je nestvarno, oni na svojim putovanjima traže doživljaje temeljene na realnosti i autentičnosti (Kesar i Tomas, 2014). Upravo ta osjetljivost sadržaja i njegove prezentacije realnost i autentičnost postaju presudni element za uspješnost razvoja mračnog turizma.

Višedimenzionalnost turističke motivacije ogleda se u različitom poimanju tragedije koja je povezana s ljudskom patnjom, ali i različitim razinama osobne uključenosti. Mračni turisti vrlo često su osobe koje su neki način povezane s mjestom tragedije, bilo da su preživjeli stradavanje ili pak su u tim tragedijama stradali njihovi bližnji. Intenzitet i smjer motivacije također mogu biti različiti, a ono ovisi o sposobnosti pojedinca da tragediju promatra s različitih stajališta i razina uključenosti. Na ovu temu provodila su se razna istraživanja. Istraživanja su pokazala da najčešći motivi posjetu "mračnih" mjesta i atrakcija su: društvena prihvatljivost iskazivanja zanimanja za smrt i nesreće, bolje upoznavanje i učenje povijesti nekog određenog mjesta ili događaja koji se zbilo, i motiv pobuđivanja uspomena na obitelj, prijatelje ili osobno iskustvo.

Neke pak dovodi osjećaj krivnje, a sigurno ima i onih koje potiče morbidna znatiželja, zabava i provod. (Tarlow, 2005; Rabotić, 2013).

Smrt i fascinacija posjetitelja može se ogledati u varijablama koje se kreću od najsvjetlijih do najtamnijih tonova.

Stone smatra da s obzirom na postojanju različitih vrsta motivacije, motiv posjeta može biti vođen i “pseudo-odnosom” posredovanja događaja i osobe. Prema njemu, kao i prema Willisu mnoga mjesta gdje je razvijen mračni turizam pružaju mogućnost da živi iskuse zagrobni život, i upravo taj strah od smrti kod čovjeka rezultira željom da dožive opipljive dijelove smrti, a nepredvidivost vlastite budućnosti i smrti istodobno potiče strah i užas (Stone, 2012; Willis, 2014).

Grupa autora proučavala je motivaciju posjeta u slučaju koncentracijskog logora Auschwitz. U ovom empirijskom istraživanju, autori su ustanovili četiri različita motivacijska faktora. (tab. 2).

Tab. 2. Četiri motivacijska faktora mračnog turizma prema empirijskom istraživanju koncentracijskog logora Auschwitz

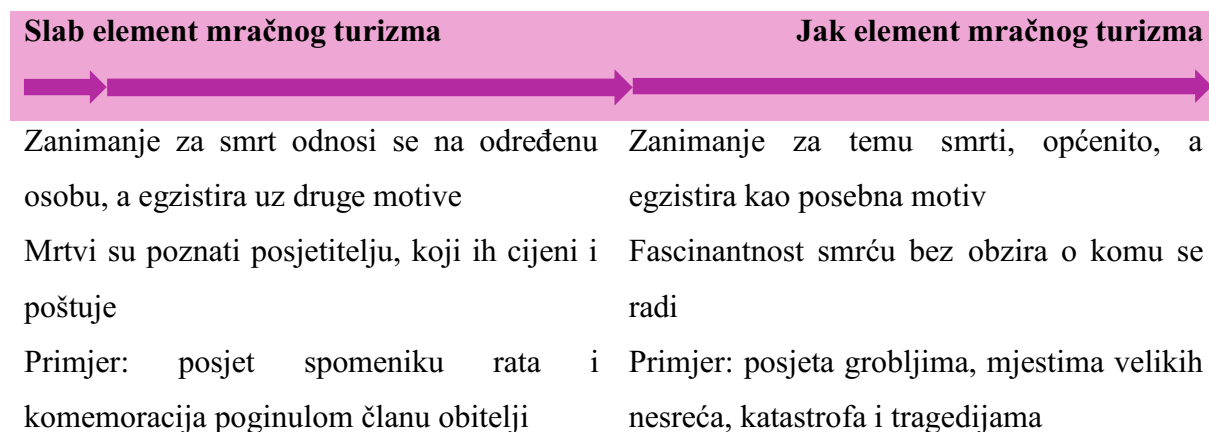
Motivacijski faktori	Objašnjenje
Vidjeti da bi se povjerovalo	Odnosi se na uvjeravanje posjetitelja u nastanak određenog “mračnog” događaja kroz razgledanje i istraživanje mjesta mračnog turizma.
Naučiti i shvatiti	Odnosi se na potrebu informiranja o okolnostima u kojima su se dogodile tragedije, katastrofe ili smrt.
Čuvena mračna atrakcija	Odnosi se na motive koji su povezani s mjestom kao simbolom mračnog turizma.
Emocionalni doživljaj nasljeđa	Odnosi se na uspostavljanja kontakta posjetitelja sa svojom prošlošću.

Izvor: Samostalan izvor autora prema: Rabotić (2013: 208)

Iz svega napisanog možemo zaključiti da postoje razni pull i push faktori potražnje mračnog turizma. Navedeni push faktori (znatiželja, empatija, želja za stjecanjem iskustva, edukacija, stjecanje autentičnosti i identifikacija) zadovoljavaju unutarnje emocionalne potrebe koje ne moraju nužno biti povezane s mračnim turizmom, no ipak su oni ti zbog kojih se mračni turisti odlučuju na “mračna” putovanja. Pull faktori koje svakako privlače “mračne” turiste su:

karakteriste i infrastruktura mjesta mračnog turizma, zatim medijski trendovi odlaska na određeno mjesto mračnog turizma ili pak ponude paket aranžmana od strane putničkih agencija, a svakako ulogu igra i pristup lokaciji mračnog turizma.

Seaton (1996) je mračni turizam opisao kao ponašajni koncept i kontinuum intenziteta koji se temelji na dva elementa, elementu motivacije i opsega interesa (sl. 4) (Lennon i Foley, 2000).

Sl. 4. Kontinuum intenziteta mračnog turizma

Izvor: Yuill (2003: 11)

Također Dunkley je 2005. godine predstavio okvir za razumijevanje motivacije turista, ali činjenica je da su te kategorizacije prikladne samo za određene atrakcije, objekte ili lokacije (Deutsch, 2014). Uz već spomenute, Dunkley je kao motiv naveo i uzbuđenje prilikom posjeta rizičnim područjima mračnog turizma, te priznavanje istinitosti mračnog događaja.

Osim motivacije, u novije vrijeme sve više se istražuje doživljaj, odnosno ono što posjetitelj osjeća, misli i radi prilikom boravka na području gdje se odvija mračni turizam. Međutim, ne postoji jedinstven doživljaj, doživljaj je ponajviše ovisan o nacionalnoj i kulturnoj pozadini, društvenom konceptu te osobnim preferencijama (MacCarthy, 2017).

U svom radu Packer i Ballantyne (2016.) identificirali su 10 aspekata doživljaja posjetitelja. Dva najvažnija su: emocionalni i kognitivni. Kognitivni doživljaji odnose se na učenje i bolje razumijevanje događaja, dok se emocionalni doživljaj odnosi na to da mračni turizam donosi mnogo više od promišljanja i učenja, ono nam donosi iskustvo (Packer i Ballantyne, 2016; Hartmann i dr., 2018).

Mjesta mračnog turizma mogu pružiti različite vrste neobičnog iskustva. Posjetitelji mogu doživjeti neku vrstu katarze, ali isto tako posjet im može pomoći da promisle o svom moralu i ponašanju. Neki istraživači mjesta mračnog turizma gledaju kao heterotopiju, “mjesta krize ili

odstupanja koja narušavaju stabilnost i ritmove „normalnog“ ili svakodnevnog života” (Light, 2017).

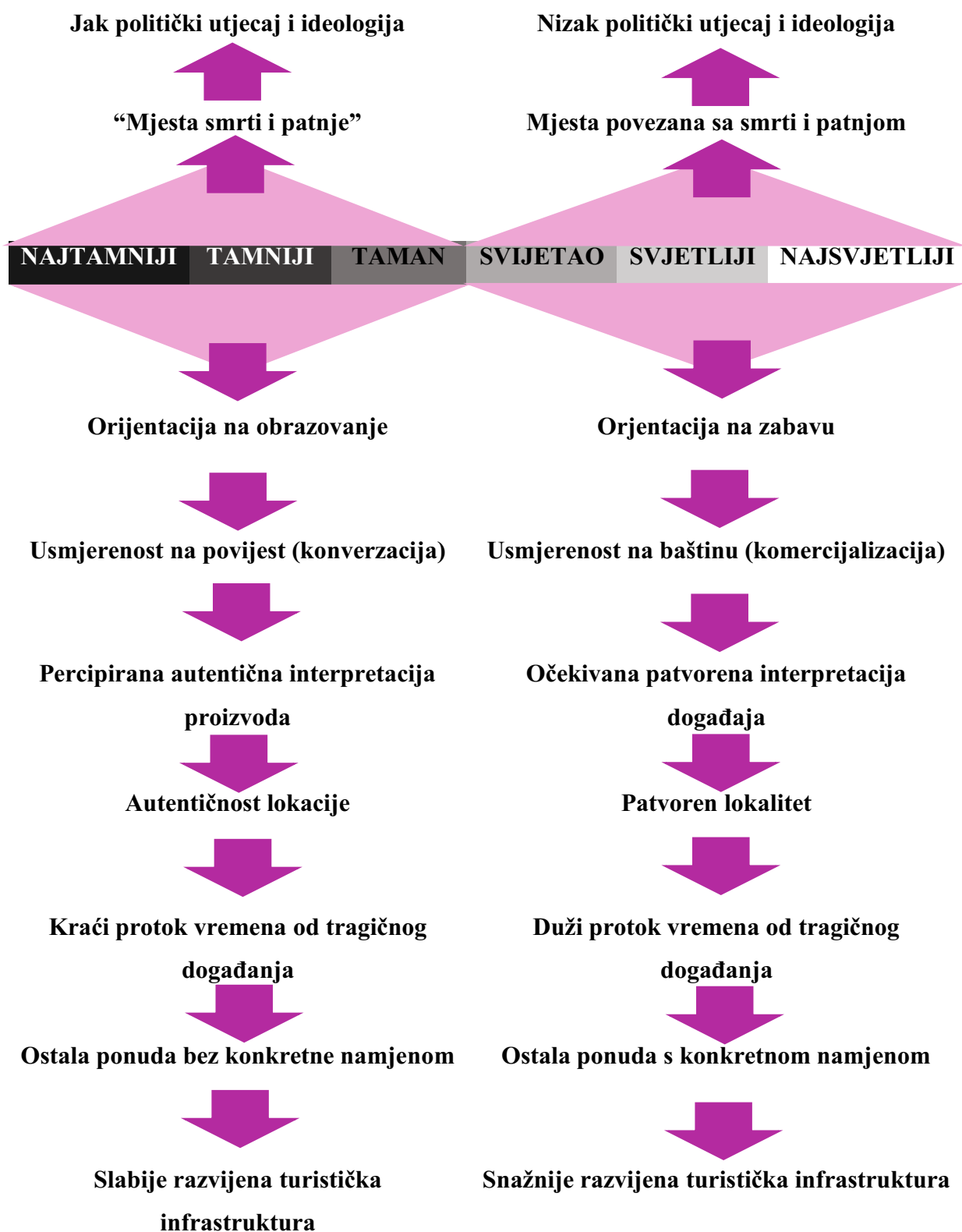
Svakako kao važan dio posjeta treba istaknuti izvedbe svjedočenja onog što se dogodilo ili rituale, bilo svjetovne ili sakralne, kojim posjetitelji iskazuju empatiju prema žrtvama. Ritual može uključivati sudjelovanje u kolektivnim ili više osobnim ceremonijama i komemorativnim postupcima paljenja svijeća, polaganja vijenaca, pisanja poruka i ostavljanje raznih predmeta poput suvenira (Light, 2017).

2.4. Atrakcijska osnova mračnog turizma

Atrakcijska osnova mračnog turizma podrazumjeva čitavi spektar nijansi intenziteta koji kod turista može pobuditi interes za smrt neke određene ličnosti, ili pak za smrt općenito. Kao što je rečeno u prošlom potpoglavlju postoje razni motivi za posjet “mračnim” lokalitetima i destinacijama, a one ponajviše ovise o pojedincu i razmjeru tragedije koja se dogodila. S obzirom na težinu zločina potrebno je napraviti razliku pojedinih lokaliteta mračnog turizma. Naime, vrlo važno je znati razlikovati mjesta mračnog turizma koji zahtjevaju ozbiljnost u razumijevanju i shvaćanju tragedija, od onih mjesta koji su obilježeni ljudskom nesrećom, ali su s vremenom poprimili zabavni karakter. Nijansiranje mračnog turizma možemo vidjeti na primjeru dviju kaznionica koje se obrađene u studiji Strangea i Kempa iz 2003. godine. U studiji obrađene su kaznionice: Alcatraz u Sjedinjenim Američkim Državama i Robben Island u Južnoafričkoj Republici. Kaznionica Alcatraz danas ima komercijalizirani karakter, danas se tamo odvija snimanje raznih filmova te posjetioци prilikom obilaska nemaju previsoku razinu empatije prema nekadašnjim zatvorenicima. S druge strane Strange i Kemp analizirali su i kaznionicu Robben Island koja predstavlja primjer mnogo tamnijeg oblika mračnog turizma jer je u prošlosti bio namjenjen političkim neistomišljenicima u doba apartheida te tamo prilikom obilaska možemo uočiti visoku razinu empatije od strane posjetitelja. Zaključno, iako su nekadašnje kaznionice vrlo sličnog dizajna, politička i kulturna agenda je posve različita. Lokalitete mračnog turizma možemo nijansirati prema autentičnosti mjesta i vremenu koji predstavljaju jedne od najvažnijih karakteristika atrakcijske osnove mračnog turizma. Naime, što je događaj prostorno i vremenski udaljeniji od samog povijesnog događanja on predstavlja bljeđu nijansu mračnog turizma. Posjetitelji će dolaskom na autentično mjesto tragedije doživjeti puno intenzivnije iskustvo. Potrebno je razlikovati “mračne” lokalitete i destinacije koja predstavljaju mjesta smrti, tragedije i patnje od onih koji su na tematski način povezani s tragedijom. Ovu činjenicu možemo objasniti kroz primjer holokausta, pa tako koncentracijski

logor Auschwitz u Poljskoj primjer je mnogo tamnije nijanse mračnog turizma u odnosu na američki Memorijalni muzej Holokausta koji se nalazi u Washingtonu (Stone, 2006).

Godine 2006., Stone iznosi tipologiju atrakcija mračnog turizma prikazanom na slici 3. Prema njemu većina proizvoda je višeslojna, sadržajno raznoliki i složeni u dizajnu i namjeni. Prikazani spektar obuhvaća različite nijanse mračnog turizma od najtamnije do najsvjetlije nijanse mračnog turizma. Tamno, tamnije i najtamnije nijanse mračnog turizma predstavljaju mjesta smrti i patnje te su jakog političkog utjecaja i ideologije. Atrakcije tog spektra orjentirane su na obrazovanje i od velike su povijesne važnosti, također to su lokacije naglašene autentičnosti te je interpretacija događaja tih nijansi percipirana i autentična. Ostala ponuda je bez konkretne namjere, a turistička infrastruktura je slaba. S druge strane svijetlo, svijetlije i najsvjetlije “mračne” atrakcije predstavljaju mjesta povezana sa smrću i patnjom te su slabijeg političkog utjecaja i ideologije. Ove nijanse “mračnih” atrakcija su usmjerene na zabavu i baštinu. Nemaju naglašenu autentičnost što znači da je to patvoren lokalitet s patvorenom interpretacijom događaja. Ostala ponuda je s konkretnom namjerom te su imaju razvijenu turističku infrastrukturu. Još jedna razlika između ta dva spektra je vremenska bliskost. Atrakcije tamnog, tamnijeg i najtamnijeg mračnog turizma imaju veću vremensku bliskost s događajem u odnosu na svijetlu, svjetliju i najsvjetliju nijansu (Stone, 2006) (sl. 5).

Sl. 5. Spektar nijansi ponude mračnog turizma prema Stoneu

Izvor: Stone i Sharply, 2009;21

3. ATRAKCIJSKA OSNOVA MRAČNOG TURIZMA KAO TURISTIČKOG PROIZVODA DESTINACIJE – PRIMJERI IZ SVIJETA

Na temelju prikazanog spektra nijansi ponude mračnog turizma u prošlom poglavlju, moguće je izdvojiti sedam izvora ponude mračnih atrakcija, od tematskih parkova koji su najsvjetlija nijansa mračnog turizma pa sve do koncentracijskih logora koji predstavljaju najtamniju nijansu mračnog turizma (Stone, 2010).

3.1. Mračna zabava

Mračna zabava predstavlja najsvjetliju nijansu mračnog turizma. U ovu skupinu potpadaju “mračne” atrakcije, lokacije i destinacije koje su usmjerene na zabavu i komercijalizaciju smrti i drugih sablasnih događaja. Mračna zabava utjelovljuje mistične i jezovite priče obogaćene visokim stupnjem turističke infrastrukture kako bi osigurali što bolju zabavu posjetitelja. Proizvodi se vrlo često doživljavaju neautentičnim, a vrlo je važno stvoriti sociološki prihvatljivo okruženje budući da prikazi patnje i smrti ne smiju biti prikazani na previše agresivan način (Stone 2010). Kao primjere možemo navesti zabavni park pod nazivom The London Dungeon, tematske rute poput Titanica, Ghost Walk tura u Edinburghu i mnoge druge.

3.1.1. The London Dungeon

The London Dungeon jedna je od najpoznatijih “mračnih” atrakcija Ujedinjenog Kraljevstva. Ova atrakcija oživljava tisuću godina autentične londonske povijesti u samo 90 minuta. Prilikom posjeta koji nije preporučen za djecu mlađu od 12 godina, posjetitelji se kreću “od predstave do predstave”, vođeni profesionalnim glumcima. Posjetitelji imaju priliku izbliza upoznati sa zlokočnim povijesnim ličnostima Jacka Trbosjeka i zloglasnog brijacha iz Fleet Streeta, Sweeneyja Todda. Također prošetati će ulicama Londona gdje mogu vidjeti prizore i mirise grada u kojem vlada kuga. Također mogu doživjeti sudbinu žrtava Henryja VIII dok jašu kroz Vrata Izdajnika u svoju smrt. Dio The London Dugeon priče je i veliki požar 1666. Godine te razne apsurdnosti progona iz 18. Stoljeća u zabavnom simuliranom suđenju. Posjetitelji mogu probati biti žrtva vješanja i iskusiti posljednje trenutke užasa i nalet adrenalina dok se pod otvara i padaju u tamu, odnosno svoju smrt. Posjet se završava zastrašujućom adrenalinskom vožnjom koja ledi krv u žilama (<https://www.thedungeons.com/london/>, 2022.) (sl. 6).

Sl. 6. The London Dungeon – zloglasni brijač iz Fleet Streeta

Izvor: https://i.ytimg.com/vi/gEi8NFsB_h8/maxresdefault.jpg, 2022

3.1.2. Ghost Walk tour u Edinburhu

Jedan od najpoznatijih Ghost Walk tura je u Edinburhu. Posjetitelji mogu posjetiti staru jezgru Edinburgha gdje mogu čuti jezive priče koje su se dogodile na kamenim ulicama kojim hodaju. Nakon zastrašujućih priča posjetitelji odlaze u trezore Blair Streeta koji su dom raznim duhovima. Pogotovo je zanimljiva priča o ubojicama Burke i Hare za koje se smatra da su neku od svojih žrtava skrivali unutar tih trezora. Obilazak Underground City of the Dead Vault sastoji se od posjete trima takvih trezora, a svi odaju jezivu atmosferu. Turneja City of the Dead osvrće se kroz jezivu povijest Edinburgha dok stojite u mračnim, tihim, zlokobnim trezorima. Također u sklopu tura posjećuju se i ukleta groblja koja su i danas dom duhova raznih ozloglašanih kriminalaca. Sve ove ture održavaju se samo noću i namijenjeni su odraslima. Jedan od najboljih obilazaka duhova u Edinburghu mora biti Edinburgh Late Night Underground Vaults Terror Tour. Obilazak koji vodi do svodova Južnog mosta gdje se može vidjeti kameni kružni svod. Kameni kružni svod predstavlja zlo, a onaj koji zakorači unutar kruga može požaliti. Mogu se razgledati razne vrste srednjovjekovnih instrumenata za mučenje ljudi iz prošlosti. Edinburgh Terror Tour također uključuje šetnju povijesnim starim gradom Edinburgha, gdje posjetitelji mogu čuti priče o zastrašujućem zatvoru Tolbooth koji se nekoć nalazio ispred katedrale St. Giles, a ako su zainteresirani za povijest čarobnjaštva u Škotskoj mogu posjetiti vještici zavjet u Edinburghu (<https://www.wanderingcrystal.com/best-ghost-tours-edinburgh>, 2022) (sl. 7).

Sl. 7. Ghost Walk tour Edinburgh

Izvor: <https://www.goscotlandtours.com/uploads/images/products/thumbs/1198-ghost-tour-edi-1.jpg>, 2022

3.1.3. Tematske rute poput Titanica

Još jedan zanimljivi primjer mračne zabave su tematske rute poput Titanica kojeg koriste čarter prijevoznici. Turisti degustiraju jela, slušaju glazbu identičnu onima na originalnom putovanju te putuju na točnu lokaciju potonuća danas počiva olupina broda. (Rašetina,2010)

Naime, danas postoji i ponuda koja obuhvaća zaron na slavnu olupinu broda po cijeni od oko 715 000 kn. Ta cijena ulaznice je cijena, računajući inflaciju, ekvivalentna cijeni koju su putnici prve klase plaćali na putovanju Titanicom iz Southamptona prema New Yorku. Posjetitelji posjećuju lokaciju potonuća broda gdje se posebnim podmornicama spuštaju do olupine znamenitog broda. Putnici mogu istraživati ostatke broda; njegovu palubu, luk, most te prostoriju u kojoj je nekad bilo smješteno središnje stubište. Također moguće je i razgledavanje cijelog područja po kojem su rasuti brojni artefakti i prtljaga putnika s Titanica. Za uspomenu svaki putnik će moći sonarna skeniranja koje će im ostati za uspomenu. Zanimljivo je da za prvi uron koji se planirao za svibanj 2018. godine rasprodano je svih pet karata. (<https://www.scubalife.hr/2017/03/luksuzni-turizam-slavnoj-olupini-titanica/>, 2022.)

3.2. Mračne izložbe

Mračne izložbe odnose se muzeje, izložbe i predstave na teme smrti, ljudske patnje i raznih drugih grozota s ciljem edukacije i komemoracije. Za razliku od atrakcija Mračnih zabava,

atrakcije Mračnih izložbi držen se činjenica i povijesnih događaja izbacujući legende i pretpostavke te isključuju zabavni sadržaj. One nude proizvode s prigodnom, reflektivnom i poučnom porukom. Ove proizvode možemo klasificirati kao autentičnije i “ozbiljnije” atrakcije mračnog turizma. Dakle, u spektru mračnog turizma zauzimaju mračniju poziciju. Obuhvaćaju određen stupanj turističke infrastrukture i vrlo često se nalaze daleko od stvarnog mjesta smrti ili “mračnog” događaja. Kao primjere mračnih izložbi svakako treba izdvojiti izložbu “Body Worlds” i Muzej terora u Budimpešti (Stone, 2006).

3.2.1. Izložba Body Worlds

Body Worlds naziv je projekta koji je nastao 1979-tih zahvaljujući Gunther von Hagensu koji je osmislio postupak plastifikacije. To je postupak kojim se ljudska tijela očuvaju nakon smrti u svrhu istraživanja i učenja, a vrlo je važno naglasiti da se u postupku sačuvavaju i najkrhkija tkiva, čak i na mikroskopskoj razini. Ovo je jedna od najpopularnijih putujućih izložbi na svijetu. U sklopu izložbe postoji i projekt donacije ljudskih tijela gdje je danas više od 14 tisuća dobrovoljaca na čekanju. Posjetitelji imaju priliku upoznati svaki djelić ljudskog tijela: mišićni sustav, koštani, reproduktivni, dišni, kardiovaskularni i ostali (<https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/body-worlds-muzej-amsterdam---423952.html>, 2022.) (sl.8 i 9).

Sl. 8. Body Worlds – Što se događa s tijelom atletičara?

Izvor: <https://image.dnevnik.hr/media/images/1022xX/Jan2016/61185695.jpg>, 2022

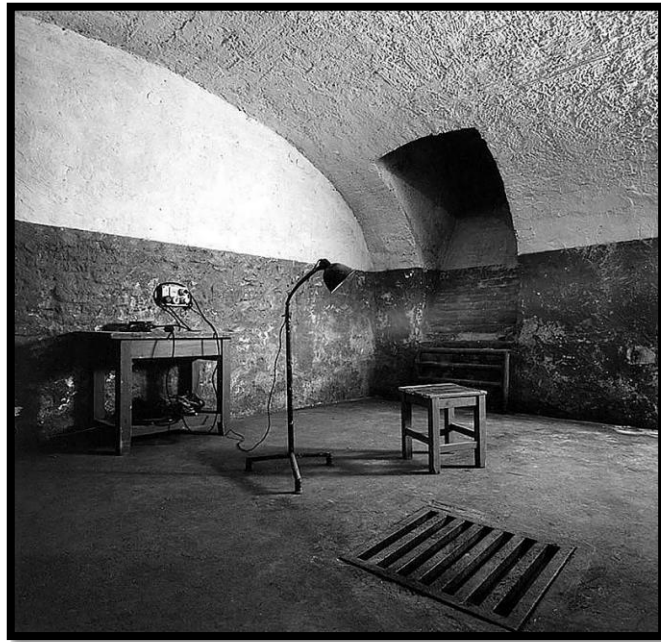
Sl. 9. Body Worlds u Dresdenu

Izvor: https://bodyworlds.com/wp-content/uploads/2020/09/MEMU_0420.jpg, 2022

3.2.2. Muzej terora u Budimpešti

Muzej terora, kako se naziva muzej komunizma i nacizma u Budimpešti predstavlja najozbiljniji i najsustavniji muzeološki projekt o toj temi. Sama zgrada je zgrada nekadašnjih mađarskih nacista, a potom sovjetske obavještajne službe. Cilj ovog muzeja je pokazati strahovladu, nasilje, progone i egzekuciju političkih neistomišljenika. Muzej predstavlja zabranjenu povijest. Ekspozicija započinje vožnjom liftom prilikom čega posjetitelji mogu gledati niz fotografija lica žrtava. Posjetitelji se na početku upoznaju s dolaskom na vlast nacističkog režima i obilježjima njihova petomjesečnog vladanja te isto tako povijesnih činjenica vezanih uz vladavinu Sovjeta. Obrađene su i teme raseljavanja i deportacije Nijemaca, Mađara i Slovaka, nasilje nad seljaštvom i posljedice komunističke agrarne politike, rad tajne policije i dr. Ono što svakako zaintrigira “mračne” turiste je radna soba šefa tajne policije Gabora Petera te prezentacija rada sudstva koji se mogu iščitati iz novinskih članaka koji su obilježeni na sudske klupe. Posjetitelji mogu vidjeti brojne propagandne filmove, poput onog o Imri Nagyju. Muzej također predstavlja i odnos prema vjeri i crkvi gdje svakako treba izdvojiti ukopani križ te crkveno ruho opkoljeno zvučnicima koji evociraju agresivnu antireligijsku propaganda. Treba izdvojiti i sobu koja je svojevrsan memorijal kardinala Mindszentyja. U podrumskom dijelu nalaze se tamnice s prikazanim metodama mučenja, soba za čuvara te mjesto egzekucije. Posjetitelji mogu vidjeti ponudu vezanu uz Mađarsku revoluciju iz 1956. godine koja je prikazana uz pomoć izloženog kaputa stradale osobe, vitrine s bocama

Molotovljeva koktela i uništenim biciklom prilikom čega postoji zvučna kulisa koja ponavlja imena stradalih. Strah, tjeskoba, odmazde i represija uvlače se u posjetitelja i stvaraju jedno posebno emocionalno iskustvo (Zgaga, 2008) (sl.10).

Sl. 10. Muzej terora u Budimpešti

Izvor: Zgaga, 2008

3.3. Zatvori i tamnice

Ova kategorija obuhvaća mjesta i atrakcije gdje se posjetitelji mogu upoznati s egzekucijom i procesiranjem političkih i drugih prijestupnika. Vrlo često nude kombinaciju zabavnog sadržaja i edukacije. Karakterizira ih visoka razina komercijalizacije i turističke infrastrukture. U spektru mračnog turizma ima središnji položaj jer ga karakteriziraju i svjetliji, ali i tamniji elementi mračnog turizma. Vrlo često zauzimaju mjesta koja su izvorno bila neprikladna za mračni turizam. Alcatraz, Državna kaznionica u Missouriju i Robben Island su jedni od najpoznatijih primjera tamnica i zatvora (Stone, 2006).

3.3.1. Alcatraz

Dva glavna motiva posjeta Alcatraza su Al Capone i R. F. Stroud koji su tamo izdržavali svoje kazne. U motive dolaska svakako možemo ubrojiti i razne misterije i priče koji se vežu uz sami zatvor, poput bijega Anglin i Franka Morrisa koji su iz zatvora pobjegli kopajući tunel žlicama po čemu je snimljen i film. Na otok se može doći samo brodom u sklopu organiziranih tura. Ture koje se nude turistima su: dnevna tura, noćna tura, „Alcatraz Behind The Scenes Tour“ te „Alcatraz and Angel Island Combo Tour“. Dnevna i noćna tura uključuu prijevoz trajektom do

otoka gdje se upoznaju sa zatvorom i njegovim zanimljivostima. Također omogućeno im je velik broj fakultativnih izložbi i programa, a jedan od najtraženijih je obilazak skrivenih mjesta koja su služila za bijeg zatvorenika. „Alcatraz Behind The Scenes Tour“, tura je za maksimalno 30 posjetitelja. Uključuje vožnju trajektom do otoka uz specijalne programe koje se u turama preko dana ne nude. Primjerice, posjet zatvorskoj bolnici, razgledavanje eksponata, mogućnost slušanja audio prezentacije “Doing Time: Alcatraz Cellhouse Tour” koja govori o bivšim zatvorenicima od strane službenika koji su živjeli i radili na otoku. „Alcatraz and Angel Island Combo Tour“ je tura namijenjena obiteljima i parovima koji osim mračnih motiva imaju i želju za zabavom. U sklopu ture moguće je iznajmiti i bicikle kako bi samostalno obišli otok (<https://www.alcatrazcruises.com/touroptions/alcatraz-angel-island-combo-tour/>, 2022) (sl.11 i 12).

Sl. 11. Al Caponeova ćelija

Izvor: <https://www.alcatrazhistory.com/cap1.htm>, 2022

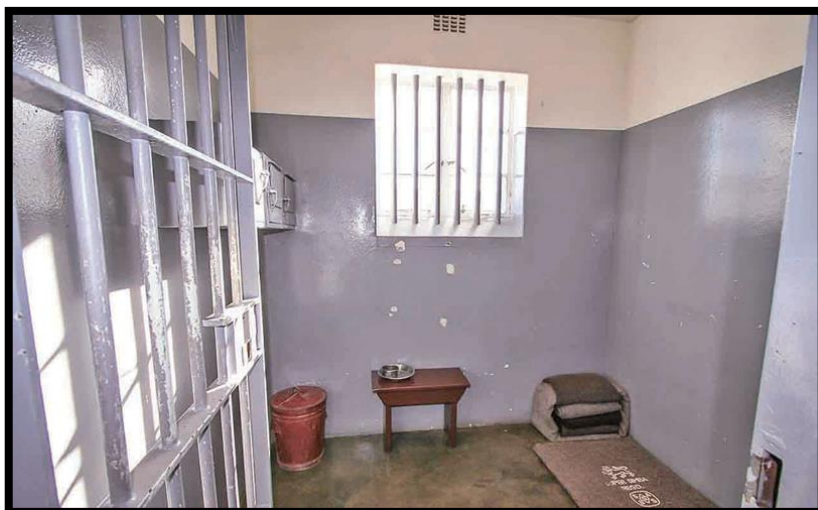

Sl. 12. Bolnica u Alcatrazu

Izvor: <https://medisf.traasgpu.com/ifis/bf0499d93d1b328a.jpg>, 2022

3.3.2. Robben Island

Na Robben Islandu posjetitelj se može upoznati s višeslojnom 500-godišnjom povijesti otoka. Ruta obilaska uključuje groblje ljudi koji su umrli od gube, kamenolom vapna, kuću Roberta Sobukwea, kamenolom Bluestone, bunkere vojske i mornarice i zatvor maksimalne sigurnosti u kojem su godinama bile zatvorene tisuće južnoafričkih boraca za slobodu. Obilazak kulminira razgledavanjem ćelije Nelsona Mandele. Obilazak traje od oko 3,5 do 8 sati (<https://www.robber-island.org.za/tours#tourtypes>, 2022) (sl. 13).

Sl. 13. Ćelija Nelsona Mandele na Robben Islandu

Izvor: <https://www.dailynews.lk/sites/default/files/news/2021/12/26/11-South.jpg>, 2022

3.4. Mračna svetišta

Mračna svetišta predstavljaju mjesta nesretnih događaja koji nemaju turističku infrastrukturu i privremena su. Nalaze se u blizini pogibije i nastaju nedugo nakon nesretnog događaja. Ova kategorija potpada u tamniji spektar Mračnog turizma, no većina ih nije namijenjena turizmu i nisu turistički interesantna s obzirom na privremeni karakter i nedostatak infrastrukture. U današnje vrijeme, atrakcije Mračnih svetišta populariziraju se i dobivaju na važnosti ponajviše putem medija tako što se stvori prostor za ožalošćene za polaganjem cvijeća ili svijeća (Njegovan, Bagarić, 2019). Primjeri za atrakcije ove kategorije su: svetište posvećeno princezi Diani i Ground Zero.

3.4.1. Svetište za princezu Dianu

Princeza Diana od Walesa poginula je 1997. godine poginuvši u automobilskoj nesreći. Njezini štovatelji i građani Londona donosili su cvijeće, fotografije, plišane igračke i sl. kod vrata Kensington Palače. Ovo svetište u kratkom razdoblju preseljeno je u Althorp House gdje se danas nalazi jedna od najzanimljivijih atrakcija u Engleskoj. Sastoji se od izložbi slika princeze Diane (Njegovan, Bagarić, 2019) (sl. 14).

Sl. 14. Kensington Palača za vrijeme Dianine pogibije

Izvor: <https://i.pinimg.com/originals/d7/ec/6b/d7ec6b47533ec6497fe607f5a6cdbcca.jpg>, 2022

3.4.2. Svjetski trgovinski centar

Nakon terorističkog napada na WTC milijuni ljudi su se skupljali kako bi vidjeli mjesto tragedije ili odali počast žrtvama. Mjesto tragedije danas je Memorijalni centar i muzej izgrađen na području nekadašnjem WTC poznatiji pod nazivom Ground Zero (Njegovan, Bagarić, 2019).

3.5. Groblja

Groblja imaju velik značaj, bilo komemorativni, povijesni, kulturni, ali i umjetnički. Ona ukazuju na povijest nekog mjesta. Njihova primarna svrha je komemoracija pokojnika i odavanje počasti pokojniku, ali u novije vrijeme groblja postaju turistički valorizirana. Motivi posjeta mogu biti razni, od komemoracije bliske osobe pa sve do posjeta groba neke slavne osobe. Osim navedenog, posjećuju se i stara groblja gdje se više ukopi ne održavaju i na kojima se plaća ulaz. Primjeri groblja kao atrakcija mračnog turizma su brojna, ali svakako treba izdvojiti “Sretno groblje” u Rumunjskoj i groblje La Noria u Čileu Zero (Njegovan, Bagarić, 2019).

3.5.1. Sretno groblje

Sretno groblje ili Cimitilul Vesel na rumunjskom jeziku jedan je od najboljih primjera neobičnog groblja. Naime, grobnice i nadgrobni spomenici oslikani su šarenim bojama i

slikama pokojnika ili njegova života praćeno s humorističnom poezijom o životu ili načinu smrti pokojnika (sl. 15).

Sl. 15. Sretno groblje u Rumunjskoj

Izvor: https://www.alo.rs/data/images/2021-03-10/343369_shutterstock-302752808-1000x0_f.jpg, 2022

3.5.2. Groblje La Noria u Čileu

La Noria nekad je bila rudarski grad koji je prilikom brojnih novčanih problema i nestao. Danas La Noria predstavlja grad duhova, što je samo po sebi zastrašujuće i jezivo, a posebice zbog groblja za koje se tvrdi da se noću događaju paranormalne aktivnosti. To je groblje karakteriziraju otvoreni grobovi za koje se tvrdi da su si mrtvaci sami otvorili grobove i da njihovi duhovi šecu po La Noriji i kreću prema susjednom gradu. Ovdje su česte tvrdnje da ljudi čuju vriskove, glasove i korake. Danas turisti posjećuju ovo groblje noću i snimaju paranormalne aktivnosti. Problem jedino predstavlja promet jer su mnoge ceste prema La Noriji blokirane (<https://thelittlehouseofhorrors.com/humberstone-and-la-noria/>, 2022) (sl. 16).

Sl. 16. Groblje La Noria u Čileu

Izvor: <https://thelittlehouseofhorrors.com/app/uploads/La-Noria-5-640x427.jpeg>, 2022

3.6. Područje genocida

Područje genocida kao kategorija mračnog turizma obuhvaća mjesta masovnog smaknuća, mučenja i zlodjela. Ovaj oblik mračnog turizma potpada u njegovu najmračniju nijansu. Smješteni su na mjestu gdje se masovno smaknuće, mučenje ili neko zlodjelo dogodilo, a obilježavaju ih građevine sabirnih kampova, masovnim grobnicama, spomenicima i drugim obilježjima područja. Najpoznatiji primjeri mjesta genocida kao kategorije mračnog turizma su: koncentracijski logori iz Drugog svjetskog rata (najpoznatiji primjer Auschwitz) i nama bliži primjer Srebrenica (Njegovan, Bagarić, 2019).

3.6.1. Auschwitz

Auschwitz je jedna od godišnje najposjećenijih turističkih lokaliteta Europe. Turisti mogu razgledati prostore i većinu objekata bivših logora Auschwitz - I i Auschwitz - II Birkenau. Neke zgrade su zatvorene za javnost uključujući tzv. rezervne blokove, administraciju i muzejske odjele. Vrlo važno je prije posjeta pročitati pravila posjećivanja jer bilo kakva ismijavanja ili oponašanja nacističkih vojnika kažnjava se izbacivanjem iz muzeja i kaznenom prijavom. Turistima su ponuđene različite vrste razgledavanja, od općih grupni obilazaka i tura u trajanju od oko 2,5 sata do 3,5 sata, preko jednodnevnih studijskih putovanja u trajanju od oko 6 sati, pa sve do dvodnevnih studijskih putovanja u trajanju od ukupno 8 sati (www.auschwitz.org, 2022) (sl. 17).

Sl. 17. Auschwitz Birkenau

Izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/52/Auschwitz_I_%2822_May_2010%29.jpg, 2022

3.6.2. Srebrenica

Srebrenica je područje genocida koji se dogodilo 1995. godine tijekom rata u Bosni i Hercegovini. Na tom području izgrađen je Memorijalni centar u Potočarima kojeg je otvorio Bill Clinton. Rat u Bosni i Hercegovini dobio je svoju Hollywoodsku priču u filmu *U zemlji krvi i meda* gdje glavnu ulogu igra Angelina Jolie čime je ujedno populariziran mračni turizam najtamnije nijanse u Bosni i Hercegovini (Njegovan, Bagarić, 2019). Mračni turisti mogu vidjeti: stalnu postavku muzeja koja se naziva Crna soba, a sastoji se od osobnih priča preživjelih, zatim osobne predmete žrtava genocida, donirane predmete od strane osoba koji su preživjeli ovaj mučan događaj, ne smijemo izostaviti ni razne izložbe, poput one koja pruža informacije o neuspjehu međunarodne zajednice, zatim izložbe fotografija koje pokušavaju kontekstualizirati genocid u Srebrenici i dr. (<https://srebrenicamemorial.org/bs/izlozbe>, 2022) (sl. 18).

Sl. 18. Memorijalni centar u Potočarima

Izvor: <https://rtvtk.ba/wp-content/uploads/2021/07/memorijalni-centar-srebrenica-dozvoljene-najavljene-posjete-porodica-zrtava19581.jpg>, 2022

3.7. Ratno područje

Kategorija Mračnog turizma ratno područje odnosi se na nekadašnja područja ratišta i bojišta. Najčešće ima komemorativni i edukativni karakter. Izvorno nisu namijenjena mračnom turizmu, no u novije vrijeme sve više se komercijaliziraju i imaju veću turističku infrastrukturu. Na spektru svrstan je na svjetliji kraj (Stone, 2010). U ovaj oblik turizma ubrajamo sve što ima direktnu vezu s ratovima i bitkama, no isključuju se koncentracijski kampovi, genocide i masovne grobnice (Njegovan, Bagarić, 2019). Kao primjere, možemo navesti Arnhem Bridge u Nizozemskoj i tvornicu emajla Oskara Schindlera (Njegovan, Bagarić, 2019).

3.7.1. Arnhem Bridge u Nizozemskoj

Arnhem Bridge most je poznat po strateškoj operaciji u Drugom svjetskom ratu poznatoj pod nazivom Operation Market Garden. Most je predstavljao posljednju stratešku točku koju su za cilj htjele preuzeti savezničke snage. Ova “mračna” atrakcija popularizirana je kroz mnoge knjige, ali ne smijemo izostaviti ni film pod nazivom “*A Bridge Too Far*” (Njegovan, Bagarić, 2019) (sl. 19).

Sl. 19. Arnhem Bridge

Izvor: <https://www.memorialflightclub.com/sites/default/files/field/image/Arnhem75-H.jpg>,
2022

3.7.2. Tvornica emajla Oscara Schindlera

U Krakowu u Poljskoj nalazi se stara tvornica emajla Oscara Schindlera koja datira iz vremena Drugog svjetskog rata. Ova atrakcija je popularizirana romanom Thomasa Keneallya “*Schindlerova lista*”, ali i istoimenim filmom redatelja Spielberga (Njegovan, Bagarić, 2019). Schindler list tour sadrži razgled ured Oskara Schindler ana ulazu u tvornicu s pogledom na cijeli kompleks. Neki dijelovi tvornice nisu omogućeni za razgledavanje iz sigurnosnih razloga (<https://www.vecernji.hr/tajna-schindlerove-liste-turistima-806194>, 2022) (sl. 20).

Sl. 20. Tvornica emajla Oskara Schindlera

Izvor: https://cdn-imgix.headout.com/mircobrands-content/image/264e35bd6f9dc48a9dee3c5b9ae96c91-1024px-Oskar_Schindler_enamel_factory_in_Krak%C3%B3w.jpg, 2022

4. OBILJEŽJA PONUDE I POTRAŽNJE MRAČNOG TURIZMA

Svakim danom potražnja za mračnim turizmom sve je veća i u skladu s tim sve više se razvija i “mračna” turistička ponuda koja pruža čitav spektar nijansi mračnog turizma. Razvoj ponude mračnog turizma ogleda se o percepciji vrijednosti sve većeg broja mjesta gdje su se dogodile tragedije ili smrti. Danas ne postoji mjesto gdje se barem jednom nije dogodio mračni događaj. Jedno od glavnih obilježja ponude mračnog turizma je njezina specifičnost koja se ogleda u specifičnim zahtjevima potrošača. Ponuda mračnog turizma vrlo često je kontroverzna te otvara brojna pitanja i susreće se s nizom problema. Najprisutniji problem odnosi se na pitanje moralnosti i komodificiranja smrti (Martini i Buda, 2018). Kada govorimo o etici turističke ponude i potražnje, stavovi oko toga su različiti. Jedni smatraju da je doživljaj vrijedan motivacije za putovanje, dok drugi smatraju pak da upravo komercijalizacija tragedija, smrti i katastrofa uništava autentičnost (Kazalac, 2019).

Isto tako ponuda mračnog turizma vrlo često koristi se u političke svrhe, iako je njezina primarna funkcija obrazovnog i komemorativnog tipa.

Turistička ponuda mračnog turizma kod turista želi ispuniti emocionalni doživljaj, bilo da je to uzbuđenje, nada, katarza, strah ili pak empatija (Martini i Buda, 2018).

Ponudu mračnog turizma karakterizira i nedostatak sveobuhvatne interpretacije atrakcija ili lokaliteta mračnog turizma. Ne postoji jedinstven razlog, ali činjenica je da su područja mračnog turizma osjetljive prirode, a samim time teško ih je i protumačiti (Martini i Buda, 2018). Svakako ne smijemo izostaviti potrebu za upravljanjem ovakvim oblikom turizma temeljenom na poštivanju i razumijevanju integriteta mjesta (Sharpley, Stone, 2009).

Ono što ponudu mračnog turizma čini posebnom je mogućnost interakcije s prošlošću u sadašnjosti. Prošlost se može doživjeti kroz različite poglede zahvaljujući velikom broju različitih interpretacija. Upravo bez različitih mogućnosti tumačenja većina “mračnih” atrakcija nebi bila zanimljiva (Korstanje, 2017).

Danas postoje razni turistički aranžmani u kojima mjesta mračnog turizma se komercijaliziraju samo u svrhu zarade, no barem bi atrakcije koje pripadaju tamnijim nijansama mračnog turizma trebale ostati zaštićene od pretjerane komercijalizacije kako bi glavna svrha posjeta ostala etički netaknuta (Kazalac, 2019).

U prošlom poglavlju ovog diplomskog rada vidljivo je da postoje dvije krajnosti mračnog turizma kroz već spomenute primjere London Dungeona gdje se posjetitelji zabavljaju i na zabavan način sagledavaju smrt i tragediju te Auschwitz za koji ne možemo reći da je i malo zabavan ili da ga netko uopće na taj način može sagledavati. Naime, najtamnija nijansa “mračnih” atrakcija poput Auschwitz uglavnom se konzumiraju kao dio šire turističke ponude

i vrlo često nalaze se u sklopu turističkih aranžmana koji sadrže i druge, one glavne turističke atrakcije (Stone, Sharpley, 2009).

Kada govorimo o “mračnoj” turističkoj potražnji Schneider (2021.) smatra da današnja populacija je sve više opčinjena smrću, tragedijama i katastrofama te da sve više raste interes za posjetom “mračnim” lokalitetima i destinacijama. Za razumijevanje “mračne” turističke potražnje važno je razumijeti, izdvojiti i ispitati motive “mračnih” turista. Neobičnim se može sagledati bilo kakav interes za ovakvim oblikom turizma. Iako većina smatra da su motivi “mračnih” turista prije svega morbidni, postoji raspon čimbenika koji seže od interesa za povijest i baštinu do obrazovanja i sjećanja (Stone, 2006). O motivima “mračnih” turista detaljno možete naći u poglavlju ovog diplomskog rada pod nazivom “*Osnovni motivi mračnog turizma*”.

5. UČINCI MRAČNOG TURIZMA

Smrt je sastavni dio svakog ljudskog iskustva, a s njezinim pozitivnim i negativnim učincima najviše se susrećemo i upoznajemo pomoću medija. Tumačenje takvih događaja važno je sredstvo očuvanja povijesti nekog mjesta, ali i osobnog te kolektivnog identiteta. Mračni turizam suočava se i s raznim izazovima zbog kojih su postali predmeti intenzivne rasprave stručnjaka. Bez obzira na pozitivne i negativne učinke ovog oblika turizma, mjesta mračnog turizma i dalje privlače velik broj posjetitelja s onim najvažnijim ciljem, a to je naučiti i ne zaboraviti.

5.1. Pozitivni učinci

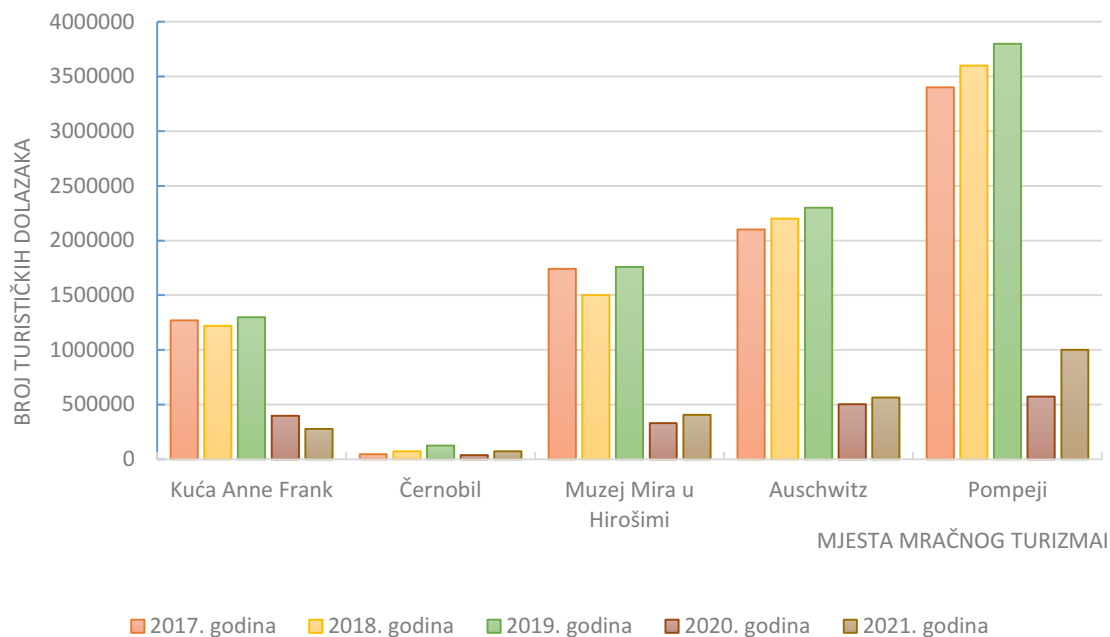
Kao pozitivan učinak mračnog turizma možemo navesti edukaciju, znanje i razumijevanje koju mračni turizam ne nudi samo stranim turistima, nego i domaćem stanovništvu. Turistima se omogućava da kreiraju znanje koji omogućuje da uče iz pogrešaka osiguravajući da se takvi događaji više nikada ne ponove (Yuill,2003).

Svakako “mračni” turisti posjetom mjesta na kojima se dogodila smrt, tragedija ili katastrofa mogu upoznati uzroke problema, kao i njihove učinke na ljude koji su to doživjeli. Jedna od najvećih lekcija koju može pružiti mračni turizam je svakako empatija jer nema ništa realističnije od gledanja katastrofe i njihovih žrtava vlastitim očima (Štajdohar, 2021).

Još jedan pozitivan učinak mračnog turizma ogleda se u novcu koji uvelike može pomoći lokalnom gospodarstvu i ljudima koji možda pate. Primjerice, možemo navesti slučaj razvoja mračnog turizma u sirotinjskim četvrtima (slamovima), gdje mnoge tvrtke povezane s razvojem mračnog turizma zapošljavaju ljude koji žive ili su živjeli u sirotinjskim četvrtima. Također turisti piće, hranu, suvenire kupuju u lokalnim trgovinama te na taj način izravno pomažu stanovnicima. Također neki “mračni” turisti daju dobrotvorne priloge ili volontiraju. (<https://wheretheroadforks.com/dark-tourism-ethics-and-criticisms/>, 2022).

Isto tako činjenica je da pregled mračnih lokacija ne uzrokuje nikakvu štetu niti mijenja situaciju, a potrebno je naglasiti i da mračni turizam ne krši nikakve zakonske odredbe. Od velike je važnosti naglasiti da novac koji mračni turizam donosi odlazi na održavanje, restauraciju, očuvanje, obrazovanje i razne kulturne programe. Novac od mračnog turizma također pomaže u istraživanju i očuvanju. Osim toga, što prije počnemo posjećivati mjesto nakon mračnog događaja, to više možemo naučiti o njemu. Ako čekamo desetljećima nakon događaja da počnemo posjećivati, mogli bismo izgubiti informacije o događaju u vremenu, a s prolaskom vremena ljudi zaboravljaju te događaj gubi na značaju. Dobar primjer bi bio svakako koncentracijski logor Auschwitz koji je za sjećanje otvoren dvije godine nakon završetka rata,

odnosno 1947. godine. Turisti su intenzivnije počeli posjećivati to mjesto mračnog turizma u 50-im godinama i u desetljećima koja su slijedila upoznawali su se s užasima Holokausta. Zamislite da ovo mjesto najmračnije nijanse mračnog turizma nije otvoreno do danas, koliki bi broj informacija i sjećanja bio izgubljen (<https://wheretheroadforks.com/dark-tourism-ethics-and-criticisms/>, 2022).

Sl. 21. Prikaz turističkih dolazaka u određene destinacije i lokacije mračnog turizma

Izvor: <https://www.statista.com/>,

<https://www.japantimes.co.jp/news/2020/04/12/national/renovated-hiroshima-bomb-museum-reeled-record-1-76-million-visitors-2019/>, <http://auschwitz.org/en/> i

<https://www.annefr>

Analizirajući grafikon koji prikazuje broj turističkih dolazaka u određene destinacije i lokalitete vidljiv je porast interesa za lokalitetima, destinacijama i atrakcijama mračnog turizma. Rast broja turističkih dolazaka kod većine destinacija i lokacija obilježio je period do 2020. godine kada dolazi do naglog pada u broju turističkih dolazaka zbog pandemije uzrokovane koronavirusom. Kod Kuće Anne Frank i Muzeja Mira u Hiroshimi vidimo male oscilacije u broju turističkih dolazaka i u periodu od 2017. do 2019. godine. Kuća Anne Frank je 2018. godine imala oko 70 tisuća dolazaka manje, no prema podacima iz 2019. godine interes za turističkim obilaskom se povećava, a samim time i broj turističkih dolazaka se povećao za oko

80 tisuća. Slična situacija je i kod Muzeja Mira u Hirošimi gdje je 2018. godine broj turističkih dolazaka pao za oko 240 tisuća, ali također u 2019. godini broj turističkih dolazaka dosegao je rekord s 1,76 milijuna dolazaka što je za 20 tisuća više od 2017. godine. Pretpostavka je da će ponovno podaci iz 2022. godine kod većine destinacija i lokaliteta pokazivati rast turističkih dolazaka. Nadalje, primjećuje se da Černobil ima najmanji broj turističkih dolazaka u odnosu na druge navedene mračne destinacije zbog njegove specifičnosti. Ipak se tu radi u nuklearnom turizmu, koji je i opasan po zdravlje posjetitelja. No, treba naglasiti da je njegova popularnost porasla HBO- ovom istoimenom serijom. Također i kod Černobila vidljiv je pad broja turista s dolaskom pandemije koronavirusa, ali za razliku od drugih atrakcija mračnog turizma, za njega se nadalje očekuje daljnji pad broja turističkih dolazaka zbog izbijanja rata između Ukrajine i Rusije (sl. 21).

Činjenica je da je vrlo kompleksno odrediti točnu zaradu koje pojedine destinacije dobiju od mračnog turizma jer turisti troše i na ostale turističke usluge i samim time dodatno pridonose zaradi “mračne” destinacije i lokaliteta (Štajdohar, 2021).

5.2. Negativni učinci

Negativni učinci mračnog turizma ogledaju se u neprikladnom iskorištavanju ljudske patnje, širenju dezinformacija, neprikladnom ponašanju s fokusom na probleme povezane s fotografiranjem, podržavanjem pogrešnih ljudi, ugrožavanjem turističke infrastrukture i raznim opasnostima.

Prilikom analize negativnih učinaka mračnog turizma nameću se dva osnovna pitanja. Prvo pitanje je koliko su atrakcije mračnog turizma, s izuzetkom tematskih parkova, zapravo zabavne, a drugo se odnosi na etičnost, odnosno koliko je etično mjesta stradanja i tragedija koristiti kao zabavni sadržaj i spektakl te ih promovirati kao turistička mjesta i na temelju njih zarađivati. Tarlow (2005) upravo govori o komercijalnom aspektu mračnog turizma koji po njemu “užase iz prošlosti pretvara u biznis sadašnjosti” (Rabotić, 2013). Primjerice, turistička agencija koja nudi obilaske slamova i favela u Brazilu i Nairobiju posluje isključivo za profit te u ovakvim slučajevima vlasnici agencija profitiraju na siromaštvu i patnji drugih ljudi. Ipak treba istaknuti da osobe koje posjećuju takva mjesta nisu neetični, nego su neetični oni koji vode takav posao. Također kao neki oblik negativnog učinka možemo ogledati i u iskorištavanju mračnog turizma u zabavne svrhe (wheretheroadforks.com, 2022).

Činjenicu da mračni turizam može širiti dezinformacije možemo objasniti kroz korištenje mračnog turizma u političke svrhe gdje se vidi “razvodnjavanje” i “zatamnjanje” dijela povijesti koji su najčešće povezana s mračnim zbivanjima. S druge strane, postoje i “mračna”

turistička mjesta koja preuveličavaju ili izmišljaju činjenice vezane uz događaje (wheretheroadforks.com, 2022).

Nepikladno ponašanje na mjestu gdje su drugi patili i umirali iskazuje nepoštovanje. Mnoga mjesta mračnog turizma imaju znakove koji ukazuju na neželjena ponašanja. Neka ponašanja nisu nužno određena pravilima, ali primjerice smijanje, zbijanje šala, razgovor na telefon i sl. mogu djelovati kao izraz nepoštovanja. Osim toga, nebi trebalo zbijati ni šale kao ni govoriti negativno o žrtvama tragedija ili katastrofa koje su se dogodile na mjestu mračnog turizma (wheretheroadforks.com, 2022). Neprikladno ponašanje izražava se i neprimjerenim fotografiranjem, iako je to pitanje kontroverzno. Naime, fotografiranje u obilasku sirotinjske četvrti neprikladna je stvar jer predstavlja zadiranje u ljudsku privatnost te iskazuje neosjetljivost prema siromaštvu i patnji. Također snimanje selfija tamo gdje su drugi patili ili umirali podrazumijeva se kao neetičan i bezosjećajan čin (wheretheroadforks.com, 2022).

Činjenica da mračni turizam može podržavati pogrešne ljude odnosi se na posjećivanja mjesta mračnog turizma u državama koje se pod totalitarnim režimima prilikom čega treba imati na umu da možda kroz novac kojim posjetitelj mračnih lokaliteta stvara profit kojim se financiraju genocidi, mučenja, ropstvo, političko zatvaranje, prisilan rad i sl. Najbolji takav primjer je posjet Sjevernoj Koreji prilikom kojeg se pomaže u financiranju opasnog nuklearnog programa, goleme vojske i represivnih vođa koji žive raskošnim životom dok obični građani žive u siromaštvu, a ponuđene turističke ture su samo propaganda (wheretheroadforks.com, 2022).

Još jedan učinak mračnog turizma odnosi se na uništavanje "mračne" turističke infrastrukture dolaskom milijuna posjetitelja godišnje i dodatnom izgradnjom turističke infrastrukture poput suvenirnica, restorana, kafića, hotela, toaleta itd. (wheretheroadforks.com, 2022).

Još jedna uobičajena kritika mračnog turizma je njegova opasnost. Posjetitelji si mogu uzrokovati zdravstvene probleme u budućnosti. Također mogu se ozlijediti ili poginuti prilikom posjeta nekih mračnih turistička mjesta koja se nalaze u opasnim zemljama. (wheretheroadforks.com, 2022).

6. MOGUĆNOSTI RAZVOJA MRAČNOG TURIZMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Geopolitički položaj i socioekonomski interesi u Republici Hrvatskoj uzrokovali su brojna ratna zbivanja zbog kojih danas ima bogatu kulturno – povijesnu baštinu, a samim time i izvrstan preduvjet za razvoj mračnog turizma (Šerić, 2017). Kada govorimo o svjetlijim nijansama iz spektra mračnog turizma, one okupljaju najzanimljivije turističke mračne atrakcije vezane uz obranu od Osmanlija, Tatara i Mletaka, a s obzirom na činjenicu da su se dogodile davno prije, posjetitelji ne osjećaju toliku empatiju kao prema događajima tamnije nijanse mračnog turizma vezanim uz Domovinski rat koji i danas imaju žive svjedoke koji su proživjeli taj mračni događaj (Kesar, 2014). Kontinentalna Hrvatska, kao i njezin obalni dio i otoci, nude ratne ostatke, zatvore, zgrade, spomenike i groblja, masovne grobnice, mjesta smaknuća, koncentracijske logore zajedno s pričama strahota ljudi koji su to preživjeli (Šuligoj, 2016).

Bez obzira na iznesenu činjenicu koja govori o velikom potencijalu razvoja mračnog turizma, mračni turizam u Republici Hrvatskoj je jako slabo razvijen i privlači veoma mali broj posjetitelja. Može se čak i reći da takva vrsta turizma u Hrvatskoj ni ne postoji i ako postoje kulturni resursi i dobri uvjeti za razvoj. Republika Hrvatska više je vezana za razvoj kupališnog turizma i za njega su predodređeni ekonomski poticaji i razvoj infrastrukture prvenstveno jer on donosi visok profit i investitore, dok mračni turizam ostaje u sjeni. Kada bi se ovaj potencijal iskoristio hrvatska turistička ponuda uzdigla bi se na novu lokalnu, regionalnu i državnu razinu (Šerić, 2017). Ovaj fenomen u Republici Hrvatskoj nije istražen i nedostaje literature na tu temu, zbog čega nedostaje činjenica o tome kakav bi učinak mogao imati razvoj mračnog turizma na daljnji razvoj hrvatskog gospodarstva (Čančar, 2020).

Za usporedbu mogućnosti razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj odabrane su tri studije slučaja: Jasenovac, Goli otok i Vukovar. Oni predstavljaju lokalitete i destinacije mračnog turizma u Republici Hrvatskoj koji su prepoznati kao osnova za daljnji razvoj ove vrste turizma, ali privlače i mnogobrojne domaće i strane turiste zbog velikog broja žrtava i brojnih povijesnih ostataka (Čančar, 2020).

6.1. Studije slučaja

6.1.1. Jasenovac

Jasenovac je općina koja je sastavni dio Sisačko moslavačke županije. Ovdje je tijekom Drugog svjetskog rata, u sklopu Nezavisne Države Hrvatske, osnovan najveći koncentracijski logor naše prošlosti (Blažuc, 2018). Nacistički logori diljem Europe većinom su sačuvani u izvornom obliku ili su rekonstruirani, no koncentracijski logor u Jasenovcu miniran je, spaljen i uništen 1945. godine. Ostaci objekata razneseni su za gradnju kuća, pa je logorski prostor zarastao u šikaru. Godine 1960. Savez udruženja boraca NOR-a Jugoslavije pozvao je arhitekta Zdenka Kolacija i Bogdana Bogdanovića da daju prijedlog za obilježavanje koncentracijskog logora u Jasenovcu. Bogdan Bogdanović kao prijedlog iznio je spomenik Cvijet kao “znak vječitog obnavljanja”. Ona predstavlja građevinu, koja je kriptom okrenuta prema žrtvama iz kojih vuče svoj korijen i krunom prema svjetlosti i suncu, odnosno simbolično prema životu i slobodi. Na sjevernoj strani kripte nalazi se brončana ploča u kojoj su reljefno upisani stihovi poeme pod nazivom Jama Ivana Gorana Kovačića. Put do spomenika popločen je pružnim pragovima koji simboliziraju nastavak sačuvane pruge kojom su zatočnici vlakom dovedeni u logor. Mjesta gdje su nekada bili logorski objekti obilježena su produbljivanjem terena, a mjesta nekadašnjih grobnica i mučilišta plitkim konusima od nabijene zemlje (<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5345>, 2022) (sl. 22).

Sl. 22. Kameni Cvijet u Jasenovcu

Izvor: <https://s2.dmcnd.net/v/SHgDP1UvBssn9FQsU/x1080>, 2022

Koncentracijski logor Jasenovac predstavlja jedan oblik zatvora u kojem je cilj bio potpuno istrebljenje pojedinih naroda, vjerskih skupina i onih koji nisu podržavali vladajuću politiku. Lijeva obala rijeke Save odabrano je za područje logora radi prometnog položaja na željezničkoj pruzi Zagreb – Sisak – Novska. To je ravničarsko područje koje je vrlo lako nadgledati, a teško napasti te su se tamo već nalazila industrijska postrojenja obitelji Bačić (tvornica lanaca, pilana, ciglana, mlin i električna centrala). Cijelo područje bogato je kvalitetnom zemljom za izradu cigle i drvom za pilanu pa se proizvodnja mogla nastaviti (<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5345>, 2022).

U Jasenovcu logori su se dijelili na radne i sabirne logore te logore smrti u kojima su ljudi ubijani na najgore moguće načine. Koncentracijski logor Jasenovac sastojao se od više logorskih jedinica: logor I Krapje, logor II Bročice, logor III Cigłana i radna grupa Kožara (logor IV) u Jasenovcu i logor V u Staroj Gradišci (<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5345>, 2022) (sl. 23).

Sl. 23. Logorske jedinice koncentracijskog logora Jasenovac
 Izvor: <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5345>, 2022

Jedan od prvih logora u sustavu koncentracijskog logora Jasenovac bio je logor Bročice. On se nalazio uz desnu obalu rijeke Strug na lokalitetu "Bročke Jasenine". Područje bivšeg logora Bročice bio je uređivan i označen do početka izgradnje kanalizacijske mreže i nasipa, a nakon toga zarastao je u drveće i grmlje te danas je gotovo nemoguće identificirati područje nekadašnjeg logora i masovne grobnice.

(<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5969#breadCrumbs>, 2022)

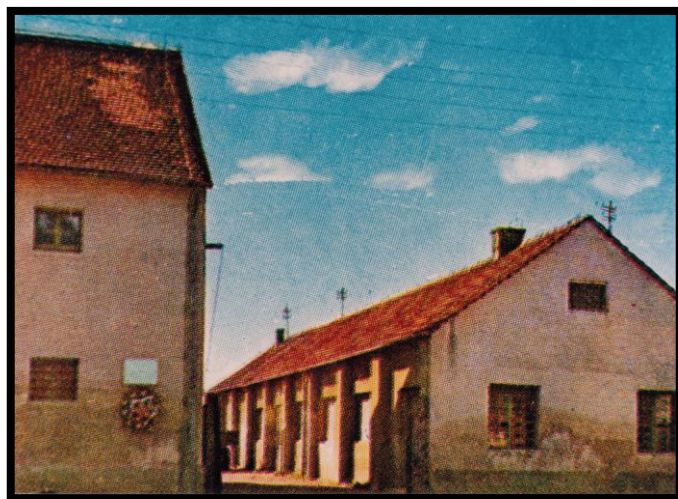
Područje nekadašnjeg logora I Krapje ograđeno je 1967. godine te je na mjestu centralne grobnice podignut spomenik. Jugozapadno od nje nalazi se druga masovna grobnica u kojoj su većinom sahranjeni Židovi, a oko Krapje dole nalazi se treća grobnica u kojoj su sahranjeni ubijeni radnici Zagrebačkog električnog tramvaja. Iako je ovo područje zaštićeno Zakonom o zaštiti nepokretnih spomenika kulture, u Domovinskom ratu su uništeni (<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5962#breadCrumbs>, 2022) (sl. 24).

Sl. 24. Područje nekadašnjeg logora Krapje

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5962/Krapje_spomenik_1.JPG, 2022

Logorska radna skupina Kožara nalazila se u nekadašnjoj zanatskoj radionici koja je služila za preradu kože. Nakon Drugog svjetskog rata postavljena je spomen ploča u spomen na stradale zatočenike. Tijekom Domovinskog rata objekti nekadašnje Kožare spaljeni su do temelja te su kasnije obnovljeni (sl. 25).

Sl. 25. Kožara

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5965/ko_ara.jpg, 2022

Stara Gradiška nalazi se na oko 40 kilometara nizvodno od naselja Jasenovac. Nakon 1918. utamničeni su prvi politički zatvorenici u Kraljevini SHS. 1920. godine započinje izgradnja novih objekata za potrebe kaznionice. Ovaj prostor NDH iskoristila je i pretvorila u koncentracijski logor zakonskom odredbom od 17. veljače 1942. godine. Prvi zatvorenici dovedeni su u svibnju 1941. godine iz Nove Gradiške, Slavonske Požege, Slavenskog Broda i Bosanske Gradiške. U logoru ubijeno je 12 790 osoba. U svibnju 1945. godine Stara Gradiška pretvorena je u zavod za prisilni rad, a kasnije u Kazneno – popravni dom. U Staroj Gradišci zatočeni su bili katolički svećenici, njih čak 280, zatim osobe osuđene za najteža kriminalna djela te politički osuđenici. Kazneno – popravni dom zatvoren je 1990. godine. 1991. godine ovaj prostor postaje zarobljenički logor krajinskih pobunjenika i banjalučkog korpusa JNA. Tu su se zatvarali i zlostavljali Hrvati s područja zapadne Slavonije te nesrpsko stanovništvo iz sjeverozapadnog dijela Bosne i Hercegovine, kao i srpski vojni bjegunci. Danas na tom području nalaze se ostaci utvrde koji su upisani u registru zaštićenih spomenika kulture. Dio bedema nekadašnje utvrde simbol je stradanja žena i djece u logoru (<https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5960#breadCrumbs>, 2022) (sl. 26).

Sl. 26. Ostaci bedema nekadašnje utvrde

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5960/STG__2_.jpg, 2022

Logor III Ciglana sa stratištem u Donjoj Gradini centralni je i najveći logor u logorskom sustavu Jasenovac. Do 1942. godine, likvidacije zatočenika vršene su unutar logora i na lijevoj obali rijeke Save, a ne u Donjoj Gradini. Na lokalitetu Limani koji se nalazi na jugoistočnom uglu velikog logora, posebna grobarska skupina zatočenika imala je zadatak da zakopavaju leševe ubijenih osoba u velike iskopane rovove. Prilikom uređenja spomeničkog prostora, uređeno je i obilježeno sedam masovnih grobnica (jusp-jasenovac.hr, 2022) (sl. 27).

Sl. 27. Lokalitet Limani

Izvor: <https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5966/DSCF4988a1.jpg>,
2022

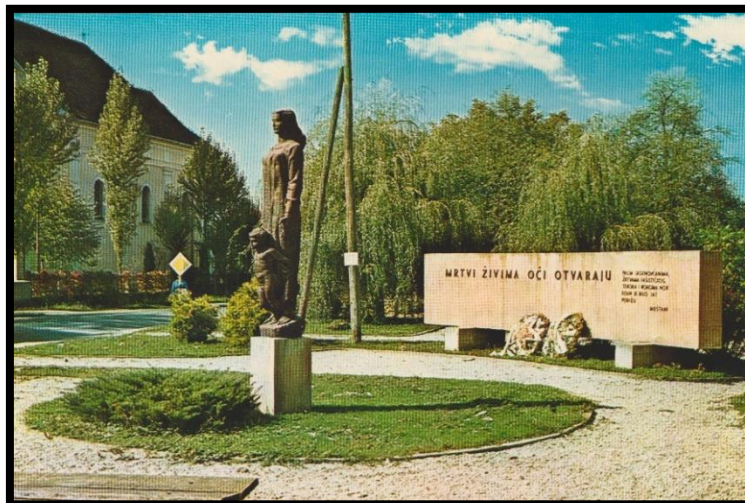
Na području nekadašnjeg logora III Ciglane u Jasenovcu nalazi se i kompozicija spomen vlaka postavljena je 1989. godine. Postavljena je na mjestu gdje su se zaustavljali transporti sa zatočenicima. Jugoslavenske željeznice poklonile su lokomotive Spomen području Jasenovac. Služile su za prijevoz stoke, a u razdoblju NDH u njima su deportirani zatočeniци (jusp-jasenovac.hr, 2022) (sl. 28).

Sl. 28. Spomen vlak

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5968/AMP_3871.jpg,
2022

Također, u parku u središtu Jasenovca nalazi se spomenik Mrtvi živima oči otvaraju autora Stanka Jančića. Spomenik se sastoji iz dva dijela: skulpture majke s djetetom i velike ploče s podacima o stradanju mještana Jasenovca (jusp-jasenovac.hr, 2022) (sl. 29).

Sl. 29. Spomenik u središtu Jasenovca

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5046/Jan_i__2_.jpg, 2022

U slučaju nedostatka kapaciteta u logoru III Cigлана Jasenovac romske obitelji smještene su u logor Uštica koji se nalazio između Rijeka Save i Une. Poznat je i pod imenom “ciganski logor”. Danas se na tom mjestu nalazi spomen ploča od crnog mramora (jusp-jasenovac.hr, 2022) (sl. 30).

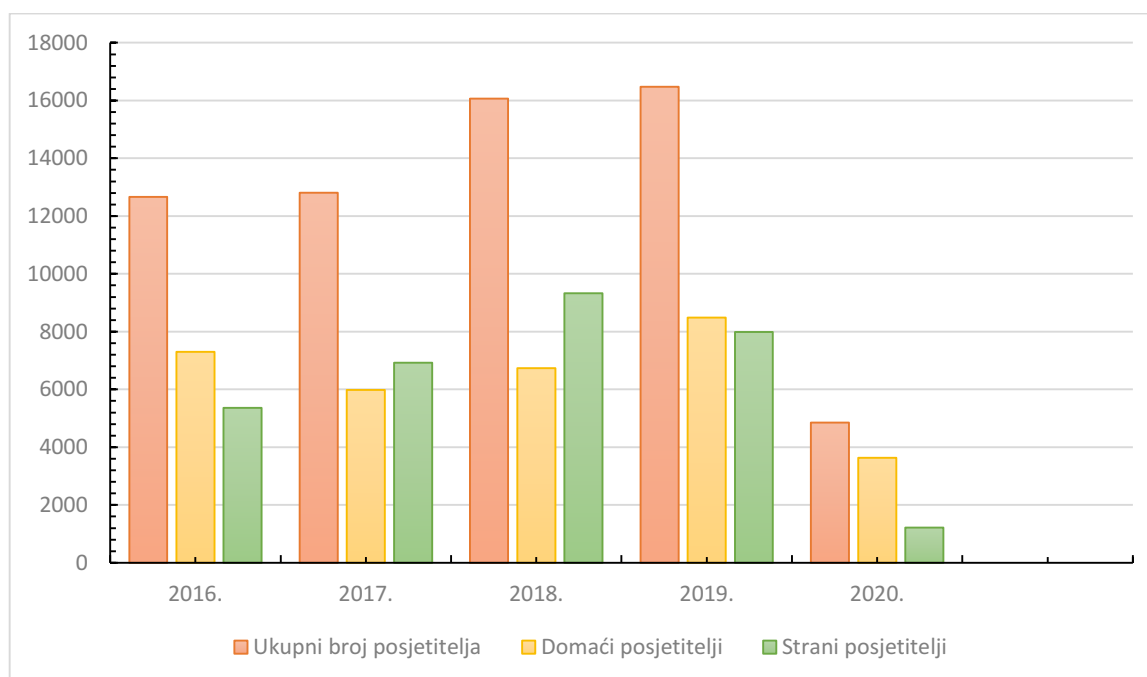

Sl. 30. Područje nekadašnjem logora Jasenovac

Izvor: https://www.jusp-jasenovac.hr/Uploads/61/5019/5021/5023/5961/U_TICA.JPG, 2022

Na području gdje se nekada nalazio centralni logor, danas izgrađeno je spomen područje s Memorijalnim muzejom koji se bavi prikupljanjem, obrađivanjem i prezentiranjem muzejske i arhivske građe o koncentracijskom logoru Jasenovac, skrbi o spomeničkim prostorima i masovnim grobnicama. Zadatak Memorijalnog muzeja je i obrazovanje mladih o povijesti logora, kao i podučavanje o poštivanju svih različitosti. Muzejski postav sastoji se od izložbe osobnih predmeta zatočenika, slika iz tog vremena te oružja kojim su pogubljeni zarobljenici (jusp-jasenovac.hr, 2022).

Grafikon prikazuje broj posjetitelja Spomen – područja Jasenovac u razdoblju od 2016. do 2020. godine (sl. 31).

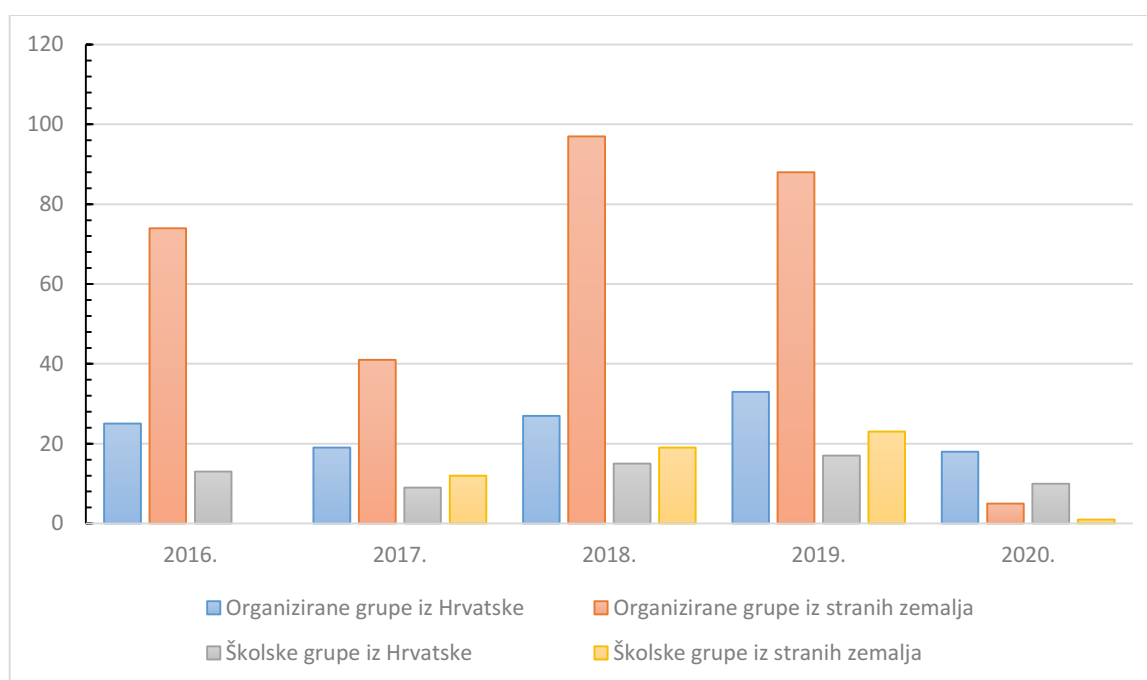
Sl. 31. Broj posjetitelja Spomen područja Jasenovac u razdoblju od 2016. do 2020. godine

Izvor: jusp-jasenovac.hr, 2022

Osim podataka koji nam pokazuju ukupan broj posjetitelja, postoje i podaci koji nam pokazuju broj domaćih i stranih posjetitelja. Ako gledamo ukupan broj posjetitelja Spomen područja Jasenovac vidljiv je rast broja do 2019. godine kada dolazi do drastičnog pada. Iako je 2020. godina započela s opširnim godišnjim planovima, pandemija koronavirusa prekinula je sve aktivnosti i zatvorila vrata muzeja na određen vremenski period. Godina je završila snažnim potresom s epicentrom kod Petrinje, a potres se osjetio i u Jasenovcu. Podrhtavanje tla

uzrokovalo je manja oštećenja. Udio posjetitelja iz navedenih razloga smanjio se za 70 %. Najveći broj posjetitelja bio je rekordne 2019. godine kada je Spomen područje Jasenovac posjetilo 16 476 osoba te najveći udio dolazaka hrvatskih državljana. 2016. i 2017. godina imale su približno podjednak broj posjetitelja. Razlika je jedino u broju stranih i domaćih posjetitelja jer 2016. godine bio je veći udio dolazaka od strane hrvatskih državljana, a 2017. godine više stranih državljana. Najveći udio stranih posjetitelja je bio 2018. godine kada je taj broj iznosio 9326.

Grafikon pokazuje broj organiziranih i školskih grupa na Spomen području Jasenovac za razdoblje od 2016. do 2020. godine (sl. 32).

Sl. 32. Broj organiziranih i školskih grupa u posjeti Spomen području

Jasenovac u razdoblju od 2016. do 2020. godine

Izvor: jusp-jasenovac.hr, 2022

Prema rezultatima istraživanja vidljivo je da su podaci za svaku navedenu godinu razdjeljene na organizirane i školske grupe iz stranih zemalja i Republike Hrvatske. Analizirajući grafikon vidljiv je znatno manji broj organiziranih grupa iz Hrvatske u odnosu na organizirane grupe iz stranih zemalja. Najveći broj organiziranih grupa iz stranih zemalja koje su posjetile ovo područje postignut je 2018. godine kada je taj broj iznosio 97. Strane zemlje iz kojih su dolazile organizirane grupe su: Slovenija (27), Italija (24), SAD (9) i Srbija (5). 2020. godina posebno se ističe po malom broju stranih organiziranih grupa zbog pandemije uzrokovane

koronavirusom i potresa. Također i 2019. godina broji visoki udio organiziranih grupa iz stranih zemalja, a inozemne skupine dolazile su iz: Slovenije (19), Italije (17), SAD-a (12), Srbije (10) i Bosne i Hercegovine (7). Najveći broj dolazaka organiziranih grupa iz Republike Hrvatske 2019. godine kada je taj broj iznosio 33.

Utjecaj pandemije koronavirusa poglavito je vidljiva prilikom analize dolazaka školskih grupa. 2020. godine zabilježen je dolazak samo 1 školske grupe iz stranih zemalja i to iz Italije. Školske grupe odnose se na grupe učenika osnovnih i srednjih škola. 2016. godina specifična je po činjenici da Spomen područje Jasenovac nije posjetila niti jedna školska grupa iz stranih zemalja, dok u razdoblju od 2017. do 2020. godine broj školskih grupa iz stranih zemalja veći je nego onih iz Hrvatske. U cijelom promatranom razdoblju, 2019. godine najveći je broj školskih grupa iz Hrvatske koje su posjetile Spomen područje jasenovac, a on je iznosio 17. Kada govorimo o školskim grupama iz Hrvatske broj varira između 9 i 17.

6.1.1.1. Rezultati intervjuiranja TZ Jasenovac i ravnatelja Muzeja u Jasenovcu

Turistička ponuda u Jasenovcu temelji se na komemorativnoj i edukativnoj djelatnosti, a ne na turističkoj ponudi. Spomen područje Jasenovac nije uključeno u promoviranje turističke ponude Općine Jasenovac. Nastoji se povećati broj školskih grupa koje bi posjetili Spomen područje i to dogovorom s Ministarstvom znanosti i obrazovanja. U cilju osuvremenjivanja edukacija ide se u smjeru izrade 3D rekonstrukcije logora, koja će biti dio stalne postave Memorijalnog muzeja. Turistička zajednica nema projekte usmjerene na razvoj mračnog turizma u Jasenovcu. Suradnja Memorijalnog centra Jasenovac i Turističke zajednice Jasenovac ostvaruje se u organizaciji Noći muzeja. Ravnatelj Spomen područja smatra da se ta Javna ustanova treba razvijati kao komemorativna, edukativna, muzeološka i istraživačka ustanova, a ne kao dio mračnog turizma.

6.1.2. Goli otok

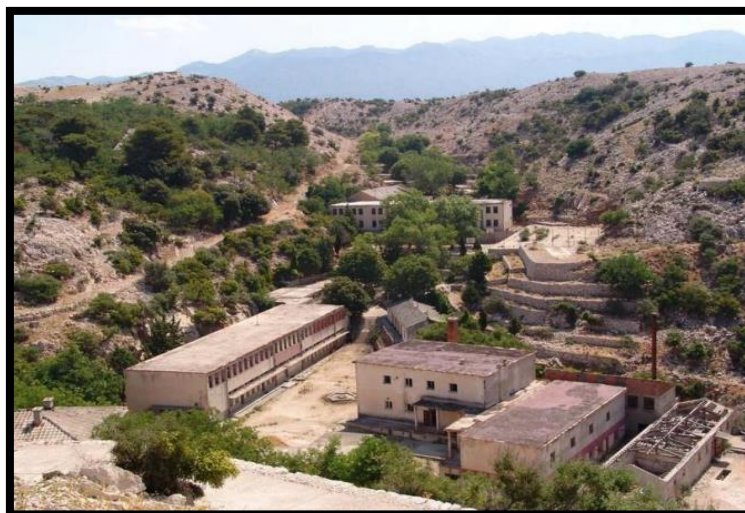
Goli otok nalazi u blizini otoka Raba i pripada skupini kvarnerskih otoka. Administrativno pripada općini Lopar. Poslijeratna komunistička Jugoslavija bila je jedna od najodanijih sljedbenika Sovjetskog Saveza. Jugoslavenski komunisti kopirali su sovjetske modele u kulturi, politici, ekonomiji, sudstvu i dr. No, čelnici Jugoslavije su također smatrali kako bi trebali ojačati svoju regionalnu ulogu i širiti komunizam preko svojih granica, što ih je ujedno dovelo do sukoba s nekadašnjim uzorom, odnosno Sovjetskim Savezom kojem nisu odgovarale jugoslavenski samostalni pothvati. Nakon vremenskog perioda intenzivne staljinizacije koja je

trajala pune tri godine bilo je vrlo teško prihvatiti činjenicu su Staljin i Sovjetski Savez okrenuli leđa Jugoslaviji. Staljin je diplomatski i ekonomski izolirao Jugoslaviju. Istovremeno pojavljuju se ibeovci, pristaše Sovjetskog saveza. Nakon pola godine od Rezolucije Imfobiroa, kada je bilo jasno da je pomirenje nemoguća opcija i da jedno može doći do pogoršanja odnosa, jugoslavenski komunisti krenuli su u obračun sa stvarnom i potencijalnom opozicijom te su započeli s organizacijom logorskog i zatvorskog sustava od kojih je najveći bio na Golom otoku (Previšić, Stamenić i Bralić, 2022).

Goli otok jedan je od najzloglasnijih zatvora u Europi nakon Drugog svjetskog rata, poznat i pod nazivom hrvatski Alcatraz. Otvoren je 1948., a zatvoren 1988. godine. Kroz Goli otok prošlo je oko 16 000 osuđenika. Njih oko 400 izgubilo je svoje živote zbog iscrpljenosti i bolesti. Istovremeno, na otoku je znalo boraviti oko 3500 zatvorenika. Zatvorenici su prolazili kroz strašna kažnjavanja, bili su prisiljavani na teški fizički rad koji im je dodatno otežan uz jaku buru u zimskim mjesecima i nenasnosne vrućine u ljetnim mjesecima. Uzroci smrti kretali su se od iscrpljenosti, gladi, nesreća na kamenolomima, samoubojstava, ozlijeđa od premlaćivanja pa sve do utapanja prilikom bijega. Prilikom dolaska prvih zatvorenika otok je bio potpuno gol, a pošumili su ga i izgradili sami zatvorenici (<https://lopar.com/izleti/>, 2022).

Postojao je i ritual koji se izvodio prilikom dolaska novih zatvorenika koji su morali proći stazom pored starijih zatvorenika koji su ih tukli i udarali konopima, lancima i drugim predmetima, kako bi pokazali svoj preodgoj. Oni zatvorenici koji nisu htjeli kažnjavati novopridošle, sami bi morali preći put staze.

1950. godine sagrađen je i Logor R-5 koji je bio namijenjen ženama. 1958. godine na otok stižu i druge skupine osuđenika poput kriminalaca. Otok je bio osiguran od bijega uz strogi nadzor, jake morske struje, ali i udaljenost od kopna je bila poprilično velika (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 33).

Sl. 33. Goli otok

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

Zgrade koje se nalaze na Golom otoku:

1) Upravna zgrada izgrađena je 1950. godine od kamenih blokova klesanih ručnim radom zatvorenika. Među zatvorenicima bila je popularna pod nazivom *Hotel* jer je to bila najljepša i najuređenija zgrada na otoku, a tu je bilo smješteno rukovodstvo zatvora, referent i uprava. Pored nje nalazila se zgrada brijačnice i trgovina za rukovodioce zatvora (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 34).

Sl. 34. Upravna zgrada

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

2) Posjetna zgrada je prva zgrada izgrađena na otoku. U njoj je bila smještena uprava zatvora do izgradnje Hotela. Nakon preseljenja uprave u ovoj zgradi borave policajci. Završetkom rada Informbiroa, zgrada se koristi za posjete osuđennicima koje su varirale od 2 sata do 2 dana ovisno o ponašanju zatvorenika. Pravo na posjetu imali su jednom mjesečno i to od strane najuže obitelji (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 35).

Sl. 35. Posjetna zgrada

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

3) Kuglana – kino zgrada je u kojoj se održavalo kuglanje, razne proslave, banket i zabave. Kasnije se zgrada koristila za prikazivanje političkih dokumentarnih filmova za čuvare i zatvorenike (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 36).

Sl. 36. Kuglana – kino

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

4) Industrijski pogoni izgrađeni su u vrijeme Informbiroa, ali oni tek kasnije dolaze u funkciju. Svi osuđenici imali su osmosatno radno vrijeme koje su odrađivali u tri pogona (drveni, metalni i kameni pogon). Drveni pogon služio je za proizvodnju drvenog namještaja koji se izvezio u Ameriku i Meksiko. Metalni pogon je služio za proizvodnju raznih metalnih proizvoda, dok kameni pogon je bio predodređen za proizvodnju visoko kvalitetnih terako pločica i betonskih blokova za zidanje (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 37).

Sl. 37. Industrijski pogoni

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

5) Prijemno – otpusni odjel izgrađen je 1951. godine. Svi zatvorenici u ovoj zgradi morali su provesti mjesec dana prilikom dolaska jer su se morali upoznati s pravilima ponašanja i kućnim redom. Tu su dobivali matični broj, razduživali civilnu i zaduživali zatvorsku odjeću i obuću. Tu su im određivane psihofizičke sposobnosti prema kojima su raspoređivani na radna mjesta. Ovdje se nalazila i bolnica za zatvorenike i službenike. Ispred zgrade nalazi se i tzv. Petrova rupa u kojoj su se provodila mučenja (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 38).

Sl. 38. Prijemno – otpusni odjel

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

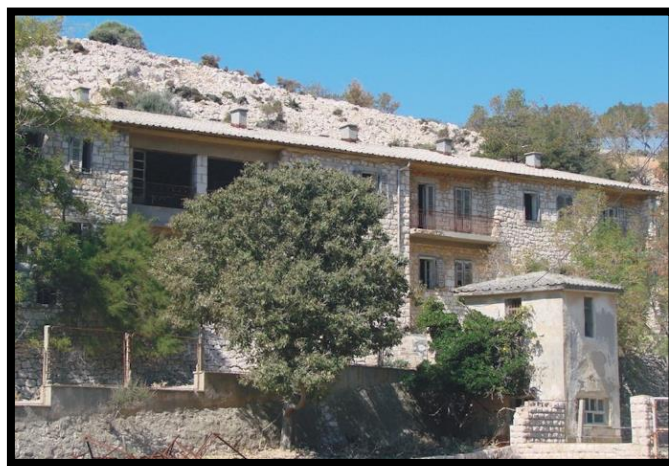
7) Odjel 102 izgrađen je u svrhu nadzora problematičnih zatvorenika koji su kršili kućni red i pravila ponašanja. U odjelu 102 kretanje je bilo ograničeno na jednosatnu šetnju dnevno u krugu od 50 metara kvadratnih. U prizemlju se nalazi 20 samica, a na katu je stacionar za oko 50 osuđenika (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 39).

Sl. 39. Odjel 102

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

8) Raportna zgrada služila je kao boravište stražara, dok je prizemlje bilo rezervirano za samice. Kasnije se ovdje nalazila matična evidencija, logistika za osiguravanje hrane i pića te svih drugih potrepština. U novije vrijeme postala je boravište odgajatelja kod kojih su zatvorenici išli na razgovore (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 40).

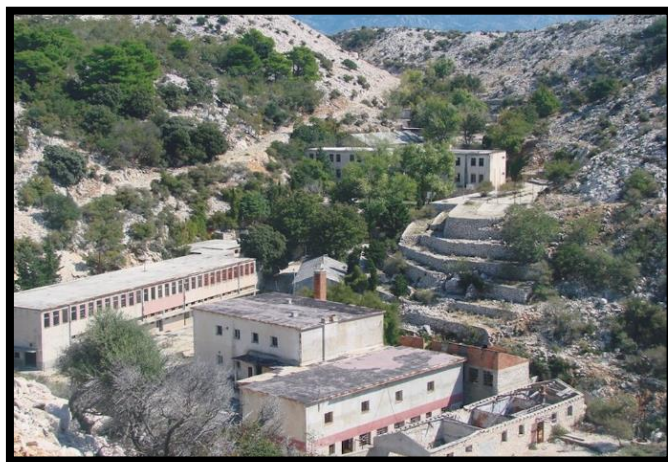

Sl. 40. Raportna zgrada

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

9) Žica je naziv za kompleks zgrada ograđen žicom. Ovdje su se nalazile barake za spavanje, kantina, pekara, kotlovnica, praonica rublja i skladišta hrane. Oko žice nalazila su se stražarska mjesta kako bi se održavao strogi nadzor nad zatvorenicima. Jedna od najvažnijih zgrada u žici bila je tzv. Centar u kojoj se vodila kartoteka osuđenika, cenzura pošte, brojno stanje i sva druga

potrebna evidencija. U novije vrijeme za osuđenike su izgrađena sportska igrališta (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 41).

Sl. 41. Žica

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

Sveti Grgur, otočić koji se nalazi između Lopara, Krka, Prvića i Golog otoka, koji je služio kao ženska kaznionica. Danas se tamo mogu vidjeti ostaci ženskog kaznenog logora i pedesetak bunkera uklopljenih u kameniti pejzaž (<https://lopar.com/izleti/>, 2022) (sl. 42).

Sl. 42. Sveti Grgur – ostaci ženske kaznionice

Izvor: <https://static.slobodnadalmacija.hr/images/slike/2020/10/10/14986130.jpg>, 2022

Goli otok pripada Kvarnerskim otocima gdje se turizam intenzivno razvija. Ovo područje iznimno je pristupačno zahvaljujući izgrađenoj prometnoj infrastrukturi. Goli otok nema

statistički sustav praćenja broja posjetitelja pa je teško odrediti turističku vrijednost ovog lokaliteta mračnog turizma. Prema rječima ravnatelja Turističke zajednice Lopar za posjet otoku postoji osrednja razina zanimanja stranih i domaćih posjetitelja. Ravnatelj je istakao da otprilike oko 1200 turista dnevno tijekom ljetne sezone posjeti Goli otok, što nas dovodi do godišnjeg broja od 50 000 do 100 000 posjetitelja. Postoje organizirane ture, ali isto tako dosta je onih koji se odluče na posjet otoku u vlastitom aranžmanu. Najvažnije zgrade imaju objašnjenja na četiri svjetska jezika kako bi sadržaj bio prikladan turistima koji dolaze. Danas se tamo može vidjeti niz objekata nekadašnje kaznionice koje su djelomično devastirane i prepuštene daljnjem propadanju i zaboravu. Posjetitelji mogu posjetiti mjesto gdje se nalazi spomen ploča sjećanja na žrtve, mogu pogledati desetominutni film o povijesti Golog otoka. Tamo se nalazi i pokoji ugostiteljski objekt, kino i mala suvenirnica. U turističkoj ponudi nalazi se i vožnja vlakićem “Goli express” s nekoliko vagona koji vozi u sezoni i pokazuje etape pri gradnji logorskih i zatvorskih objekata (sl. 43). Osim toga postoje i izeti i taxi prijevoz brodicama, a iz Lopara svakodnevno voze dvije linije za Goli otok. Također postoji i lučko pristanište koje može izvršiti prihvat i većih brodova (Brajčić, 2012).

Uzrok tih problema stvara spor o vlasništvu jer se Goli otok i svi objekti tamo još uvijek nalaze u vlasništvu Republike Hrvatske. Republika Hrvatska nema sredstava za pokretanje projekta revitalizacije i uređenja turističke ponude Golog otoka, a lokalne vlasti ne mogu ništa učiniti bez suglasnosti vlasnika. To je izuzetno velik problem s obzirom da je zbog nebrige ugrožena sigurnost posjetitelja koji ulaze u napuštene objekte. Do sada je zabilježeno čak nekoliko prijeloma što dovodi do pitanja koliko je zapravo sigurno posjetiti takvo područje. Problem stvaraju i nerješeni imovinsko – pravni odnosi (Brajčić, 2012).

Sl. 43. Turistički vlakić Goli express

Izvor: <http://www.lopar.com>, 2022

6.1.2.1. Rezultati intervjuiranja TZ Lopar

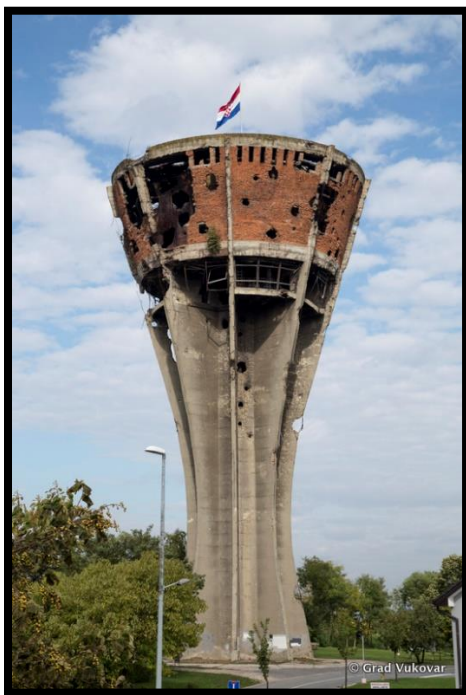
Turistička zajednica Lopar ističe da je temelj turizma u ovom području sezonski turizam vezan za ljetno razdoblje. U ponudi se nalaze stari običaji, geopark, biciklističke staze. Goli otok je dio ponude, ali vrlo skromnog programa. Goli otok je u vlasništvu Republike Hrvatske i Turistička zajednica Lopar nije u mogućnosti raditi na poboljšanju statusa ovog područja. Zasad je to izletnička destinacija na koju vozi turistički vlakić. U ponudi je još restoran i suvenirnica. Ističe se nezadovoljstvo statusom Golog otoka. Postoje velike mogućnosti za razvoj mračnog turizma koje se ne iskorištavaju. Izostaje zadovoljstvo turista jer se Goli otok naziva „Hrvatskim Alkatrazom“, a izgled je zapušten. Posebne promocije ovog područja nema. Postoje interesne grupe za rad na ovom području, ali nemaju pravnu osnovu za rad. Potrebna je dozvola Republike Hrvatske kako bi se bilo što pokrenulo u smjeru razvoja Golog Otoka kao Spomen područja. Potrebna je strategija revitalizacije Golog Otoka.

6.1.3. Vukovar

Grad Vukovar, upravno, obrazovno, gospodarsko i kulturno središte Vukovarsko – srijemske županije, predstavlja mjesto od iznimne hrvatske povijesne važnosti. Tu važnost dobio je zbog strašnih razaranja koji su se zbili na ovom području tijekom Domovinskog rata te nažalost ovo područje trajno je obilježeno brojnim “ratnim ožiljcima” koje danas možemo sumirati na sedam glavnih lokaliteta pod nazivom “Vukovarski nokturno”. Upravo tih sedam lokaliteta čine osnovu za razvoj mračnog turizma. Iako je riječ o dosta osjetljivom turističkom proizvodu, povijesni karakter i značenje rata imaju šire značenje u okviru obrazovanja mladog stanovništva o ulozi Domovinskog rata za samostalnost Republike Hrvatske, kao i očuvanje priča o pojedincima, hrabrim ljudima i vojnicima koji su branili svoje domove od agresora. Svakako ova strana povijesti nebi trebala biti nikada zaboravljena. “Vukovarski nokturno” omogućava ljudima da se upoznaju s poviješću samog događaja, kao i sa strahotama koje čovjek može prouzročiti i proživjeti (Kesar, 2014).

Prva atrakcija “Vukovarskog nokturna” je Vukovarski vodotoranj, simbol stradanja i otpora tijekom Domovinskog rata. Vodotoranj se počeo graditi 1963. godine., a 1991. teško je oštećen od strane srpskih vojnih snaga. Tijekom opsade grada, podignuta je i hrvatska zastava na vrhu. Vodotoranj je obnovljen i svečano otvoren 30. listopada 2020. godine. Objekt Vodotornja sadrži memorijalne stube, memorijalnu sobu i vidikovac odakle se vidi cijeli Vukovar te se u njemu u istome trenutku može nalaziti najviše 70 osoba. U prizemlju pokraj Vodotornja nalazi se amfiteatar sa 100 sjedećih mjesta, dječje igralište i kafić, a izvršeni su i hortikulturalni zahvati

oko prostora Vodotornja (<https://vukovarskivodotoranj.hr/vukovarski-vodotoranj-2/>, 2022) (sl. 44).

Sl. 44. Vukovarski vodotoranj

Izvor: https://www.vukovar.hr/images/stories/galerije/Vodotoranj/pic_06.jpg, 2022

Drugi lokalitet je Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata koje je nastalo završetkom mirne reintegracije 1998. godine otkrićem najveće masovne grobnice u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Ekshumirano je 938 tijela, a na mjestu masovne grobnice danas se nalazi 938 bijelih mramornih križeva, po jedan u spomen za svaku žrtvu. Dva su križa posebno izdvojena i predstavljaju najmlađu (od svega šest mjeseci) i najstariju žrtvu (ženu od 82 godine). Uokolo mjesta masovne grobnice prostire se Memorijalno groblje u kojima su vječni mir pronašli brojni stradali branitelji, civilne žrtve, umrli hrvatski ratni vojnici invalidi i članovi njihovih obitelji. U središtu nalazi se spomenik autorice Đurđe Ostoje izrađen od platirane bronce u čijem se središtu nalazi “zračni” križ i vječni plamen (https://www.mcdrvu.hr/portfolio_page/memorijalno-groblje-zrtava-domovinskog-rata-u-vukovaru/, 2022) (sl. 45).

Sl. 45. Memorijalno groblje žrtava Domovinskog rata i spomenik Đurđe Ostoje

Izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Memorijalno_groblje_Vukovar.jpg,
<https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages//slike/Vukovar.jpg>, 2022

Treći lokalitet u modernoj hrvatskoj povijesti ostao je zapamćen kao mjesto najvećeg ratnog zločina počinjenog u Domovinskom ratu. Naime, riječ je o Ovčari. Hangar koji je do rujna 1991. godine bio skladište poljoprivrednih strojeva, pretvoren je u koncentracijski logor za nesrbe iz Vukovara i okolice. 20. studenog više od 260 hrvatskih branitelja i civila vukovarske bolnice odvedeno je u hangar gdje su im po dolasku oduzete dragocjene i osobne stvari. Premlaćivani su i mučeni, a oni koji su uspjeli preživjeti, kasnije te noći odvedeni su na mjesto udaljeno oko jedan kilometar od hangara gdje ih je dočekala iskopana jama te ih je oko 200 streljano i pokopano. Danas se na mjestu nekadašnjeg hangara nalazi Spomen dom Ovčara, koji zauvijek čuva uspomenu na ranjenike i civile odvedene iz vukovarske bolnice. Danas u hangar možemo naći slike, imena i stvari civila i branitelja koji su tamo bili zatočeni i ubijeni. Postoji i suvenirnica gdje se mogu kupiti i brojni suveniri poput Vodotornja, Vučedolske golubice, križeva i slično. Ulaz je besplatan. (https://www.mcdrvu.hr/en/portfolio_page/the-memorial-home-ovcara/, 2022) (sl. 46 i 47).

Sl. 46. Spomen dom Ovčara

Izvor: <https://www.mcdrvu.hr/multimedija/foto/spomen-dom-ovcara/>, 2022

Sl. 47. Ovčara

Izvor:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1e/Gedenkst%C3%A4te_Ovcara.JPG,
2022

Četvrti dio “Vukovarskog nokturna” odnosi se na Mjesto sjećanja – Vukovarsku bolnicu. Tijekom opsade Vukovara, vukovarska bolnica bila je pod stalnom neprijateljskom vatrom iako je na krovu zgrade postavljen crveni veliki križ kao znak da se radi o mjestu zaštićenom

Ženevskim konvencijama. Medicinsko osoblje i pacijenti premješteni su u podrum bolnice gdje su medicinski radnici radili u neadekvatnim uvjetima bez medicinske opreme. 20. studenog dio ljudi iz bolnice odveden je i pogubljen na Ovčari ili nekoj drugoj lokaciji. Za dijelom osoba se još uvijek traga. U podrumu vukovarske bolnice posjetitelji mogu vidjeti multimedijску prezentaciju o bolnici tijekom opsade Vukovara i vjernu rekonstrukciju podruma tijekom opsade grada. Za učenike, student i umirovljenike cijena ulaznice iznosi 7 kuna, a za odrasle osobe 15 kuna. Mjesto sjećanja otvoreno je od ponedjeljka do petka od 8 do 15 sati, a subotom i nedjeljom ovisno o najavi grupe (https://www.mcdrvu.hr/portfolio_page/mjesto-sjecanja-vukovarska-bolnica-1991/, 2022) (sl. 48).

Sl. 48. Mjesto sjećanja- Vukovarska bolnica

Izvor: https://triprabbits.com/wp-content/uploads/2016/03/IMG_0282.jpg, 2022

Peti lokalitet je Memorijalni centar Domovinskog rata koja se bavi očuvanjem sjećanja na Domovinski rat i Bitku za Vukovar. Vrlo je važno očuvati sjećanja zbog boljeg razumijevanja minulih događaja i učenja iz njih. Osim edukativnih, aktivnosti ustanova uključuje i komemoraciju, dokumentaciju i istraživanje. Posebna pozornost pridaje se obilježavanju obljetnica Domovinskog rata, kao i upravljanju i održavanju objekata te prikupljanja i čuvanja artefakta. Oni brinu o revitalizaciji i opremanju muzejskog postava. Ono predstavlja središnju točku aktivnosti, lokaliteta i organizacija povezanih sa sjećanjem na Domovinski rat. Turisti mogu pogledati nekoliko postava, primjerice: Izložba „Bitka za Vukovar“, Rekonstrukcija srpskih koncentracijskih logora „Stajicevo“ i „Begejci“, Ekspoziti na otvorenom, Prikaz minskog polja, Izložba pješackog naoružanja korištenog u Domovinskom ratu, Virtualna

stvarnost „Samostalni zrakoplovni vod” i Simulacija bojnog polja „Ojačana brigada u obrani“ (sl. 49).

Sl. 49. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar

Izvor: <https://www.mcdrvu.hr/o-nama/o-ustanovi/>, 2022

Šesti lokalitet odnosi se na Spomen dom hrvatskih branitelja u Borovu naselju kraj mjesne zajednice. Zgrada je napravljena u obliku čvrsto stisnute šake koja predstavlja simbol snage kojom se Vukovar branio od agresije. U središtu Doma je ponor s kupolom uništenog tenka bivše JNA koji predstavlja silu koju su slomili hrabri branitelji, a okolo se nalaze ispisana imena poginulih pripadnika 204. vukovarske brigade. Također mogu se vidjeti i razne ratne fotografije i videosnimke ratnih događanja te čiti autentična ratna izvješća kao i bista Blage Zadre, junaka grada Vukovara (sl. 50).

Sl. 50. Spomen dom hrvatskih branitelja u Borovu naselju

Izvor: https://www.mcdrvu.hr/wp-content/grand-media/image/_6.jpg, 2022

Posljednji lokalitet “Vukovarskog noćurna” je Kameni križ na ušću Vuke u Dunav koji je podignut u čast poginulim braniteljima za slobodu Hrvatske 1998. godine. Autor spomenika pulski je kipar Šime Vidulin. Spomenik je visok 9,5 metara i težak 40 tona. Na njemu uklesani su stihovi Frana Krste Frankopana: „Navik on živi ki zgine pošteno“ (sl. 51).

Sl. 51. Kameni križ u Vukovaru

Izvor: <https://www.mcdrvu.hr/wp-content/uploads/2017/01/lokacije-ostale-sredisnji-kriz.jpg>,
2022

Mračni turizam ima veliku ulogu u samom turizmu Grada Vukovara. Lokaliteti vezani uz Domovinski rat već su godinama nezaobilazna mjesta svakog posjetitelja grada i najprivlačniji su element turističke ponude. Ova destinacija mračnog turizma najrazvijenija je takva destinacija u Hrvatskoj (<https://www.mcdrvu.hr/en/>, 2022). Prema istraživanju kojeg su poveli Vukojević i Opačić 2018. godine najviše turističkih dolazaka i noćenja u Vukovaru ostvaruju Hrvati. Zabilježeni porast dolazaka i noćenja 2015. i 2016. godine uzrokovan je time što je Ministarstvo znanosti i obrazovanja propisalo dvodnevne izlete kao obavezan dio obrazovanja o Domovinskom ratu u 8. razredu osnovne škole. Osim Hrvata, Vukovar posjećuju i stranci. Najviše dolazaka ostvaruju Nijemci i Talijani, a zatim turisti iz susjednih zemalja Srbije, Slovenije te Bosne i Hercegovine. Analizom najprivlačnijih turističkih atrakcija u Vukovaru, Vukojević i Opačić došli su do zaključka da današnje turiste najviše privlači mračni turizam. Najposjećenija mjesta, prema podacima iz projekta „Memorijalni Vukovar“ su Memorijalno groblje žrtava domovinskog rata, Nacionalna memorijalna bolnica „Dr. Juraj Njavro“ te Spomen-križ na ušću Vuke u Dunav. Osim njih, turisti posjećuju i Tvornicu Borovo koja je služila kao sklonište i pomoćna bolnica, hangare Veleprometa, Vodotoranj i Kukuruzni put ili Put spasa. U prijeratnom razdoblju vukovarski turizam temeljio se na posjetima arheološkom nalazištu Vučedol, baroknim znamenitostima i sportskim aktivnostima koja su se organizirala uz rjeku Dunav. Vukovar su i tada najviše posjećivali Hrvati te turisti iz susjednih zemalja.

6.1.3.1. Rezultati intervjuiranja TZ Vukovar i ravnatelja MCDR-a

Turističku ponudu grada Vukovara čine memorijalni, kulturni, aktivni turizam i prirodna baština. Najviše ga je obilježila tužna sudbina „grada heroja“ u Domovinskom ratu. Kulturni turizam nudi raskošne dvorce, crkve i muzeje. U području aktivnog turizma ističe se biciklističkom rutom EuroVelo 6 koja prolazi Vukovarom. Ovo područje svojim posjetiteljima nudi svoje prirodne ljepote. Promocija turizma provodi se na sajmovima, prezentacijama u Hrvatskoj i inozemstvu. Koriste se modernim alatima poput: Facebooka, Instagrama, Youtubea, spotovima, službenim stranicama i sl. Ističe se da nedostatak financijskih sredstava uveliko utječe na nedostatak promocije. Mračni turizam je jedan od tri stupa razvoja turizma. Taj dio turizma je dobro razvijen, a mjesta sjećanja interpretirana na suvremen način. Suradnja Turističke zajednice i pružatelja usluga mračnog turizma je jako dobra. Godine 2011. svojom prezentacijom se kandidirala za izbor EDEN destinacije. U Vukovaru ima dovoljno resursa na kojima se gradi mračni turizam i važan je segment ovog područja. Postoji potreba za poboljšanjima u povezanosti kroz umrežavanje tri subjekta koja upravljaju najznačajnijim lokacijama; npr. kreiranje zajedničkih ulaznica. Smatra se da je potrebna izrada strategije

razvoja mračnog turizma kroz kreiranje fondova koji bi bili podrška izradama projekata u području mračnog turizma.

7. ISTRAŽIVANJE ZAINTERESIRANOSTI ISPITANIKA TE POZNAVANJA TERMINA I PONUDE MRAČNOG TURIZMA

Istraživanje je provedeno na uzorku od 115 ispitanika u srpnju 2022. godine. Instrument istraživanja bio je anketni upitnik, izrađen pomoću MS Formsa koji je za cilj imao istražiti zainteresiranost ispitanika i poznavanje termina i ponude mračnog turizma. Anketa je bila namijenjena studentskoj populaciji PMF-a i FF-a u Zagrebu. Takva je ciljna publika poželjna za potrebe ovog istraživanja jer je pretpostavka da mračni turizam povećava interes među mlađim generacijama koje obilježava individualizam i potraga za različitim iskustvima. Anketni upitnik pisan je na hrvatskom jeziku i sastojao se od tri dijela. Prvi dio odnosio se na opće podatke o ispitanicima, a drugi na zainteresiranost te poznavanje termina i ponude mračnog turizma. Treći dio sastojao se od nekoliko otvorenih pitanja koji su ispitali zadovoljstvo postojećom ponudom mračnog turizma, kao i mogućnost razvoja mračnog turizma u RH. Anketa je bila anonimna s ciljem postizanja iskrenosti kod ispitanika.

7.1 Uzorci

Anketno istraživanje obuhvatilo je 115 ispitanika u čijoj strukturi dominiraju osobe ženskog spola s udjelom od 66 % u ukupnom broju ispitanika, odnosno njih 76. Osobe muškog spola u istraživanju sudjelovale su s udjelom od 34 %, odnosno njih 39. Većina odgovora dobivena je od ispitanika u dobi od 21 do 23 godine (43,48 %). Zatim 27 ispitanika ima od 18 do 20 godina (23,48 %), 21 ispitanik ima od 24 do 27 godina (18,26 %). Najmanje ispitanika ima 28 godina i više (14,78 %).

Od ukupnog broja 43 % ispitanika, njih 50 pohađa Filozofski fakultet u Zagrebu, dok 57 %, odnosno 65 ispitanika pohađa Prirodoslovno- matematički fakultet u Zagrebu.

Treće pitanje u anketnom upitniku odnosilo se na mjesto stanovanja. Najveći udio ispitanika, njih čak 46 je iz Grada Zagreba, dok ostali su iz drugih gradova i općina Republike Hrvatske. Ni jedan od ostalih gradova RH se ne ističe posebno, broj ispitanika varira od 1 do 5 po mjestu stanovanja. Jedan ispitanik je iz Bosne i Hercegovine (Tab.3.). Nažalost, istraživanje ne dopušta značajnu usporedbu između pripadnika različitih državljanstva i dobi ispitanika, ali ipak daje prikaz odnosa studentke populacije, odnosno mlađih putnika prema mračnom turizmu. Svakako interes za mračnim turizmom među mladim, studentskim generacijama je viši nego kod starijih dobnih skupina pošto su mladi ti koji stvaraju trendove putovanja u svrhu samoostvarenja i povećanja svijesti.

Tab. 3. Ispitanici po mjestu stanovanja

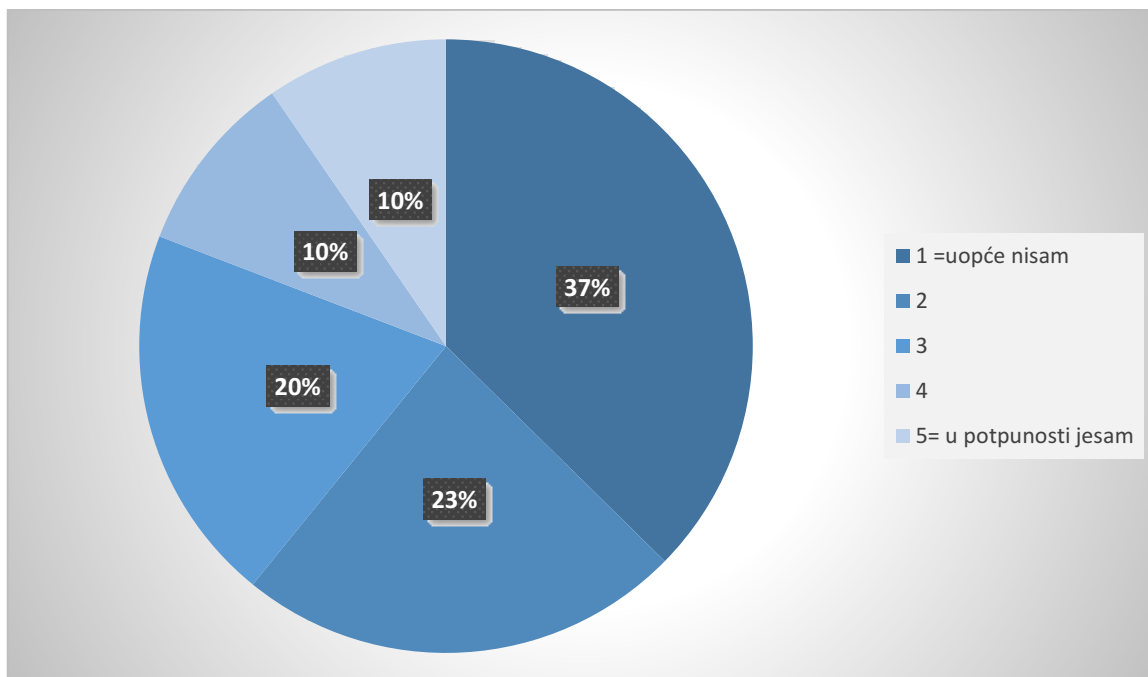
Mjesto stanovanja	Broj ispitanika	Mjesto stanovanja	Broj ispitanika
Zagreb	46	Petrinja	1
Županja	1	Osijek	1
Šibenik	1	Orosavje	1
Đakovo	2	Orebić	1
Čakovec	5	Budinščina	1
Zaprešić	2	Novska	3
Zadar	1	Nova Šarovka	1
Zabok	1	Nova Gradiška	1
Vukovar	1	Metković	2
Virovitica	1	Ludbreg	1
Vinkovci	4	Labin	1
Varaždin	2	Kutina	1
Split	2	Krapina	2
Slavonski Brod	2	Koprivnica	1
Sisak	3	Karlovac	2
Samobor	2	Pula	2
Plitvička jezera	1	Požega	2

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022.)

7.2 Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Jedno od pitanja glasi: „Na što Vas asocira pojam mračnog turizma?“ ispitanici su najčešće navodili smrt, tugu, tragediju, patnju, mučenje i slično. Također česta asocijacija bila je i ilegalni turizam. Pretpostavka je da je razlog tomu slična terminologija budući da se za ilegalni turizam često koristi naziv „turizam na crno“. Osim ilegalnog turizma, poneki ispitanici izjednačavali su mračni turizam sa seks turizmom, a dio ih je navodio i konkretne lokacije poput Černobila i Auschwitzta. Svrha pitanja bila je dobiti uvid u asocijacije na pojam mračni turizam te odrediti u kojoj mjeri asocijacija ima negativan prizvuk.

Pitanje koje je glasilo: U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam?“ postavljeno u obliku Likertove skale od 1 (uopće nisam upoznat/a) do 5 (u potpunosti sam upoznata) (sl. 52).

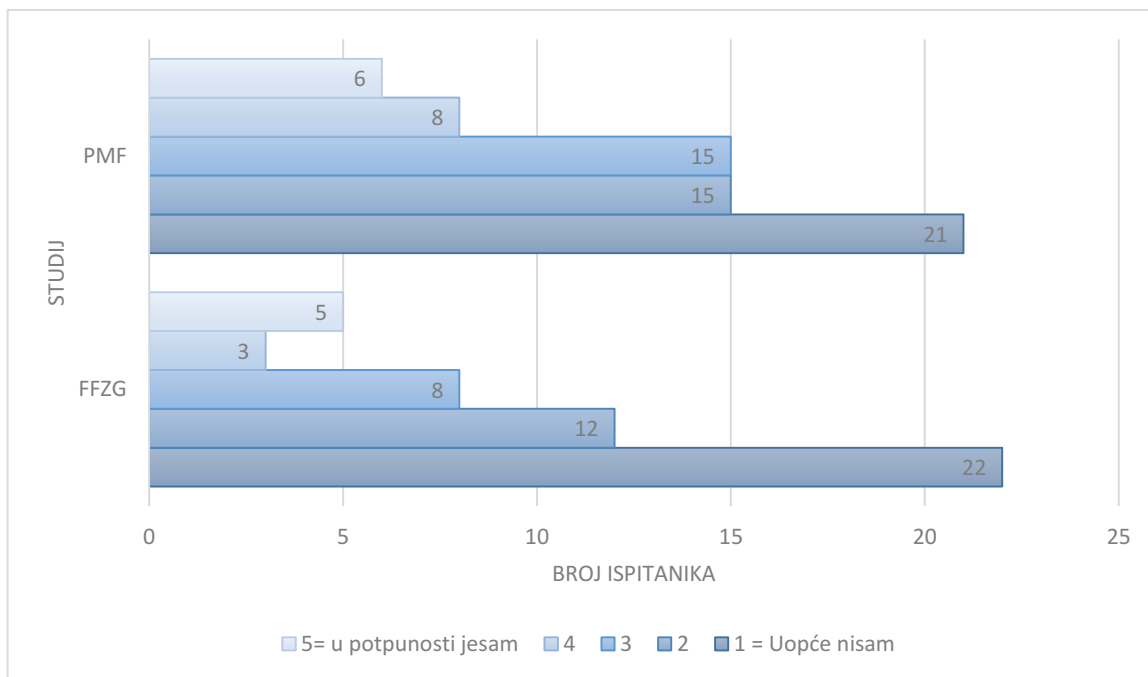

Sl. 52. U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam? (1=uopće nisam, 5= u potpunosti sam upoznat)

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Rezultati istraživanja prikazuju da je vrlo niska razina poznavanja pojma mračnog turizma. Gotovo 37% ispitanika nikada nije čulo za mračni turizam, a njih 23,5% je svoju razinu poznavanja pojma mračnog turizma ocijenila s niskom brojkom 2. 20% ispitanika svoju razinu poznavanja pojma mračnog turizma ocijenilo je s brojkom 3 koja prikazuje osrednje poznavanje pojma mračnog turizma. S druge strane njih samo 9,6% je u potpunosti upoznato s pojmom mračnog turizma.

Pitanje u anketi: “U kojoj mjeri biste se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?” ispitivano je pomoću skale od 1 (uopće ne) do 5 (u potpunosti) (sl. 53).

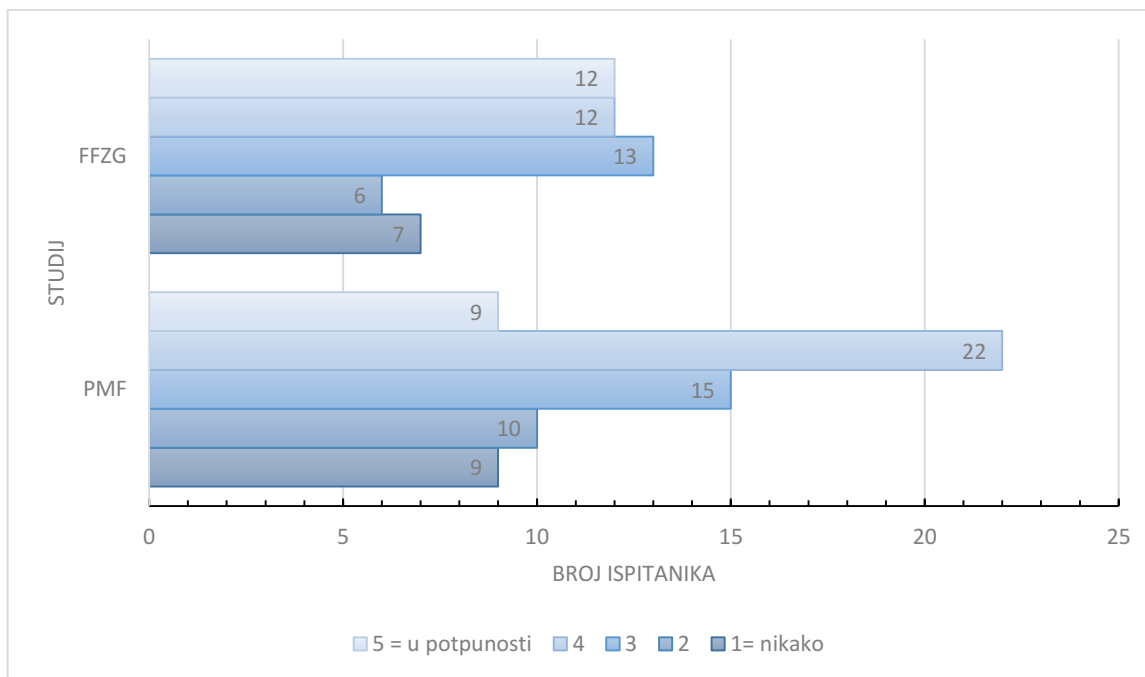

Sl. 53. U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam?

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Uočava se da pojam mračnog turizma je podjednako nepoznat objema grupama. Samo 5 studenata s FFZG-a od ukupno 50 studenata i 6 s PMF-a od 65 studenata ukupno s tog studija, u potpunosti je upoznato s pojmom mračnog turizma. S druge strane broj studenata na FFZG-u koji uopće nije upoznat s pojmom mračnog turizma je 22 od njih ukupno 50, a njih 12 od ukupnih 50 se odlučilo za brojku dva na skali. Na PMF-u broj studenata koji nisu upoznati s pojmom mračnog turizma iznosi 21 od ukupnog broja 65, dok se od tog ukupnog broja, 15-ero odlučilo za brojku 2 na skali, te isto 15 za brojku 3, dok ih samo 8 upoznato i 6 u potpunosti upoznato s zadanim pojmom.

Pitanje: “U kojoj mjeri bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?” analizirano je s obzirom na studije (sl. 54).

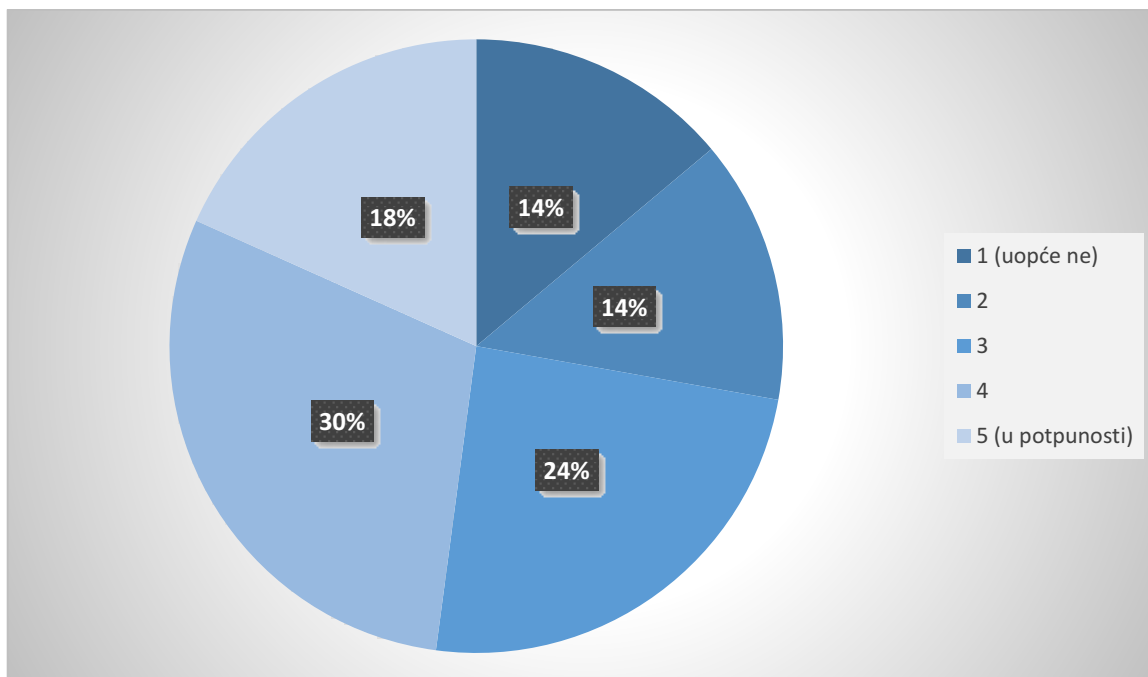

Sl. 54. U kojoj mjeri bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Analizirajući rezultate istraživanja, podjednaka je zainteresiranost ispitanika za ovakvu vrstu turizma bez obzira na studij koji pohađaju. Gotovo 47% ispitanika s PMF u Zagrebu odlučilo bi se za ovakvu vrstu putovanja. Njih 23%, djelomično bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja, a 39% ispitanika nebi ili nikako nebi odlučili za ovakvu vrstu putovanja. Kada gledamo studente s FFZG-a njih 48% bi se odlučilo na ovakvu vrstu putovanja, a njih 26% se ipak ne bi odlučilo na posjet mjestima mračnog turizma.

Ako ne uzmemo u obzir studij rezultat ovog pitanja potvrđuje činjenicu da je sve veća razina zainteresiranosti za ovakvom vrstom putovanja (sl. 55).

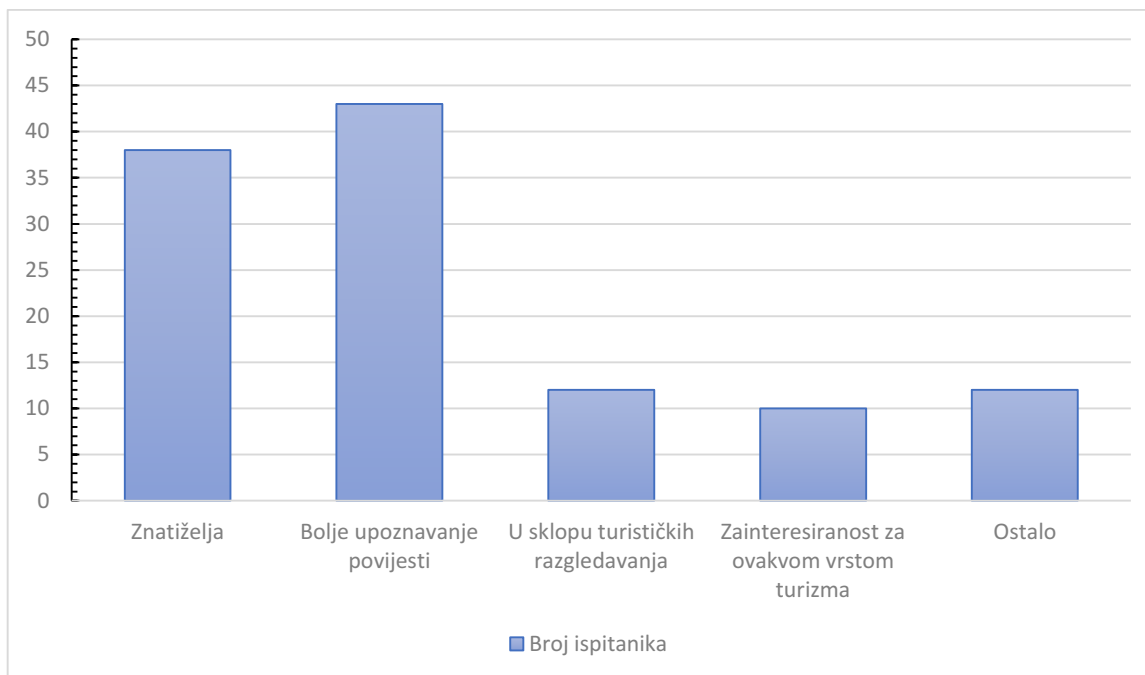

Sl. 55. U kojoj mjeri biste se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Kod odgovora na ovo pitanje gotovo 48% ispitanika u anketnom upitniku ocijenili su tvrdnju ocjenama 4 i 5 čime su ispitanici pokazali da bi mjesta ovakvog oblika turizma rado posjetili iako nisu toliko upoznati s pojmom mračnog turizma. Njih oko 28% se nebi odlučilo na ovakvu vrstu putovanja i svoju mjeru u kojoj bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja s 1 ili 2.

Razlozi zašto bi se ispitanici odlučili na ovakvu vrstu putovanja provjereno je u osmom pitanju. Ponuđeno je bilo pet motiva: znatiželja, bolje upoznavanje povijesti, zainteresiranost za ovakvom vrstom putovanja, u sklopu turističkih razgledavanja te ostalo (sl. 56).

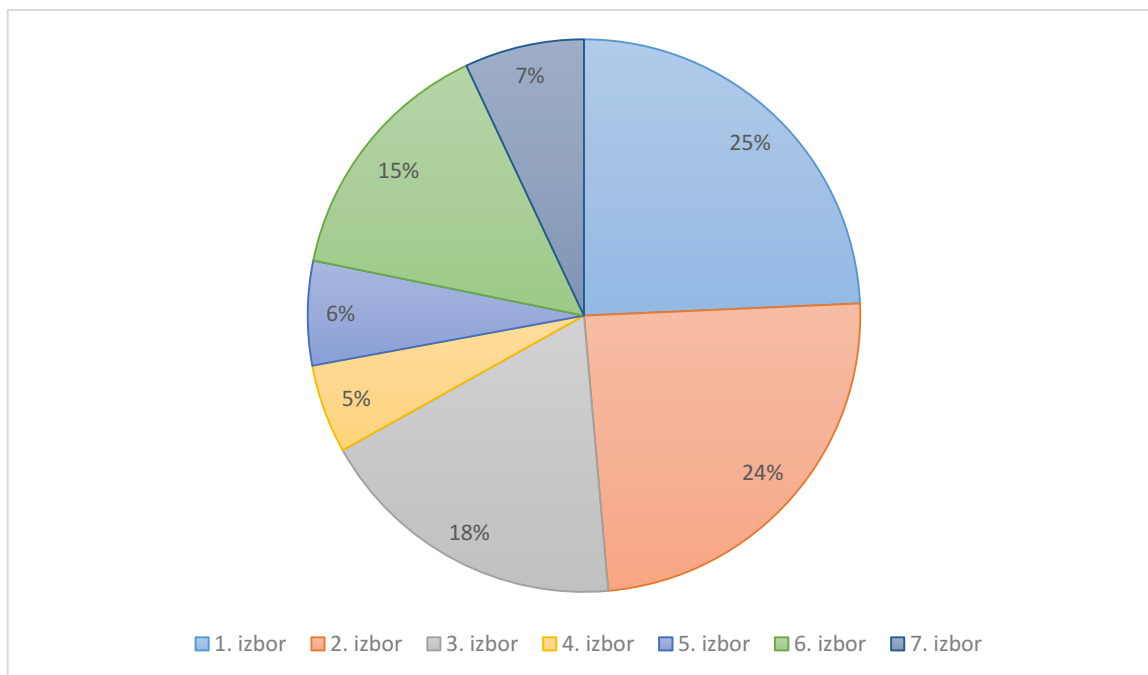
Sl. 56. Razlog zašto bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Ističu se dva razloga za koja su se ispitanici u najvećem broju odlučili. To su: znaželja za koju se odlučilo 38 ispitanika i bolje upoznavanje povijesti za koju se odlučilo 43 ispitanika. Najmanji broj ispitanika odlučio bi se za ovakvu vrstu putovanja zbog zainteresiranosti, njih samo 10. Njih po 12 odlučilo se da bi se na ovakvu vrstu putovanja išlo u sklopu turističkih razgledavanja i zbog ostalih razloga od kojih se najviše ističu komemoracija i pijetet prema žrtvama.

Jedno od pitanja koje ispituje zainteresiranosti za pojedinu vrstu mračnog turizma glasilo je: “Poredajte brojeve od 1 do 7 (1 - najviše, 7 – najmanje) prema zainteresiranosti za vrstu mračnog turizma.”

Prva vrsta mračnog turizma odnosila se na ratna područja (sl. 57).

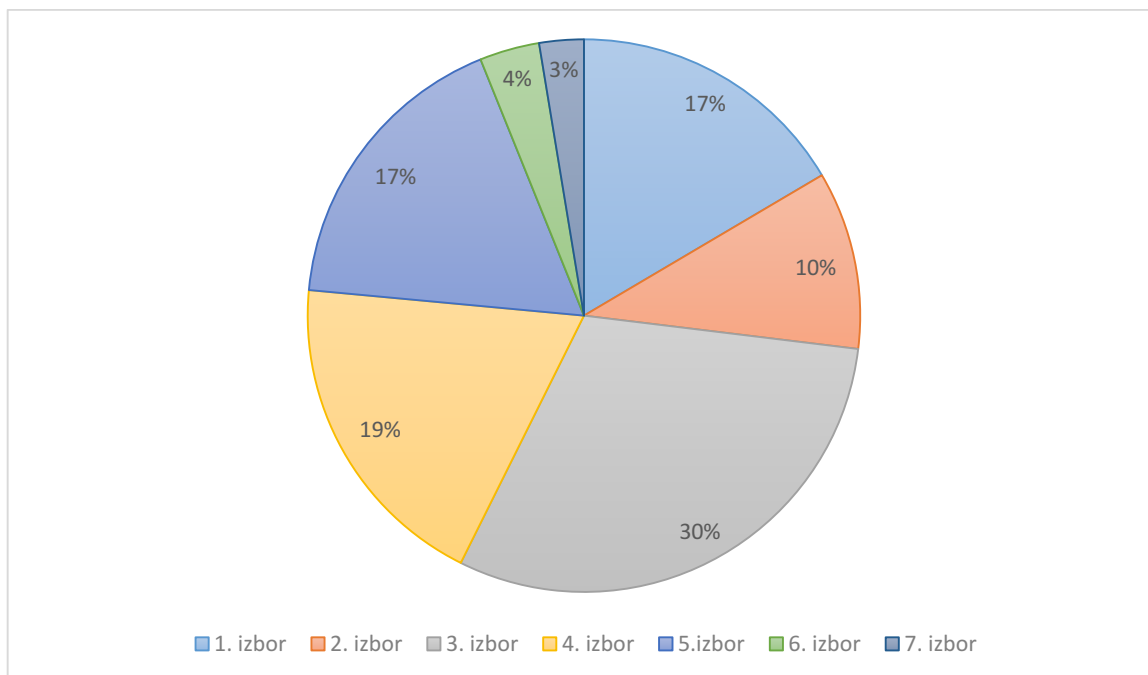

Sl. 57. Zainteresiranost za ratna područja

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Ratna područja prvi su izbor kod 25% ispitanika. Njih 24% postavili su ovu vrstu mračnog turizma kao drugi izbor, dok je 18% ispitanika ratna područja postavilo na mjesto trećeg izbora. Samo 5% ispitanika ratna područja rangiralo je na četvrto mjesto. Za njih 15% ovaj oblik mračnog turizma je na predposljednjem mjestu, a za 7% ispitanika na posljednjem. Za više od 68% ispitanih ovu vrstu mračnih područja postavila su među prva tri izbora, pa tako možemo zaključiti da su ona vrlo popularna među mračnim turistima.

Prva vrsta mračnog turizma odnosila se na zatvore i tamnice (sl. 58).

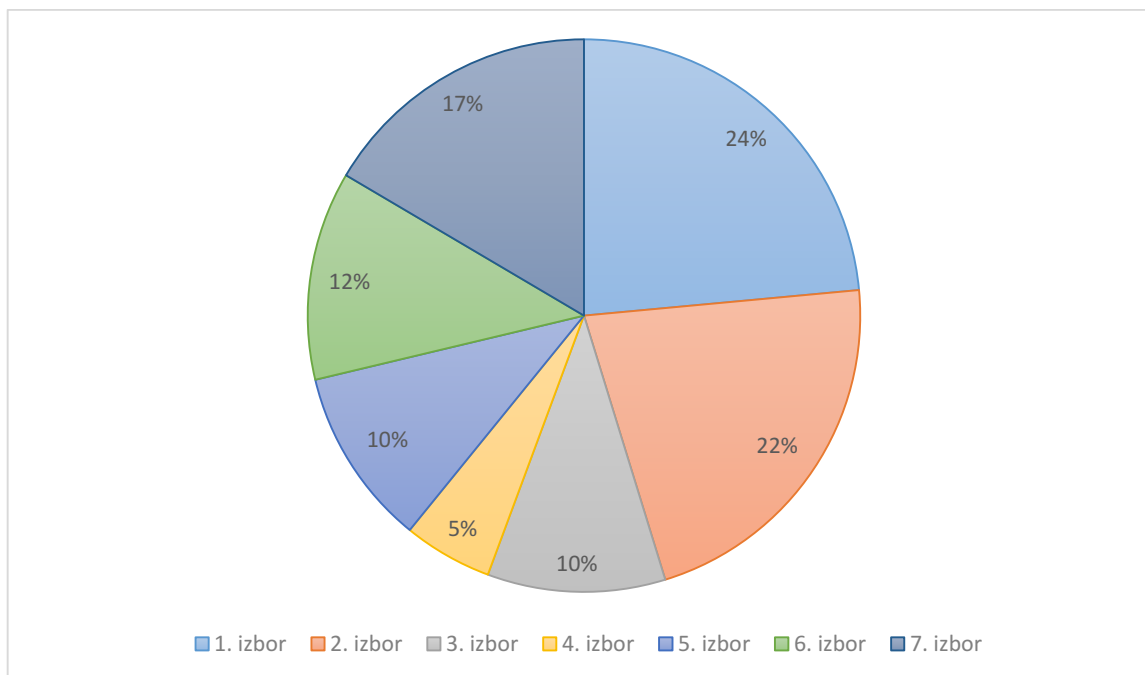

Sl. 58. Zainteresiranost za zatvore i tamnice

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Najveći udio ispitanika, njih čak 30% postavilo je zatvore i tamnice kao treće mjesto na rang listi. Kao prvi izbor, zatvori i tamnice našle su se na listi kod 17% ispitanika. Njih 19% odlučilo se zatvore i tamnice staviti na četvrto mjesto, a njih 17% na peto mjesto. Više od polovice ispitanih ovu vrstu mračnih područja postavila su među prva tri izbora, pa tako možemo zaključiti da su ona vrlo popularna među mračnim turistima. Najmanje ispitanika postavilo je ovu vrstu mračnog turizma na šesto i sedmo mjesto.

Druga vrsta mračnog turizma odnosila se na područja genocida (sl. 59).

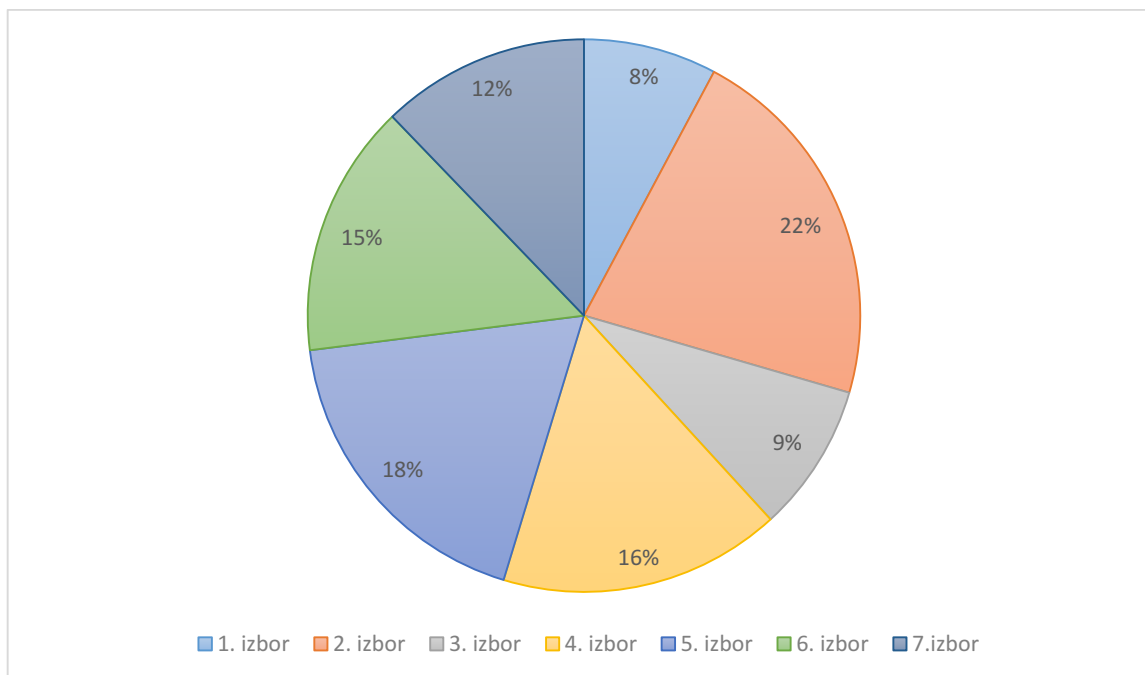

Sl. 59. Zainteresiranost za područja genocida

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Najveći broj ispitanika područja genocida rangirala je kao prvi (24%) i drugi izbor (22%). Za posljednji izbor odlučilo se 17% ispitanika, dok za pretposljednji izbor se odlučilo njih 12%. Područja genocida su posebna, najmračnija nijansa mračnog turizma koja potiče tugu i bol kod ljudi. Ona izaziva jake emocije te svakako se treba procijeniti može li neka osoba psihički podnijeti posjetu takvih mjesta mračnog turizma. Stoga rezultati prikazuju da postoji velik udio ispitanika koji su postavili takva područja kao svoj prvi izbor, ali isto tako i velik udio ispitanika koji su to postavili na posljednje mjesto u rang.

Treća vrsta mračnog turizma odnosila se na mračne edukacije (sl. 60).

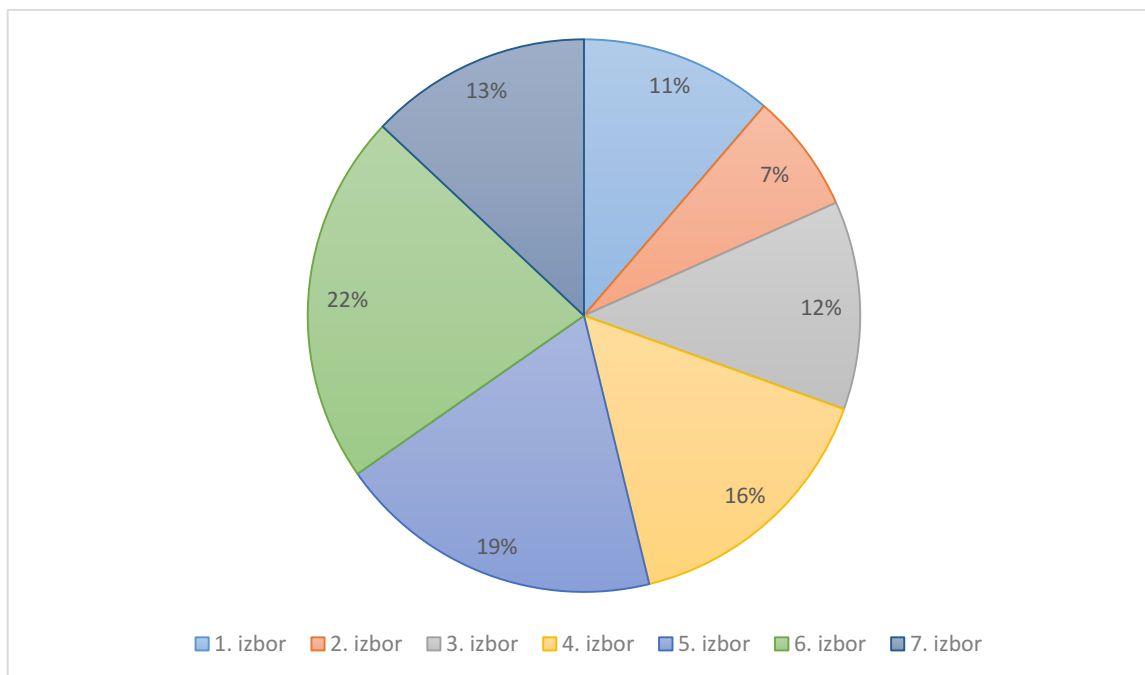

Sl. 60. Zainteresiranost za mračne edukacije

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Mračne edukacije predstavljaju prvi izbor za samo 8% ispitanika. Najveći udio ispitanika postavio ga je na drugo mjesto (22%) ili pak peto mjesto na rangju (18%), dok se kao treći izbor javlja samo kod 9% ispitanika. Kao četvrti izbor javlja se kod nešto više od 16% ispitanih osoba, a na zadnje mjesto postavilo ga je 12% anketiranih osoba. Kao što je vidljivo kod ovog grafikona izbori su podjednako raspoređeni i ne dominira niti jedan od izbora.

Četvrta vrsta mračnog turizma odnosila se na mračna svetišta (sl. 61).

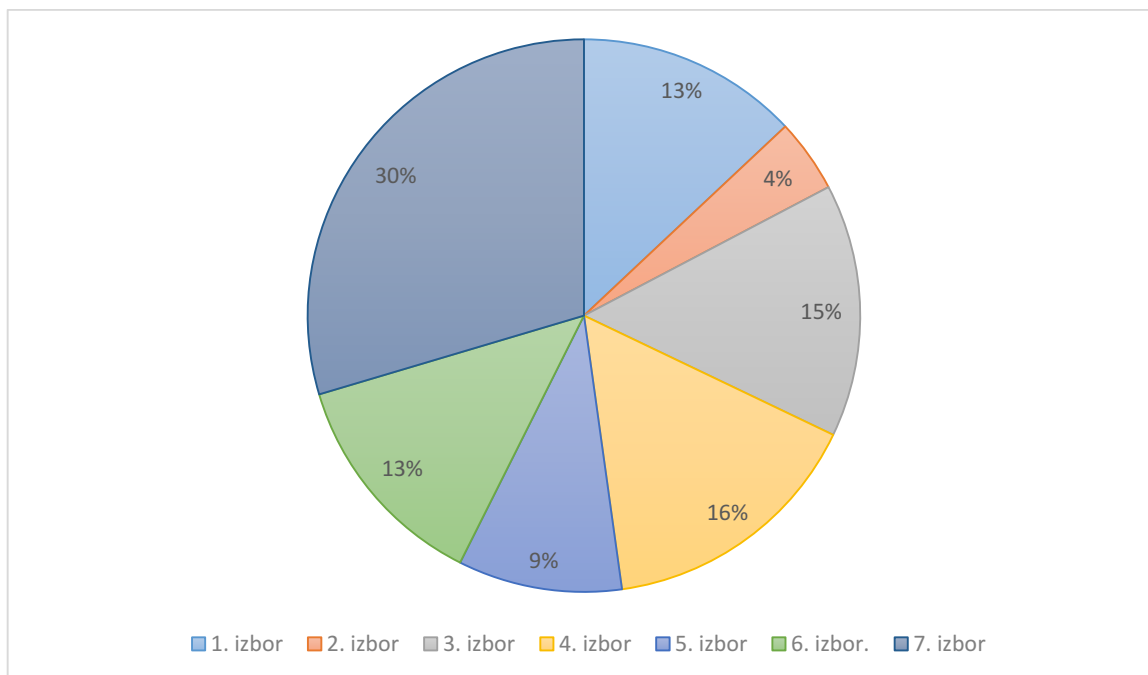

Sl. 61. Zainteresiranost za mračna svetišta

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Najveći udio ispitanih osoba mračna svetišta postavilo je kao predzadnji izbor. Ukupno nešto više od 54% ispitanih, mračna svetišta postavila su među zadnja tri izbora. Stoga može se zaključiti da ova vrsta mračnih atrakcija se ne dojmi toliko posjetiteljima kao što su to područja genocida, ratna područja ili pak zatvori i tamnice. S druge strane za više od polovice ispitanih, njih oko 54% zauzima zadnja tri izbora.

Peta vrsta mračnog turizma odnosila se na mračnu zabavu (sl. 62).

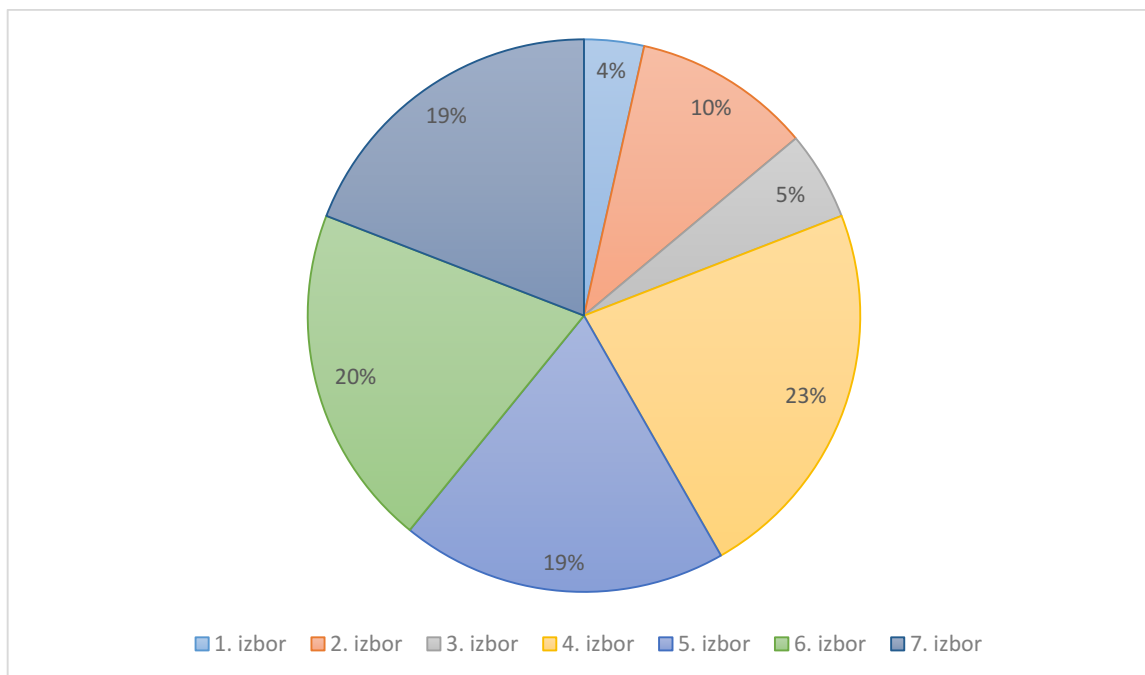

Sl. 62. Zainteresiranost za mračnu zabavu

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Mračna zabava, što je iznenađujuće kod više od polovice ispitanika postavljen je među zadnja tri izbora. Najviše ispitanika, njih 30% postavilo ga je na posljednje mjesto. Njih samo 13% postavilo ga je kao prvi izbor, a 4% kao drugi. Ovi rezultati možda proizlaze iz nedovoljnog poznavanja termina mračnog turizma pa tako i njegovih vrsta.

Šesta vrsta mračnog turizma odnosila se na groblja (sl. 63).

Sl. 63. Zainteresiranost za groblja

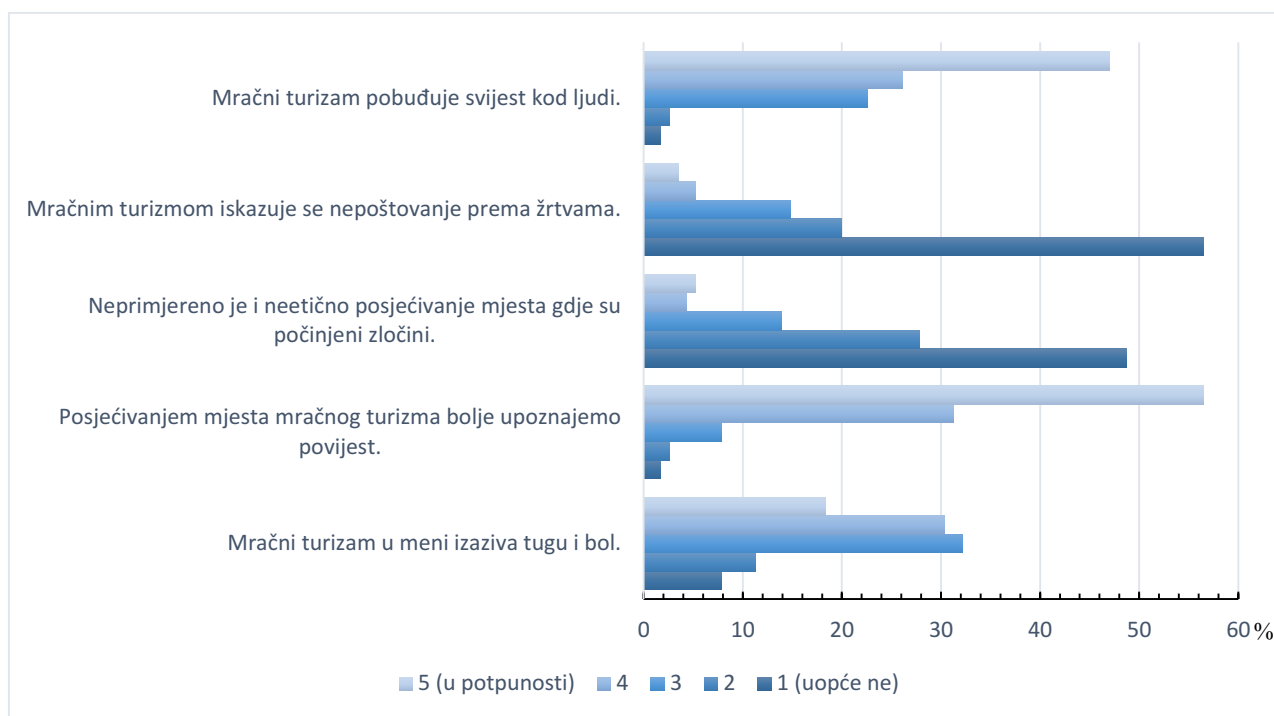
Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Groblja kao vrsta mračnog turizma, kod gotovo 70% ispitanika postavljeni su kao zadnja tri izbora. Prvi izbor je za samo 4% ispitanih, dok kao drugi i treći izbor pojavljuje se kod ukupno oko 15% ispitanih. Najveći udio ispitanih, njih 23% postavilo ga je na četvrto mjesto prilikom izbora mračne atrakcije.

Sumirajući ovo pitanje u anketi, najpopularnija vrsta mračnog turizma, odnosno ona vrsta turizma koja je najvećim postotkom postavljena na prvo mjesto su ratna područja, područja genocida te zatvori i tamnice. S druge strane, posljednja mjesta prilikom rangiranja kod većine ispitanika zauzela su mračna svetišta, mračne zabave i groblja. Mračne edukacije većinom su stavljanje na sredinu prilikom rangiranja, zauzimajući 4. mjesto.

Pod pitanjem: U kojoj mjeri se slažete s navedenim tvrdnjama?, nalazilo se pet različitih tvrdnji gdje su ispitanici trebali kroz Likertovu skalu od 1 (ne slažem se uopće) do 5 (slažem se u potpunosti) izjasniti se koliko se slažu s navedenom tvrdnjama (sl. 64). Tvrdnje su glasile:

1. Mračni turizam u meni izaziva tugu i bol.
2. Posjećivanjem mjesta mračnog turizma bolje upoznajemo povijest.
3. Nepريمjerenost je i neetično posjećivanje mjesta gdje su počinjeni zločini.
4. Mračnim turizmom iskazuje se nepoštovanje prema žrtvama.
5. Mračni turizam pobuđuje svijest kod ljudi.

Sl. 64. U kojoj mjeri se slažete s navedenim tvrdnjama? (1= uopće ne; 5= u potpunosti)

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Prema rezultatima istraživanja, mračni turizam kod gotovo 49 % ispitanika izaziva tugu i bol, dok s druge strane njih 19 % uopće se ne slaže s činjenicom da mračni turizam izaziva tugu i bol kod osoba. Većina ispitanika, odnosno najveći postotak ispitanika (32 %) na skali od jedan do pet, odabrali su tri, što znači da može, a i ne mora izazivati tugu i bol u njima prilikom posjeta mjesta mračnog turizma.

Istraživanje prikazuje da gotovo 87% ispitanika se slaže da posjećivanjem mjesta mračnog turizma upoznajemo povijest. Vrlo mali postotak se uopće ne slaže, njih samo 2 %. Djelomično se slaže samo 8 % ispitanika.

Činjenica da je neprimjereno i neetično posjećivati mjesta gdje su počinjeni zločini, pitanje je koje je danas prisutno u javnosti i oko koje se vode polemike. Rezultat istraživanja prikazuje da gotovo 80 % ispitanika, ako gledamo ukupno osobe koje se slažu i u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom, ne smatra da je neprimjereno i neetično posjećivati mjesta gdje su nekada počinjeni zločini. Njih samo 5 % označilo je da se u potpunosti slaže s činjenicom da je ovakvo putovanje neetično i neprimjereno od strane posjetitelja, dok njih 14 % se djelomično slaže s navedenom tvrdnjom.

Kao i kod prošle izjave, većina ispitanika, odnosno njih ukupno 76 % smatra da se uopće ne slaže ili u potpunosti ne slaže s navedenom tvrdnjom kako se mračnim turizmom iskazuje

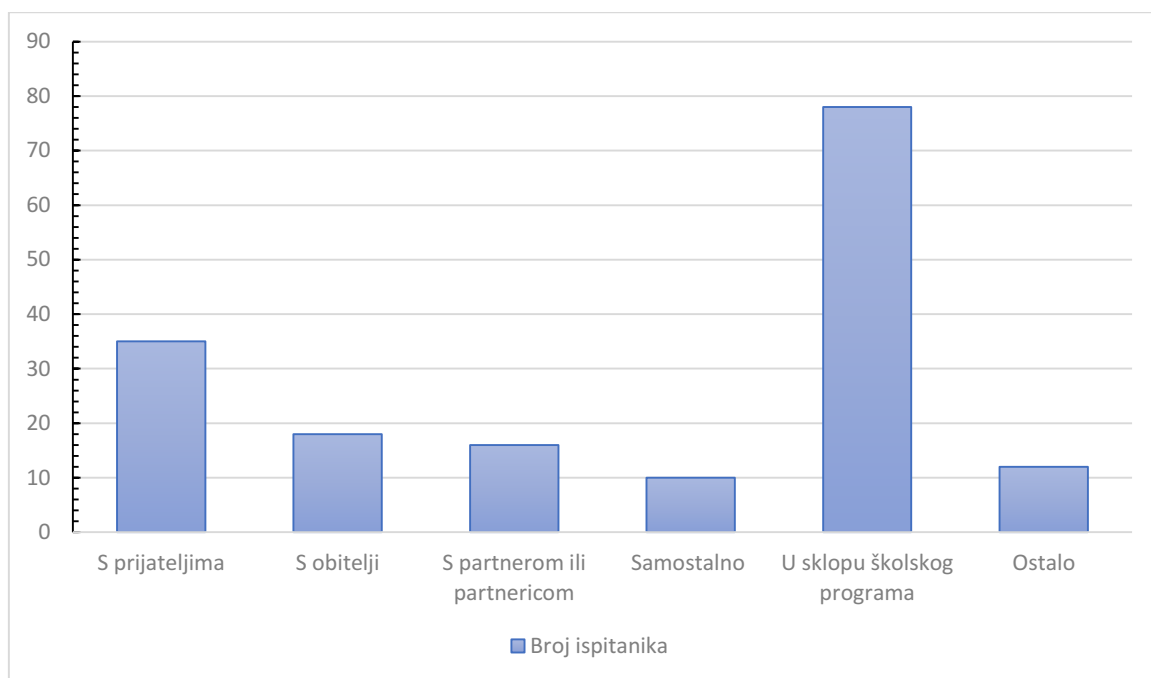
nepoštovanje prema žrtvama. Vrlo mali postotak se slaže s navedenom činjenicom, njih 4 % od ukupnog broja anketiranih osoba. Djelomično se slaže 15 % ispitanika.

Rezultati istraživanja pokazuje kako 47% ispitanih slaže se u potpunosti s činjenicom da mračni turizam pobuđuje svijest kod ljudi. Njih 26% se slaže s navedenom tvrdnjom, dok najmanji udio ispitanih se ne slaže ili se ne slaže u potpunosti snavedenom tvrdnjom (oko 4%).

U trećem dijelu ankete jedno od pitanja odnosilo se na mjesta mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. Ispitanici su trebali nabrojati nekoliko mjesta mračnog turizma koje su posjetili. Među mjestima koja su se posebno istakla su svakako područja i lokaliteti vezani uz Domovinski rat, poput posjeta samom Vukovaru, vukovarskoj bolnici, spomen domu Ovčara, Memorijalnom centru Domovinskog rata. Također istaknuli su i posjet Jasenovcu, Golom otoku, Kringi koje je boravište prvog hrvatskog vampire. Ispitanici su istaknuli i razna groblja poput Mirogoja i Varaždinskog groblja, zatim posjećivali su i mjesta masovnih genocida poput jame Jazovke. Također istaknuli su i Pulsku arenu i Kravsko polje koje potpada u svjetliju nijansu mračnog turizma. Neki pak nisu posjetili niti jedno područje mračnog turizma.

Pitanje u anketi glasilu je ovako: "Koje ste lokacije mračnog turizma u svijetu posjetili?". Kod odgovora na ovo pitanje primjećuje se dosta mali broj osoba koje su posjetile neka područja mračnog turizma u svijetu. Ono što se još može primijetiti je to da osobe koje su posjetile neke lokacije mračnog turizma u svijetu, najčešće se nisu ograničile na samo jedan lokalitet ili destinaciju mračnog turizma, nego su navodile po tri ili više primjera. Svakako među odgovorima ističe se Auschwitz, Dachau, Muzej totalitarizma u Budimpešti, London Tower, razne tamnice u Veneciji, katakombe u Parizu, Dvorac Bran, Kuća cvijeća, Huda Jama, Bleiburg, crkva izgrađena od ljudskih kostiju u Češkoj, zatim brdo križeva u Litvi te razna groblja poput groblja u Koševu i groblja Santo Campo posvećeno talijanskim vojnim žrtvama Drugog svjetskog rata.

Na pitanje s kim su osobe najčešće posjećivale mjesta mračnog turizma bilo je ponuđeno šest opcija, a to su: s prijateljima, obitelji, partnerom ili partnericom, samostalno, u sklopu školskog programa i ostalo (sl. 65).

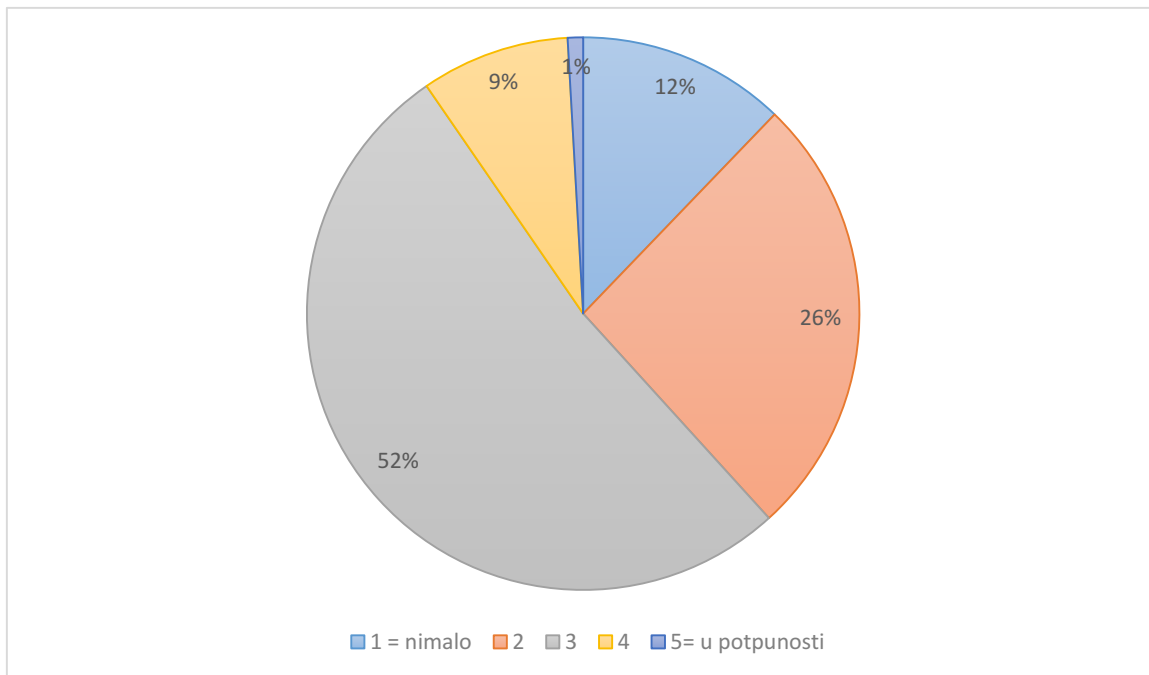
Sl. 65. S kime ste posjetili lokalitet mračnog turizma?

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Prema rezultatima istraživanja vidljivo je da je najveći udio ispitanika, njih 78 posjetilo lokalitete mračnog turizma u sklopu školskog programa. 35 ispitanika lokalitet mračnog turizma posjetilo je s prijateljima, dok s obitelji njih 18. S partnerom ili partnericom lokalitet ili destinaciju mračnog turizma posjetilo je 16 osoba, a samostalno njih 10.

Od ispitanika tražilo se i da navedu imena nekih destinacija za koje oni smatraju da postoji mogućnost razvoja mračnog turizma. Najčešće se navodila Kringa gdje bi većina stanovništva iskoristila priču o prvom hrvatskom vampiru Juri Gradi. Navodili su se i Goli otok, Kornati kao mjesto vatrogasne nesreća, zatim Batina, Okučani, bivši logori na otoku Pagu i Lici, selo Kusionje, dvorac Kerestinec. Zanimljivo je da su ispitanici navodili i Petrinju gdje se dogodio potres, zatim Tuškanac gdje su se održavali rituali spaljivanja vještica, a vrlo inovativnim pokazao se i odgovor koji ukazuje na ture serijskih ubojica poput Srđana Mladana. Od ostalog navedena je bila ukleta kuća u Škrinjanimi, Gupčeva zvijezda gdje se dogodila tramvajska nesreća, Krbavsko polje kao uprizorenje bitke.

Sljedeće pitanje u anketi odnosilo se na razinu zadovoljstva s ponudom mračnog turizma u Republici Hrvatskoj (sl. 66).

Sl. 66. U kojoj mjeri ste zadovoljni s ponudom mračnog turizma u RH?

Izvor: anketno istraživanje (srpanj, 2022)

Prema rezultatima istraživanja vidljivo je da je najveći udio ispitanika, njih 52% djelomično zadovoljno s ponudom mračnog turizma. Ni malo nije zadovoljno 12% ispitanika, a njih 26% označilo je razinu zadovoljstva s brojkom dva. U potpunosti je zadovoljno samo 1% ispitanika. Predposljednja dva pitanja odnosila su se na isticanje onog što se ispitanicima posebno sviđelo i nije sviđelo prilikom posjeta mjesta mračnog turizma. Kao stvari koje su im se dojmile su svakako postave raznih muzeja, poput onih u Jasenovcu i Vukovaru. Posebno su isticali rekonstrukciju vukovarske bolnice s pričama ljudi koji su to proživjeli, spomen dom Ovčaru i druge lokalitete vezane uz Domovinski rat. Ispitanici ističu i primjerenost sadržaja koji se predstavlja na mjestima mračnog turizma. Važna je i činjenica da je velik udio ispitanika ističe veliko zadovoljstvo mogućnosti izazivanja posebnog osjećaja prilikom posjeta, kao i stručnosti vodiča te kvalitete edukacija. Istaknuli su i zadovoljstvo s arhitekturom, školskim programima za učenike i studente.

S druge strane kao loš dio ponude istaknuli su oskudnost, dosadu prilikom posjeta, manjak promocije, prevelika upletenost politike i ideologije, zapuštanje mjesta i infrastrukture, neprimjerenost ponašanje pojedinaca, manjak ponude, subjektivizam, uznemirujuć sadržaj, nedostatak noviteta i drugo.

Posljednje pitanje glasilo je ovako: Postoji li mjesta za napredak turističke ponude mračnog turizma u RH? Obrazložite odgovor i napišite na koji način bi Vi unaprijedili turističku ponudu mračnog turizma u RH. Oko odgovora na ovo pitanje mišljenja su bila podijeljena. Oni koji smatraju da mjesta za napredak postoji, najčešće su navodili da bi istu trebalo unaprijediti uvođenjem digitalnih tehnologija, boljom promocijom i marketingom, većim ulaganjem novca u ovu vrstu turizma i njegovu infrastrukturu kako ona nebi propadala. Poneki bi napravili rekonstrukcije logora, zatvora i događaja. Isticali su važnost većeg naglašavanja štetnosti pojedinih režima i politika ka oi objektiviziranje interpretacija vezanih uz lokalitete mračnog turizma. Potrebno je i više uključiti turističke agencije koje bi trebale navoditi komemorativnu i edukativnu ulogu ove vrste turizma. Također istaknuli su i potrebu povezivanja s drugim oblicima selektivnog turizma. S druge strane postoje i oni koji smatraju da ovu vrstu turizma ne treba unaprjeđivati jer je uznemirujuća i da takve događaje treba zaboraviti.

8. RASPRAVA

Anketno istraživanje u ovom diplomskom radu pokazale su da prve asocijacije na pojam mračnog turizma imaju negativan prizvuk poput smrti, tragedija, patnje i mučenja. Sam pojam je preširok. Naime, Sharpley u svom radu (2014) izjavljuje da kombinacija riječi „mračno“ ili „tuga“ s turizmom privlači veliku pozornost i stvara zavodljiv naslov, ali istovremeno pojednostavljuje i skriva mnoštvo značenja i ciljeva mračnog turizma” (Sharpley, 2014., 250). Za Sharpleya mračni turizam predstavlja nepoželjan pojam koji je u početku atraktivan, a u konačnici preširok. Svakako naglašava da je naziv sjajan način privlačenja pozornosti. Isto tako prilikom istraživanja u sklopu pisanja ovog diplomskog rada uviđa se da mračni turizam se vrlo često povezuje s pojmom ilegalnog turizma što je rezultat sličnosti među terminologijama budući da se za ilegalni turizam koristi naziv „turizam na crno“. Poznavanje termina mračnog turizma, koje je istraženo prilikom istraživanja provedenog u sklopu diplomskog rada, je vrlo slaba među studentskom populacijom, ali i općenito sudeći prema istraživanjima koje su provele Bagarić i Njegovan u svome radu 2019. godine u kojem se pokazalo vrlo slabo poznavanje termina mračnog turizma. Mračni turizam u suvremenom svijetu privlači sve veću pozornost i postaje sve popularniji oblik turizma. U suvremenom dobu turizam se sve više okreće pojedincu i njihovim potrebama. Analiziranjem broja posjetitelja određenih mjesta mračnog turizma koja su služila kao studije slučaja u ovom radu vidljiv je porast toga broja iz godine u godinu. Naravno izuzetak čini 2020. godina kada je svijet bio suočen s koronavirusom, ali uočava se postepeni oporavak u 2021. godini. Nastavak oporavka se očekuje u daljnjem periodu. Motivi dolaska na mjesta gdje su se dogodile razne tragedije i smrti su raznoliki. Prema anketnom istraživanju provedenom u sklopu pisanja ovog diplomskog rada, dva najistaknutija motiva su znatiželja posjetitelja i bolje upoznavanje povijesti. Neki pak posjetom pobuđuju uspomene na članove obitelji ili pak prijatelje i osobno iskustvo. Prema radu Stonea (2012) strah od smrti kod čovjeka rezultira željom da dožive opipljive dijelove smrti, a nepredvidivost vlastite budućnosti i smrti istodobno potiče strah i užas. Upravo iz tog razloga je teško objasniti motivaciju turista koji posjećuje lokalitete i destinacije mračnog turizma. Zainteresiranost za pojedinu vrstu mračnog turizma proizlazi iz interesa turista. Prema provedenom istraživanju u sklopu ovog rada ratna područja, područja genocida te zatvori i tamnice najpopularnije su vrste mračnog turizma, dok s druge strane mračna zabava, mračna svetišta i groblja zauzimaju posljednja mjesta prilikom rangiranja. Mračne edukacije većinom su stavljanje na sredinu

prilikom rangiranja. Zanimljivo je da posjetitelje više privlači ovaj tamniji dio spektra kojeg prema Stoneu (2006) obilježava jak politički utjecaj i ideologija te su usmjerene na obrazovanje i usmjerenost na povijesti. Atrakcije koje su smještene u svjetliji spektar nijansi mračnog turizma namijenjene su zabavi i usmjerene su više na baštinu. Postavljanjem mračne zabave među posljednjim mjestima prilikom rangiranja vjerojatno je rezultat nepoznavanja termina pojedinih vrsta mračnog turizma. Mračni turizam izaziva mnoge emocije kod ljudi. Naime Tarlow (2005) navodi četiri osnovne emocije, a to su: osjećaj nesigurnosti, osjećaj zahvalnosti, osjećaji poniznosti i osjećaji superiornosti. Prema istraživanju provedenog u srpnju 2022. godine u sklopu pisanja diplomskog rada, vidljivo je da je vrlo dominantan osjećaj poniznosti i nesigurnosti prilikom takvih turističkih posjeta. Pitanje etičnosti ovakve vrste turizma izaziva podijeljena mišljenja kod ljudi. Među studentskom populacijom PMF-a i FF-a u Zagrebu vlada mišljenje da je primjereno i etično posjećivati mjesta mračnog turizma. Naravno ima osoba koje smatraju da je iskorištavanje smrti i tragedije u komercijalne svrhe izraz nepoštovanja prema žrtvama. Kao i kod drugih oblika selektivne vrste turizma, postoji velik broj pozitivnih, ali i negativnih učinaka. Iskorištavanje smrti u svrhu razvoja mračnog turizma može znatno pomoći lokalnoj zajednici kroz novac koji posjetitelji potroše na mjestu mračnog turizma, ali i otvaranjem radnih mjesta koje za sobom donosi razvoj mračnog turizma. Negativni učinci se odnose na ponašanja pojedinih posjetitelja i opasnost prilikom posjeta pojedinih mračnih atrakcija i lokaliteta. Mračni turizam pobuđuje svijest kod ljudi, što je vidljivo i po mišljenju ispitanika u anketnom istraživanju iz srpnja 2022. godine. Yuill u svom radu iz 2003. godine izjavljuje da mračni turizam omogućuje turistima da kreiraju znanje koje im pomaže da uče iz pogrešaka osiguravajući time da se takvi događaji više nikada ne ponove. Kada govorimo o poznavanju ponude mračnog turizma u Republici Hrvatskoj, ona je izuzetno na niskoj razini oslanjajući se na istraživanje provedeno u sklopu ovog diplomskog rada ili pak istraživačke radove drugih autora. Ispitanici su najčešće navodili tri glavna mjesta mračnog turizma u RH, a to su Jasenovac, Goli otok i Vukovar. Prema Šeriću (2017) RH ima izuzetno bogatu kulturno – povijesnu baštinu zbog velikog broja ratnih zbivanja, no bez obzira na tu činjenicu mračni turizam nije toliko razvijen kao što je to u ostalim zemljama Europe i svijeta. Kesar (2014) naglašava da su Jasenovac, Goli otok i Vukovar poprište zanimanja iz razloga što posjetitelji osjećaju veću empatiju zbog manjeg vremenskog odmaka od mračnog događaja, za razliku od onih koji su se dogodili davno prije. One privlače mnogobrojne domaće i strane turiste zbog velikog broja žrtava i brojnih povijesnih ostataka. Tu činjenicu možemo objasniti i kroz broj dolazaka stranih turističkih grupa koji je analiziran u studijama slučaja ovog diplomskog rada. Vrlo čest slučaj je da mjesta mračnog turizma u RH posjećuje veći udio stranih, u odnosu na

domaće turiste. No, vidljiv je i porast domaćih turista iz godine u godinu. Pokazatelj slabog poznavanja ponude mračnog turizma je i činjenica da prema istraživanju u sklopu ovog diplomskog rada najveći udio ispitanika lokalitete mračnog turizma posjetila je samo u sklopu školskog programa. Također potvrđeno je da velik broj ispitanika nije zadovoljan s ponudom mračnog turizma u RH ističući kao veliki problem miješanje politike, premalu ponudu, zapuštanje i sl.. Iz toga proizlazi da Hrvatska ima veliki potencijal za napredak po pitanju mračnog turizma. Osim navedena dva lokaliteta i jedne destinacije mračnog turizma, postoje još mnogi lokaliteti i atrakcije koje bi mogle poslužiti za razvoj ovakvog oblika selektivne vrste turizma. Primjerice Kringa koja bi se mogla više promovirati, napraviti priču o Juri Grandi i na temelju toga oblikovati zanimljivu turističku ponudu. Slična situacije je i kod Golog otoka gdje je potrebno više ulaganja. Održavanje prostora koji su trenutno zarasli i zapušteni, a mogli bi se pretvoriti u svojevrsne memorijalne centre ili ih makar dovesti u pristojno stanje koje je sigurno za ulazak u prostore, kako bi se mogli kompletno razgledati (primjerice objekti na Golom otoku). Potrebno je postaviti natpise sa obrazloženjima što se nalazilo ranije na tom mjestu, organizirati vođene turističke ture, održati ponekad u nekom obližnjem naseljenom mjestu nekakva predavanja ili izložbe na tematiku povezanu s mračnim događajem. Potrebno je uložiti i trud od strane turističke zajednice koje bi trebale osmisliti i oblikovati različite aktivnosti koje bi privukle i mlađe i starije posjetitelje. Mogao bi se napraviti sveobuhvatniji i kvalitetniji muzej koji govori o stradanjima na ovim prostorima pod svim totalitarističkim režimima, nešto poput muzeja totalitarizma u Budimpešti, kako bi naglasili i bolje educirali o štetnosti totalitarnih ideologija. Važno je da se ljudima pristupi s memorijalnog aspekta poštivanja žrtava, umjesto traženja krivaca, posjet takvim lokacijama treba biti suosjećajan, a ne izazivati mržnju. Naravno, mjesta velikih tragedija nisu jedina stvar koja može privući gosta. Primjerice, lokalna predaja, napuštena mjesta, rekonstrukcija pojedinih događaja u kojem posjetitelji i sami mogu sudjelovati također mogu ući u ponudu.

9. ZAKLJUČAK

Mjesta mračnog turizma u suvremenom društvu privlače sve više posjetitelja, a u idućim godinama može se očekivati daljnji rast njihove popularnosti. Velik udio ispitanika nije upoznat s pojmom mračnog turizma bez obzira koji studij pohađa. Stoga velik broj posjetitelja nije ni svjestan da je posjetio mjesto mračnog turizma. Posjet mjestima ovakvog oblika turizma najviše je motiviran znatiželjom ili pak boljim upoznavanjem povijesti. Od svih vrsta mračnog turizma, najviše interesa privukla su ratna područja, mjesta genocida te zatvori i tamnice. Najmanje privlačnima pokazala su se groblja i mračna svetišta. Kod većine ispitanika mračni turizam pobuđuje tugu i bol. Iako kontroverzan, mračni turizam za ispitanike ne predstavlja neetičan oblik turizma. U Republici Hrvatskoj ovaj oblik turizma nije razvijena na tolikoj razini kao i drugdje u svijetu. Zadovoljstvo je većinom na Likertovoj skali određeno ocjenom 2 i 3. Primjeri lokaliteta i destinacija mračnog turizma s velikim potencijalom za razvoj u Republici Hrvatskoj su: Jasenovac, Goli otok i Vukovar.

Cilj istraživanja provedenog u ovom diplomskom radu bila je ispitati atrakcijsku osnovu i mogućnost razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. Na početku ovog diplomskog rada postavljene su četiri hipoteze. To su:

1. Postoji potencijal za unaprjeđivanje i proširenje postojeće ponude mračnog turizma u Republici Hrvatskoj.

Kroz provođenje intervjua s Turističkim zajednicama Jasenovca, Vukovara i Golog otoka te anketnim istraživanjem među studentskom populacijom, ova hipoteza se prihvaća. Postoji golem potencijal za unaprjeđivanje i proširenje postojeće ponude mračnog turizma u Republici Hrvatskoj. Jedan od važnih načina na koje se može unaprijediti i proširiti postojeću ponudu mračnog turizma je uvođenje digitalnih tehnologija, primjerice virtualnih šetnji po muzejima i lokalitetima mračnog turizma što izrazito može biti korisno u situacijama poput pandemija korona virusa koja nas je zatekla 2020. godine. Kao primjer istaknula bi Spomen – područje Jasenovac koje je izrazito oskudno uređeno za turističke dolaske. Unaprijediti može se kroz bolju promociju ili pak rekonstrukciju logora i virtualnu šetnju njime. Također na Golom otoku postoji ogroman potencijal koji nije iskorišten radi problema oko vlasništva, ali Goli otok bi se trebao više promovirati, trebale bi postojati turističke ture gdje bi turisti mogli nositi i slušalice koje bi im direktno prevodili rječi vodiča na njihov jezik. Potrebno je i veliko ulaganje u infrastrukturu koja propada i postaje opasna za turiste koji obilaze taj otok. Vukovar je dosta dobro valoriziran u potrebe mračnog turizma, naravno postoji potencijal napretka. Primjerice trebale bi se sve te atrakcije umrežiti i kreirati zajedničku turističku vođenu turu kao i jednu ulaznicu koja bi vrijedila za cijelo područje. Također, osim ova tri lokaliteta, u Republici

Hrvatskoj postoji i velik broj onih manje poznatih. Kao primjer istaknula bi Kringu. Kringa je mjesto prvog hrvatskog vampire, a danas većini osoba nije poznata. Tu bi se mogle osim proizvodnje svijeća od bijelog luka, voditi i strašne turističke ture tijekom noći prilikom kojih bi turisti mogli čuti legendu o Juri Grandi. Prilikom anketiranja navedene su brojne takve lokacije koje bi se mogle iskorisiti za razvoj mračnog turizma. Primjerice, u našem glavnom gradu Zagrebu isaknut je Tuškanac na kojem su se odvijala spaljivanja vještica, zatim selo Kusunje pored Pakraca gdje se dogodila masovna ubojstva, Petrinja gdje se dogodio potres, kuća strave u Škrinjanimi i drugo. Svi oni trebali bi se uključiti u razvoj ove vrste turizma pošto njena potražnja je svakim danom sve veća.

2. Postoji potreba za uvođenjem strategije mračnog turizma na razini pristupa cijele Republike Hrvatske.

Na temelju istraživanja provedenih u svrhu ovog diplomskog rada, hipoteza se prihvaća. Mračni turizam potreban je za unaprjeđenje cjelokupnog turizma, a ponajviše turizma kontinentalne Hrvatske koja se nalazi u sjeni njenog primorskog dijela. Stoga može se reći da bi uvođenje strategije mračnog turizma na razini pristupa cijele Hrvatske bila jako dobra opcija i da bi tada se mogla unaprijediti brojna mjesta mračnog turizma koji ima veliku podršku od strane domaćih, ali i stranih turista. Može se zaključiti iz podataka u ovom diplomskom radu da vodeći lokaliteti mračnog turizma po broju posjeta, ostvarenim prihodima i utjecajima na društvo, predstavljaju dodatnu turističku ponudu. Sve je veća potražnja na domaćoj i međunarodnoj razini te ona kontinuirano raste. Ovakva vrsta turizma obogatila bi sadašnju turističku ponudu turističkih proizvoda u Hrvatskoj. Utjecao bi na raznolikost u ponudu i zadovoljio odabir šire skupine ljudi koja je zainteresirana za mračni turizam. Svakakao ne smijemo izostaviti da razvojem mračnog turizma, priču koje nosi svako mjesto tragedije, smrti i katastrofe nikad neće biti zaboravljena.

3. Zainteresiranost za mračne oblike turizma je veća u studentskoj populaciji koja pohađa Filozofski fakultet u odnosu na studentsku populaciju PMF-a.

Ova hipoteza se odbacuje. Gledajući rezultate anketnog ispitivanja studentske populacije ispostavilo se da je interes za ovakvom vrstom turizma podjednaka kod obje studentske grupe. Ova činjenica pokazuje nam da mračni turizam ima sve veći potencijal i mogućnost razvoja. Mračni turizam postaje sve više popularan zahvaljujući društvenim mrežama koji student i drugi mladi ljudi svakodnevno koriste. Također svakom turistu potrebna je turistička raznolikost. Gotovo polovica ispitanih studenata i s PMF u Zagrebu i FF u Zagrebu odlučilo bi se na ovakvu vrstu putovanja. Razlozi zašto bi student rado posjetili mjesta mračnog turizma su raznoliki, primjerice poput osjećaja koja mračna mjesta stvaraju u čovjeku prilikom posjeta,

stručnosti i primjerenosti vodiča, očuvanosti pojedinih lokaliteta i dr. Njih oko 25% se nikako nebi odlučilo na ovakvu vrstu putovanja, a razlozi su što ovakva vrsta turizma nije za svakoga. Većini osoba smeta politizacija takvih mračnih mjesta, zatim slaba ponude, slaba promocija, nedostatak infrastrukture i sl.

4. Poznavanje termina i ponude mračnog turizma izraženija je u studentskoj populaciji koja pohađa Filozofski fakultet u odnosu na studentsku populaciju PMF-a.

Kao i prošla ova hipoteza se odbacuje. Poznavanje termina i ponude mračnog turizma podjednaka je kod obje studijske grupe. Mračni turizam nepoznanica je među studentskom populacijom, ali ne samo među njima nego i kod većine stanovništva. Brojni ispitanici posjetili su razna mjesta mračnog turizma, a da nisu znali da se to tako naziva. Gotovo samo oko 10 posto ispitanih s jednog i drugog studija u potpunosti poznaje termini ponudu mračnog turizma, dok nikada za taj pojam nije čulo oko više od polovice ispitanika. U istraživanju, također i ponuda mračnog turizma kod većine je nepoznanica ili pak poznaju jedan ili eventualno dva mjesta mračnog turizma. Neki student su navodili po desetak mjesta mračnog turizma koje su posjetili, navodili su i potencijalna mjesta mračnog turizma neovisno o studiju koji pohađaju. Stoga bi mogli zaključiti da mračni turizam ponajviše ovisi o osobnim preferencijama. Taj problem mogao bi se riješiti boljom promocijom ponude mračnog turizma.

LITERATURA

1. Blažuc, V., 2018: Aspekti razvoja turističkog proizvoda memorijalnog turizma istočne Hrvatske', Specijalistički diplomski stručni, Međimursko veleučilište u Čakovcu.
2. Brajčić, S., 2012: Goli Otok: Od pakla do opasnog turizma, Glas Slavonije
3. Čančar, A., 2020: Utjecaj mračnog turizma na posjećenost destinacija u Hrvatskoj i svijetu. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Strossmayera u Osijeku.
4. Deutsch, B., 2014: Tourists motivations for engaging in Dark tourism. Case study of Apartheid memorials in South Africa. Bachelor thesis, Modul University Vienna.
5. Packer, J., Ballantyne, R., 2016: Conceptualizing the visitor experience: *A review of literature and development of a multifaceted model* *Visitor Studies*, 19 (2), 128-143
6. Kazalac, P., 2019: Crni turizam i percepcija posjeta, Diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrića u Puli.
7. Kesar, O., Tomas, P., 2014: Obilježja i dosezi memorijalnog turizma u Hrvatskoj, *Liburna*, 3 (1), 49- 88
8. Korstanje, M. E., 2017: Death Seekers as Diplomats of Thanatourism, *Revista Rosa Dos Ventos - Turismo e Hospitalidad*, 9 (2), 278-289
9. Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism: The attraction of death and disaster*, London: Casell
10. Light, D., 2017: Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism, *Tourism Management*, 61, 275-301.
11. Foley, M., Lennon, J.J., 1996: JFK and dark tourism: A fascination with assassination, *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198-211
12. MacCarthy, M., 2017: Consuming symbolism: Marketing D-Day and Normandy, *Journal of Heritage Tourism*, 12, 191-203.
13. Martini A.& Buda D.M., 2018: Dark tourism and affect: framing places of death and disaster, *Current Issues in Tourism*, 23 (6), 672 -692
14. Njegovan, A., Bagarić, L., 2020: Potencijal mračnog turizma kao turističkog proizvoda destinacije, *Zbornik radova - Journal of economy and business*, 9-28
15. Rabotić, B., 2012.: „Mračni turizam“, nastavni tekst za predavanje na kolegiju Specifični oblici turizma na Veleučilištu u Karlovcu, Karlovac
16. Rabotić, B., 2013: Selektivni oblici turizma, Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija
17. Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A., Stone, P., 2018: The history of dark tourism, *Journal of Tourism History*, 269-295

18. Schneider, A., Anghel-Vlad, S., Negrut, L., Goje, G. and Para, I., 2021: Tourists' motivations for visiting dark tourism sites. Case of Romania. *The Annals of the University of Oradea. Economic Sciences*, 30(1).
19. Seaton, A.: 1996: Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism, *International Journal of Heritage Studies*, year 2, No.4.
20. Šerić, N., 2017: Usporedba stanja i mogućnosti mračnoga turizma u Hrvatskoj i svijetu. Završni rad. Split: Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet
21. Sharpley, R., Stone, P., 2009: *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*, Bristol: Channel View Publications.
22. Stone, P., 2012: Dark tourism and significant other death: Towards a model of mortality mediation, *Annals of Tourism Research*, 39, (3), 1565–1587.
23. Stone, P.R., 2006: A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Turizam*, Vol.54, No.2, 145-160.
24. Stone, P.R., 2010: *Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis*, Preston, University of Central Lancashire
25. Šuligoj M., 2016: Memories of war and warfare tourism in Croatia, *Annales-Anali za Istrske in Mediteranske Studije- Series Historia et Sociologia*, Vol. 26./No. 2., 259-265.
26. Štajdohar, T., 2021: Komparativna analiza mračnog turizma Hrvatske i Rumunjske. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Ekonomski fakultet.
27. Tarlow, P., 2005: *Tourism Borders and Tourism Security*, Texas
28. Vukojević, K, Opačić, V.T., 2017: Memorial tourism in Croatia? A case study of Vukovar: attitudes of local population // *Book of proceedings of 2nd International Tourism and Hospitality Management Conference, year 2, vol. 2 / Drešković, Nusret (ur.)*. Sarajevo: Faculty of Science, University of Sarajevo. 73-89
29. Willis, E., 2014: *Theatricality, Dark Tourism and Ethical Spectatorship*, London, Palgrave Macmillan
30. Wright, G., 2009: In Sharpley, R. and Stone, P. *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel View Publications. UK.
31. Yuill, S. M., 2003: Dark tourism: understanding visitor motivation at sites of death and disaster'. Master's thesis, Texas A&M University. Texas A&M University.
32. Zgaga, V., 2008: Kuća terora u Budimpešti. *Informatica museologica*, 39(1-4), 40-43.

IZVORI

Alcatraz citycruises, 2022: Alcatraz Cruises, <https://www.alcatrazcruises.com/touroptions/alcatraz-angel-island-combo-tour/> (8. 8.2022.)

Amazon, 2018: I Am The Dark Tourist: Travels to the Darkest Sites on Earth, <https://www.amazon.com/Am-Dark-Tourist-Travels-Darkest/dp/1909394580> (13. 8. 2022.)

Bitno.net, 2121: Dječak u prugastoj pidžami' – film koji trebate pogledati sa svojim prijateljem ili susjedom, <https://www.bitno.net/kultura/film-i-tv/djecak-u-prugastoj-pidzami-film-koji-trebate-pogledati-sa-svojim-prijateljem-ili-susjedom/>(13. 8. 2022.)

Dark tourism, <https://www.dark-tourism.com> (10. 8. 2022.)

Memorijalni centar Srebrenica, <https://srebrenicamemorial.org/bs/izlozbe> (8. 8. 2022.)

Robben Island, 2022: Roben Island Tours and Times, <https://www.robben-island.org.za/tours#tourtypes> (8. 8. 2022.)

Scubalife, 2017: luksuzni turizam na slavnoj olupini Titanica, <https://www.scubalife.hr/2017/03/luksuzni-turizam-slavnoj-olupini-titanica/> (8. 8. 2022.)

Službene stranice koncentracijskog logora Auschwitz, www.auschwitz.org (8. 8. 2022.)

Službene stranice Memorijalnog centra Domovinskog rata, <https://www.mcdrvu.hr/en/> (18. 8. 2022.)

Službene stranice Spomen područja Jasenovac, <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5345> (17. 8. 2022.)

Službene stranice turističke zajednice Lopar, 2022: Izleti, <https://lopar.com/izleti> (17. 8. 2022.)

Tarandek, M., 2016: Muzej kojemu 15 tisuća ljudi želi donirati svoje tijelo, <https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/body-worlds-muzej-amsterdam---423952.html> (8. 8. 2022.)

The little House of horrors, <https://thelittlehouseofhorrors.com/humberstone-and-la-noria/> (8. 8. 2022.)

The London Dungeon, <https://www.thedungeons.com/london/> (8. 8. 2022.)

Večernji list, (2005): Tajna Schindlerove liste turistima, <https://www.vecernji.hr/tajna-schindlerove-liste-turistima-806194> (8. 8. 2022.)

Vukovarski vodotoranj, <https://vukovarskivodotoranj.hr/vukovarski-vodotoranj-2/> (18. 8. 2022.)

Wandering, C., 2022: The 13 Best Ghost Tours in Edinburgh, <https://www.wanderingcrystal.com/best-ghost-tours-edinburgh> (8. 8. 2022.)

Warbletoncouncil, <https://bs.warbletoncouncil.org/infraestructura-turistica-8049> (17. 8. 2022.)

Where the Road forks, 2022: Dark Tourism Ethics and Criticisms, <https://wheretheroadforks.com/dark-tourism-ethics-and-criticisms/> (8. 8. 2022.)

PRILOZI

METODIČKA PRIPREMA

Naziv nastavnog sata	Mračni turizam – primjer selektivnog oblika turizma u RH	
Razred	4. razred gimnazije	
Tip sata	obrada	
1. Odgojno-obrazovni ishodi nastavnoga predmeta - GEOGRAFIJA GEO SŠ B.A.C.4.3. Učenik istražuje pojavu i razvoj turizma u Hrvatskoj i svijetu.	Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode učenja u završnom dijelu sata
	<ul style="list-style-type: none"> - Razlikuje mračni od ostalih selektivnih oblika turizma - Objašnjava mračnu turističku ponudu Jasenovca, Golog otoka, Vukovara i Kringe - objašnjava utjecaj mračnog turizma na socioekonomske promjene na primjerima iz Hrvatske - analizira podatke na razini RH o broju turističkih dolazaka na mjesta mračnog turizma - navodi pozitivne i negativne učinke mračnog turizma - navodi motive mračnog turizma - kreira svoju ideju promocije mjesta mračnog turizma 	<p>Po čemu se mračni turizam razlikuje od ostalih selektivnih oblika turizma?</p> <p>Objasni turističku ponudu Jasenovca.</p> <p>Objasni turističku ponudu Golog otoka.</p> <p>Objasni turističku ponudu Vukovara.</p> <p>Objasni turističku ponudu Kringe</p> <p>Kako mračni turizam utječe na socioekonomske promjene? Navedi i primjere.</p> <p>Analiziraj broj turističkih dolazaka i prihoda od mračnog turizma pomoću priloženog dijagrama.</p> <p>Navedi tri pozitivna i tri negativna učinka mračnog turizma.</p> <p>Navedi motive mračnih turista.</p>

		<p>Mož primjer za bolju promociju jednog od mjesta mračnog turizma je...</p>
<p>2. Povezanost s očekivanjima MPT učiti kako učiti</p>	<p>uku A.4/5.1. 1. Upravljanje informacijama Učenik samostalno traži nove informacije iz različitih izvora, transformira ih u novo znanje i uspješno primjenjuje pri rješavanju problema.</p> <p>uku A.4/5.2. 2. Primjena strategija učenja i rješavanje problema Učenik se koristi različitim strategijama učenja i samostalno ih primjenjuje u ostvarivanju ciljeva učenja i rješavanju problema u svim područjima učenja.</p> <p>uku A.4/5.4. 4. Kritičko mišljenje Učenik samostalno kritički promišlja i vrednuje ideje.</p> <p>uku B.4/5.4. 4. Samovrednovanje/ samoprocjena Učenik samovrednuje proces učenja i svoje rezultate, procjenjuje ostvareni napredak te na temelju toga planira buduće učenje.</p> <p>uku D.4/5.2. 2. Suradnja s drugima Učenik ostvaruje dobru komunikaciju s drugima, uspješno surađuje u različitim situacijama i spreman je zatražiti i ponuditi pomoć.</p>	
<p>3. Povezanost s očekivanjima MPT osobni i socijalni razvoj</p>	<p>osr C.5.1. Sigurno se ponaša u društvu i suočava s ugrožavajućim situacijama koristeći se prilagođenim strategijama samozaštite.</p> <p>osr C.5.4. Analizira vrijednosti svog kulturnog nasljeđa u odnosu na multikulturalni svijet.</p>	
<p>4. Povezanost s očekivanjima MPT IKT</p>	<p>ikt A.5.2. Učenik se samostalno služi društvenim mrežama i računalnim oblacima za potrebe učenja i osobnoga razvoja.</p> <p>ikt A.5.3.</p>	

	<p>Učenik preuzima odgovornost za vlastitu sigurnost u digitalnome okružju i izgradnju digitalnoga identiteta.</p> <p>ikt B.5.2.</p> <p>Učenik samostalno surađuje s poznatim i nepoznatim osobama u digitalnome okružju.</p> <p>ikt B.5.3.</p> <p>Učenik promiče toleranciju, različitosti, međukulturno razumijevanje i demokratsko sudjelovanje u digitalnome okružju.</p> <p>ikt C.5.3.</p> <p>Učenik samoinicijativno i samostalno kritički procjenjuje proces i rezultate pretraživanja te odabire potrebne informacije među pronađenim informacijama.</p> <p>ikt D.5.1.</p> <p>Učenik svrsishodno primjenjuje vrlo različite metode za razvoj kreativnosti kombinirajući stvarno i virtualno okružje.</p>	
<p>5. Povezanost s očekivanjima drugih MPT-a i/ili odgojno-obrazovnim ishodima drugih nastavnih predmeta</p>		
Tijek nastavnog sata		
Etape sata	Cilj etape	Aktivnosti učenika¹
Uvod 10 minuta	provjera predznanja	<p>Učenici su podijeljeni u četiri skupine po sedam učenika (ukupno 28 učenika u razredu). Svaka skupina odabire vođu. Vođa skupine na nastavnikov znak trči po dijelove slagalice. Svaki dio slagalice na sebi ima pitanje, a kod ostatka skupine nalazi se podloga s odgovorima. Zadatak učenika je povezati pitanja i odgovore. Pitanja - Što je turizam? (društveni, kulturni i ekonomski fenomen koji uključuje putovanje izvan mjesta uobičajenog boravka bilo u privatne ili poslovne svrhe.) Tko je turist? (posjetitelj koji ostvari najmanje jedno noćenje u smještajnom objektu u mjestu koji je posjetio) Što je selektivni turizam? (turizam namijenjen manjoj specifičnoj populaciji) Navedi osnovne oblike turizma prema UNWTO-u. (domaći, receptivni, i emitivni) Nabroji selektivne oblike</p>

	<p>poticanje znatiželje</p> <p>najava cilja nastavnog sata</p>	<p>turizma. (naturizam, povijesni turizam, vjerski turizam, filmski turizam, party turizam, kongresni turizam, shopping turizam, zdravstveni turizam, mračni turizam, virtualni turizam, sportski turizam, kulturni turizam ,lovni turizam...) Učenici odgovore provjeravaju s nastavnicom.</p> <p>Nakon što točno povežu pitanja i odgovore, svaka skupina dobiva sliku karte s označenim mjestom (Jasenovac, Kringa, Goli otok, Vukovar). Svaki predstavnik skupine na ploču zapisuje ime mjesta kojeg su dobili u slagalici. Prozvani učenici ili oni koji se sami jave odgovaraju na pitanje: Što povezuje mjesta koja ste zapisali na ploči? (tragedija, smrt, mučenje itd.)</p> <p>Učenici pomoću koda preko mobilnih uređaja ulaze na stranicu mentimeter i tamo gledaju pojam Mračni turizam. U toj aplikaciji omogućeno im je da pišu asocijacije na zadani pojam. Istovremeno asocijacije se pojavljuju na platnu na kojem se projicira. Učenici s nastavnicom komentiraju pojmove koje su unesli u aplikaciju.</p> <p>Učenici slušaju: Sada smo vidjeli na što Vas asocira zadani pojam, a mi ćemo danas nešto više naručiti o mračnom turizmu, kao jednom od oblika selektivnih vrsta turizma u Republici Hrvatskoj.</p>
<p>Glavni dio sata</p> <p>65 minuta</p>	<p>Naučiti temeljni pojam mračni turizam i razliku</p>	<p>Učenici na slajdu gledaju fotografije različitih mjesta mračnog turizma iz svijeta i Hrvatske. Prozvani učenici i oni koji se sami jave odgovaraju na pitanje: Prepoznajete li ova mjesta mračnog turizma? Koja su to mjesta? (Černobil, Auschwitz, London Dungeon, Pariške katakombe) Kako bi ste definirali mračni turizam? (posjećivanje mjesta gdje su se nekada dogodile tragedije, smrt, katastrofe ili pak nešto paranormalno) Na slajdu se pojavljuje definicija mračnog turizma. Po čemu se mračni turizam razlikuje od drugih selektivnih oblika turizma? (usmjeren je na smrt, tragediju katastrofu, veoma specifičan oblik turizma...)</p>

	<p>Razvijanje vještina: interpretiranja teksta, organiziranja, dogovaranja, pridržavanja pravila skupnog rada, interpretiranja geografskog sadržaja</p>	<p>Učenici su od početka nastavnog sata podijeljeni u skupine. Svaka na početku sata složila je kartu s imenom mjesta mračnog turizma kojeg će obrađivati u ovom dijelu sata.</p> <p>Svaka skupina podatke će istraživati putem internetskih stranica turističkih zajednica, godišnjaka pojedinih mračnih muzeja i atrakcija te ostalih internetskih izvora. Također mogu i nazvati turističke zajednice ili ravnatelje muzeja kako bi prikupili informacije koje ih zanimaju. Svaka skupina preko tableta otvorit će tekstove koji govore općenito o socioekonomskim utjecajima, motivima posjeta mračnih turista te pozitivnim i negativnim učincima mračnog turizma. Tekst se odnosi općenito na sve lokacije mračnog turizma u svijetu pa bi nakon čitanja teksta učenici trebali primijeniti pročitano na svoju lokaciju mračnog turizma. Promocije mračnog turizma učenici bi trebali samostalno osmisliti po vlastitom nahođenju (primjerice kroz rap, pjesmu, slogan, posebnu turističku turu, suvenir, reportažu, TikTok, Instagram i dr.). Za rad imaju ukupno 30 minuta.</p> <p>Prva skupina učenika dobiti će različite zadatke u kojima će morati istražiti turističku ponudu Jasenovca, njegov socioekonomski utjecaj, zatim analizirati će broj dolazaka, motive, pozitivne i negativne učinke mračnog turizma u Jasenovcu te će kreirati svoj način promocije Jasenovca kao lokacije mračnog turizma.</p> <p>Druga skupina učenika dobiti će različite zadatke u kojima će morati istražiti turističku ponudu Golog otoka, njegov socioekonomski utjecaj, zatim analizirati će broj dolazaka, motive, pozitivne i negativne učinke mračnog turizma na Golom otoku te će kreirati svoj način promocije Golog otoka kao lokacije mračnog turizma.</p> <p>Treća skupina učenika dobiti će različite zadatke u kojima će morati istražiti turističku ponudu Kringe, njegov socioekonomski utjecaj, zatim analizirati će broj dolazaka, motive, pozitivne i negativne učinke mračnog turizma u Kringi te će kreirati svoj način promocije Kringe kao lokacije mračnog turizma.</p>
--	---	---

	<p>Razvijanje vještine usmenog i pisanog izražavanja, organiziranja</p>	<p>Četvrta skupina učenika dobiti će različite zadatke u kojima će morati istražiti turističku ponudu Vukovara, njegov socioekonomski utjecaj, zatim analizirati će broj dolazaka, motive, pozitivne i negativne učinke mračnog turizma u Vukovaru te će kreirati svoj način promocije Vukovara kao lokacije mračnog turizma.</p> <p>Učenici izlažu rezultate svog rada u skupinama. Izlaganja traju ukupno 8 minuta po skupini (7 minuta izlaganje + 1 minuta za pitanja). Redoslijed izlaganja bira se izvlačenjem rednog broja iz vrećice, a uz redni broj dobivaju i ceduljicu na kojoj piše ime skupine za koju će tijekom izlaganja morati osmisliti jedno pitanje. Izvlačenje rednog broja vrši predstavnik svake skupine.</p> <p>Nakon svih izlaganja učenici popunjavaju tablicu i provjeravaju s nastavnicom.</p>
<p>Završni dio sata</p> <p>15 minuta</p>	<p>primijeniti naučeno</p> <p>formativno vrednovati</p>	<p>Učenici dobivaju listić u kojem se nalazi tablica s ishodima. Nakon pročitano ishoda učenici podižu palčeve jesu li određeni ishod usvojili u potpunosti, djelomično ili nisu usvojili.</p> <p>Prozvani učenici ili oni koji se sami jave odgovaraju na pitanja koja nastavnica postavlja, a vezana su uz ishod i provjerava usvojenost pojedinog ishoda.</p> <p>Nakon toga učenici provode vršnjačko vrednovanje. Svaki učenik dobiva samoljepljivi papirić gdje piše za preostale tri skupine po jedan komentar o tome što treba popraviti ili unaprijediti u sljedećim primjerima rada u skupinama.</p>

--	--	--

Plan školske ploče

PLAN PLOČE

	JASENOVAC	GOLI OTOK	VUKOVAR	KRINGA
<i>Mračna turistička ponuda</i>				
<i>Motivi dolaska mračnih turista</i>				
<i>Pozitivni i negativni učinci</i>				
<i>Obilježja turističke potražnje</i>				
<i>Ideje promocije</i>				

Nastavne metode i oblici rada

Samostalni rad, rad u paru, frontalni rad i rad u skupini, metoda rada na tekstu, metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, neizravna grafička metoda

Nastavna sredstva i pomagala

Osobno računalo, projektor, olovka, flomasteri, škare, ljepilo, košare, bilježnica, tekst o motivima mračnih turista, tekst o pozitivnim i negativnim učincima mračnog turizma, tekst o socioekonomskim utjecajima mračnih destinacija u svijetu.

Mak, K., Nebeski Hostić, S., Vuk., R., 2020: Zemlja na dlanu – GEOGRAFIJA 4, Meridijani, Zagreb

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

Rabotić, B., 2013: Selektivni oblici turizma, Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija

Stone, P., 2012: Dark tourism and significant other death: Towards a model of mortality mediation, *Annals of Tourism Research*, 39, (3), 1565–1587.

Stone, P.R., 2006: A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Turizam*, Vol.54, No.2, 145-160.

Šerić, N., 2017: Usporedba stanja i mogućnosti mračnoga turizma u Hrvatskoj i svijetu. Završni rad. Split: Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet

Sharpley, R., Stone, P., 2009: *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*, Bristol: Channel View Publications.

Popis priloga

Prezentacija, materijali za učenike, listić za učenike, listići vrednovanja

Popis slika

Sl. 1. Lokaliteti mračnog turizma u Hrvatskoj koji su analizirani kao studije slučaja	3
Sl. 2. Matrični prikaz ponude i potražnje mračnog turizma	9
Sl. 3. Kategorizacija mračnog turizma prema Sharplyu	11
Sl. 4. Kontinuum intenziteta mračnog turizma	13
Sl. 5. Spektar nijansi ponude mračnog turizma prema Stoneu	16
Sl. 6. The London Dungeon – zloglasni brijač iz Fleet Streeta	18
Sl. 7. Ghost Walk tour Edinburgh	19
Sl. 8. Body Worlds – Što se događa s tijelom atletičara?	20
Sl. 9. Body Worlds u Dresdenu	21
Sl. 11. Al Caponeova ćelija	23
Sl. 12. Bolnica u Alcatrazu	24
Sl. 13. Ćelija Nelsona Mandele na Robben Islandu	25
Sl. 14. Kensington Palača za vrijeme Dianine pogiblje	26
Sl. 15. Sretno groblje u Rumunjskoj	27
Sl. 16. Groblje La Noria u Čileu	28
Sl. 17. Auschwitz Birkenau	29
Sl. 18. Memorijalni centar u Potočarima	30
Sl. 19. Arnhem Bridge	31
Sl. 20. Tvornica emajla Oskara Schindlera	32
Sl. 21. Prikaz turističkih dolazaka u određene destinacije i lokacije mračnog turizma	36
Sl. 22. Kameni Cvijet u Jasenovcu	40
Sl. 23. Logorske jedinice koncentracijskog logora Jasenovac	41
Sl. 24. Područje nekadašnjeg logora Krapje	42
Sl. 25. Kožara	43
Sl. 26. Ostaci bedema nekadašnje utvrde	44
Sl. 27. Lokalitet Limani	45
Sl. 28. Spomen vlak	45
Sl. 29. Spomenik u središtu Jasenovca	46
Sl. 30. Područje nekadašnjem logora Jasenovac	46
Sl. 31. Broj posjetitelja Spomen područja Jasenovac u razdoblju od	47
2016. do 2020. godine	47
Sl. 32. Broj organiziranih i školskih grupa u posjeti Spomen području	48

Sl. 33. Goli otok	51
Sl. 34. Upravna zgrada	51
Sl. 36. Kuglana – kino	53
Sl. 37. Industrijski pogoni	53
Sl. 38. Prijemno – otpusni odjel	54
Sl. 39. Odjel 102.....	55
Sl. 40. Raportna zgrada	55
Sl. 41. Žica	56
Sl. 43. Turistički vlakić Goli express	57
Sl. 44. Vukovarski vodotoranj.....	59
Sl. 46. Spomen dom Ovčara	61
Sl. 49. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar	63
Sl. 50. Spomen dom hrvatskih branitelja u Borovu naselju	64
Sl. 51. Kameni križ u Vukovaru.....	64
Sl. 52. U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam?	69
Sl. 53. U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam?	70
Sl. 54. U kojoj mjeri bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?	71
Sl. 55. U kojoj mjeri biste se odlučili na ovakvu vrstu putovanja?	72
Sl. 56. Razlog zašto bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja	73
Sl. 57. Zainteresiranost za ratna područja	74
Sl. 58. Zainteresiranost za zatvore i tamnice	75
Sl. 59. Zainteresiranost za područja genocida	76
Sl. 60. Zainteresiranost za mračne edukacije	77
Sl. 61. Zainteresiranost za mračna svetišta	78
Sl. 62. Zainteresiranost za mračnu zabavu	79
Sl. 63. Zainteresiranost za groblja	80
Sl. 65. S kime ste posjetili lokalitet mračnog turizma?	83
Sl. 66. U kojoj mjeri ste zadovoljni s ponudom mračnog turizma u RH?	84

Popis tablica

Tab. 1. Kategorizacija mračnog turizma prema Seatonu	10
Tab. 2. Četiri motivacijska faktora mračnog turizma prema empirijskom istraživanju koncentracijskog logora Auschwitz	12

Anketni upitnik

ANKETA

Poštovani!

Ovaj upitnik namijenjen je studentima Prirodoslovno- matematičkog fakulteta u Zagrebu i studentima Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Pred Vama se nalazi anketni upitnik sastavljen u svrhu pisanja diplomskog rada na Prirodoslovno – matematičkom fakultetu u Zagrebu, s temom „Atrakcijska osnova i mogućnost razvoja mračnog turizma u Republici Hrvatskoj“. Svrha anketnog upitnika je ispitati Vaša iskustva, kao i Vaša mišljenja i stavove vezana uz atrakcijsku osnovu i mogućnost razvoja mračnog turizma. Svi odgovori prikupljeni prilikom ovog anketiranja bit će iskorišteni isključivo za potrebe ovog diplomskog rada, neće se koristiti u druge svrhe i namijene te su strogo povjerljivi. Molim Vas, odgovarajte iskreno na pitanja jer je upitnik anoniman.

1. SPOL: M Ž

2. Godina rođenja: _____

3. Mjesto stanovanja: _____

3. STUDIJ: FFZG PMF

4. U kojoj mjeri ste upoznati s pojmom mračni turizam? (1 = uopće nisam, 5= u potpunosti sam upoznat)

1 2 3 4 5

5. Na što Vas asocira pojam mračnog turizma?

6. U kojoj mjeri biste se odlučili na ovakvu vrstu putovanja? (1=nikako; 5= u potpunosti)

1 2 3 4 5

7. Razlog zašto bi se odlučili na ovakvu vrstu putovanja

Znatiželja

Bolje upoznavanje povijesti

U sklopu turističkih razgledavanja

Zainteresiranosti za ovakvom vrstom putovanja

Nešto drugo _____

8. Poredajte brojeve od 1 do 8 (1- najviše, 8 – najmanje) prema zainteresiranosti za vrstu mračnog turizma.

_____ mračna zabava _____ mračna svetišta
_____ mračne edukacije _____ groblja
_____ zatvori i tamnice _____ ratno područje

9. U kojoj mjeri se slažete s navedenim tvrdnjama? (1= uopće se ne slažem; 5= u potpunosti se slažem)

Mračni turizam u meni izaziva tugu i bol.	1	2	3	4	5
Posjećivanjem mjesta mračnog turizma bolje upoznajemo povijest.	1	2	3	4	5
Neprijemljivo je i neetično posjećivanje mjesta gdje su počinjeni zločini.	1	2	3	4	5
Mračnim turizmom iskazuje se nepoštovanje prema žrtvama.	1	2	3	4	5
Mračni turizam pobuđuje svijest kod ljudi.	1	2	3	4	5

10. Koje ste lokacije mračnog turizma u Hrvatskoj do sada posjetili?

11. Koje ste lokacije mračnog turizma u svijetu posjetili?

12. S kime ste posjetili lokalitet mračnog turizma?

- S prijateljima
- S obitelji
- S partnerom/partnericom
- Samostalno
- U sklopu školskog programa
- Drugo

13. Postoji li neka destinacija u RH koja već nije, a mogla bi se valorizirati za potrebe razvoja mračnog turizma? Navedite ime destinacije.

14. U kojoj mjeri ste zadovoljni s ponudom mračnog turizma u RH? (1= nimalo; 5= u potpunosti)

1 2 3 4 5

15. Što Vam se osobito svidjelo u ponudi mračnog turizma u RH?

16. Što Vam se nije svidjelo u ponudi mračnog turizma u RH?

17. Postoji li mjesta za napredak turističke ponude mračnog turizma u RH? Obrazložite odgovor i napišite na koji način bi Vi unaprijedili turističku ponudu mračnog turizma u RH.

Prilozi uz pripremu

Zadatak za skupine

ZADACI ZA SKUPINE:

1. Istražite mračnu turističku ponudu lokacije ili destinacije koju ste dobili kao zadatak.
2. Objasnite socioekonomski utjecaj mračnog turizma na lokaciju ili destinaciju koju ste dobili kao zadatak.
3. Analizirajte broj mračnih turističkih dolazaka u razdoblju od 2016. do 2021. godine za lokaciju ili destinaciju koju ste dobili kao zadatak.
4. Navedite nekoliko pozitivnih i negativnih učinaka mračnog turizma te istražite i navedite motive dolaska mračnih turista na lokaciju ili destinaciju koju ste dobili kao zadatak.
5. Kreirajte svoju ideju promocije lokacije ili destinacije koju ste dobili kao zadatak

13.5.2. Tablica samovrednovanja

SAMOVREDNOVANJE

	Slazem se u potpunosti.	Djelomično se slažem.	Ne slažem se.
<i>Nakon ovog sata razlikujem mračni od ostalih oblika selektivnog turizma.</i>			
<i>Nakon ovog sata mogu objasniti mračnu turističku ponudu Jasenovca, Golog otoka, Vukovara i Kringe</i>			
<i>Nakon ovog sata znam objasniti utjecaj mračnog turizma na socioekonomske promjene na primjerima iz Hrvatske</i>			
<i>Nakon ovog sata znam izanalizirati podatke o broju turističkih dolazaka na mjesta mračnog turizma u RH.</i>			
<i>Nakon ovog sata znam navesti pozitivne i negativne učinke mračnog turizma</i>			
<i>Nakon ovog sata znam navesti motive mračnog turizma.</i>			
<i>Nakon ovog sata mogu kreirati svoju ideju promocije mjesta mračnog turizma.</i>			

